

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočíš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav
Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen
Jóna, František Kočíš, Rudolf Krajčovič,
Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef
Mlacek, Anna Oravcová, František Ruš-
čák

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. Šikra, Výslovnosť prevzatých slov zo sociolingvistic- kého pohľadu (II)	193
Š. Švagrovský, Jazykovedný odkaz Henricha Bartka	201
I. Ripka, Príspevok k štúdiu nárečových prejavov ame- rických Slovákov	207
E. Kostolanský, Príprava projektu počítačového spracovania prirodzeného jazyka v krajinách Euró- pskych spoločenstiev	213

DISKUSIE

M. Pisárčiková, Synonymá vo výkladovom slovníku	220
J. Vaňko, O jednom type postupne rozvitého prívlastku	227
J. Minárik, K prepisu textu Seleckého básne Obraz panej krásnej	236

SPRÁVY A RECENZIE

Životné jubileum zahraničného slovakistu. I. Ripka	238
Ing. Július Zimmermann päťdesiatročný. J. Sabol	240
Súpis prác Ing. Júliusa Zimmermanna za roky 1971–1990. J. Sabol	241
Oneskorenie k jubileu etnografa J. Podoláka. K. Palko- vič	242
Za Viktorom Smolejom. K. Palkovič	243
Vedecká konferencia o jazykovej komunikácii v Banskej Bystrici. V. Patráš – P. Odaloš	244
Pravidlá slovenského pravopisu. J. Jacko	247

ROZLIČNOSTI

Žiadúci a nežiadúci. J. Jacko	255
Znova o gulogoch a Gulagu. J. Horecký	256

Juraj Šikra

VÝSLOVNOSŤ NIEKTORÝCH PREVZATÝCH SLOV ZO SOCIO- LINGVISTICKÉHO POHĽADU¹ (II)

Ďalšie dve slová, ktoré sme zaradili do ankety, boli *pointa* a *loggia*. Slovo *pointa* vo význame "vtipné (umné) zakončenie, hlavná myšlienka, vyústenie (rozprávania, príbehu a pod.)" bolo do slovenčiny prevzaté z francúzštiny. Pôvodná francúzska výslovnosť je [p^hɛ:t]. Naše kodifikačné príručky zachytávajú výslovnosť tohto slova ako [po-enta] (so zmenou francúzskej nosovky *ɛ* na *en*; tak v Pravidlách slovenskej výslovnosti (Král, 1984; ďalej PSV), v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987; ďalej KSSJ), v Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1983; ďalej SCS) a v Slovníku slovenského jazyka (1959–1968; ďalej SSJ). Pravda, pri tomto slove sme okrem vplyvu pôvodnej francúzskej výslovnosti predpokladali aj vplyv grafickej podoby na výslovnosť, resp. aj anglickej výslovnosti významovo blízkeho anglického slova *point* [point] (tak aj Kociská, 1983; Pisárčiková a kol. 1988, s. 199–200). Z dvoch výslovnostných podôb [po-enta, po-inta] si len 17,2 % respondentov vybralo odporúčanú podobu [po-enta] a až 72,3 % respondentov podobu [po-inta]. Relatívne značný počet respondentov uviedol, že nepoužíva toto slovo (resp. nevie ako sa vyslovuje – 9,4 %), len 0,4 % respondentov sa rozhodlo pre obidve výslovnostné podoby a 0,8 % na túto otázku neodpovedalo. Vybrané výslovnostné podoby sme usúvzt'ážnili s údajmi o ukončenom vzdelaní, pracovnom zaradení a o znalosti cudzích jazykov (najmä francúzštiny a angličtiny). Predpokladali sme, že menšinová výslovnosť [po-enta] (menšinová prinajmenšom z hľadiska výsledkov ankety) sa bude uplatňovať najmä u ľudí so znalosťou francúzštiny, príp. s vyšším vzdelaním (často pracujúcich v oblasti kultúry), kým výslovnosť [po-inta] si vyberú respondenti so znalosťou angličtiny s pracovným zaradením vo výrobnej,

¹ Prvá časť štúdie bola uverejnená v 2. čísle Slovenskej reči (1992).

technickej sfére a pod. (resp. časť respondentov s nižším vzdelaním). Pri údajoch usúvzťažnených so znalosťou jazykov sa ukázalo, že výslovnostnú podobu [po-enta] si vybralo 32,5 % respondentov (t.j. 26 osôb), ktorí uviedli určitú znalosť francúzštiny (je to relatívne najvyššie percentuálne zastúpenie v porovnaní so znalosťou iných jazykov), ale na druhej strane, čo je prekvapujúce, až 62,5 % respondentov (50 osôb) ovládajúcich v určitej miere francúzštinu uprednostnilo výslovnostnú podobu [po-inta]. Pri usúvzťažnení vybraných výslovnostných podôb so znalosťou angličtiny sa potvrdil predpoklad o vplyve tejto znalosti na výber výslovnostnej podoby [po-inta]. Až 81,3 % respondentov ovládajúcich angličtinu dalo prednosť tejto podobe, len 14,9 % si vybralo výslovnosť [po-enta]. Pri usúvzťažnení vybraných výslovnostných podôb s ukončeným vzdelaním sa ukázalo, že skoro pri všetkých skupinách (s maturitou, učňovským a vysokoškolským vzdelaním) sa zväčša uprednostňovala podoba [po-inta]. Len pri skupine s dosiahnutým základným vzdelaním si skoro polovica respondentov (47,6 %) vybrala tretiu možnosť – odpoveď *neviem* – čo je aj štatisticky významné (hodnota AR až 12,5) a zodpovedá aj predpokladu o menšej miere využívania (poznania) tohto slova pri tejto skupine. Výslovnostná podoba [po-enta] mala relatívne najvyššie zastúpenie v skupine s humanitným vzdelaním (21,7 %; aj to je však menšinové zastúpenie v rámci uvedenej skupiny). Na doplnenie obrazu o odpovediach možno ešte uviesť, že štatisticky významné sa ukázali aj usúvzťažnenia odpovedí *neviem*, *nepoužívam toto slovo* s údajom o dosiahnutom vzdelaní (okrem spomenutej skupiny so základným vzdelaním) aj pri skupine s učňovským vzdelaním (hodnota AR 5,5). Na druhej strane pri skupinách s maturitou, humanitným a nehumanitným vysokoškolským vzdelaním sa ukázala veľmi malá pravdepodobnosť odpovede *neviem*, *nepoužívam to* pri výslovnosti slova *pointa* (hodnoty AR: -6,4, -3,2, -3,0). Aj usúvzťažnenie uvedených výslovnostných podôb s pracovným zaradením potvrdilo väčšinovú výslovnosť [po-inta] pri väčšine skupín (najvýraznejšie pri skupine vysokoškolákov 82,9 %) a menšinovú výslovnosť [po-enta] (relatívne najvyššie percentuálne zastúpenie tejto výslovnostnej podoby bolo opäť pri skupine vysokoškolákov – 20,9 % z celkového počtu respondentov, ktorí si vybrali túto výslovnostnú podobu).² Ako štatisticky významné sa tu tiež ukázali hodnoty AR súvisiace s nepoznaním (nepoužívaním) tohto slova a jeho výslovnostnej podoby. Išlo hlavne o skupiny učňov, žiakov, robotníkov a roľníkov (hodnoty AR: 12,1; 5,9; 3,2; 2,6; spolu išlo o 70 respondentov ankety, čo je 9,5 %). Tieto údaje poukazujú na určité obmedzenia vo využívaní tohto slova v sociálnych skupinách s nižším dosiahnutým vzdelaním, resp. medzi pracujúcimi vo výrobnnej sfére. Na základe uvedených korelácií možno usudzovať, že výslovnostná podoba slova *pointa* ako [po-enta] odporúčaná väčšinou príručiek je podľa výsledkov ankety

² Pri špecifických profesijných skupinách ani skupina kultúrnych pracovníkov neuprednostňovala výslovnosť [po-enta], išlo len o 5 pracovníkov (t.j. 27,8 %), kým podobu [po-inta] si vybralo 13 pracovníkov (t.j. 72,2 % respondentov tejto skupiny). Podobná situácia bola aj pri skupine redaktorov (výslovnostné podoby [po-enta, po-inta] boli vo vzťahu 8 : 17, resp. 32 % : 68 %).

zriedkavá a exkluzívna. Aj sociálne a vzdelanostne relatívne prestížne skupiny z nášho súboru respondentov (t.j. aspoň pasívne ovládajúci francúzštinu alebo s ukončeným vysokoškolským vzdelaním, pracujúci v kultúre alebo v redakciách) dávali zväčša prednosť výslovnosti [po-*inta*], ktorá je jednak bližšia grafickej podobe, jednak zodpovedá skôr výslovnosti anglického slova *point*. Nazdávame sa preto, že pri novších vydaniach kodifikačných príručiek by sa mal zohľadniť tento fakt a popri výslovnostnej podobe [po-*enta*], ktorá by mohla byť charakterizovaná podľa klasifikácie výslovnostných štýlov Á. Kráľa (PSV, 1984) ako výslovnostná podoba "vyššieho štýlu", bolo by treba uviesť aj podobu [po-*inta*], resp. ak by sa nerobila štýlová diferenciácia výslovnosti v tomto zmysle, išlo by o dve variantné výslovnostné podoby [po-*inta*], zried. [po-*enta*].

Ďalším prevzatým slovom, ktorého výslovnosť sme v ankete skúmali, bolo slovo *loggia* označujúce balkón zasunutý do priečelia (fasády), resp. aj chodbu so stĺporadím na otvorenej strane (porov. KSSJ). Pôvodná talianska výslovnosť tohto slova je [lodža]. Keďže však na jednej strane znalosť taliančiny (resp. aspoň pravidiel talianskej výslovnosti) je pomerne malá (z našich respondentov len 4 explicitne uviedli určitú znalosť taliančiny) a slovo sa zväčša používa v slovenčine vo svojej pôvodnej pravopisnej podobe, veľmi často sa vyskytuje výslovnosť vychádzajúca z tejto grafickej podoby [lodži-a, lodžija]. Naše kodifikačné príručky zachycujú výslovnosť tohto slova ako [lodža/i-a] (PSV), [lodža, lodžia] (KSSJ), [lodžia] (SCS; tam aj pravopisná podoba *lodžia* popri pôvodnej pravopisnej podobe *loggia*). V príspevkoch zaoberajúcich sa výslovnosťou a pravopisom tohto slova sa uvádzali obidve pravopisné podoby *loggia* – *lodža* (Dvonč, 1967) a aj obe výslovnostné podoby [lodža, lodžia] (Smiešková, 1978; Pisárčiková a kol., 1988, s. 199). Na rozdiel od slova *pointa*, kde sa (hlavne v kodifikačných príručkách) jednoznačne uprednostňuje výslovnostná podoba blízka výslovnosti v pôvodnom jazyku, pri slove *loggia* sa od začiatku uvádzajú obe výslovnostné podoby ako rovnocenné. Vyplyva to hlavne z uvedených okolností – malá znalosť taliančiny (resp. pravidiel jej výslovnosti), pôsobenie grafickej podoby a nakoniec aj rozšírenie tohto slova označujúceho reáliu zo súčasného bežného života (hlavne v mestách – na sídliskách). V ankete sme uviedli tri výslovnostné podoby [lodži-a, lodža, lodžija], z ktorých si respondenti mohli vybrať tú, ktorú sami používajú. Najviac respondentov (53,5 %) si vybralo podobu [lodži-a], viac ako štvrtina (27,5 %) si vybralo podobu [lodžija] a len malá časť (4,2 %) podobu [lodža]; pomerne veľa respondentov (13,5 %) uviedlo, že nevie, ako vysloviť toto slovo, resp. že ho nepoužíva. Získané údaje o výslovnosti sme si usúvztážnili s údajmi o tom, kde respondenti žijú, príp. pracujú, s ich vekom, ako aj so znalosťou jazykov (hlavne taliančiny). Predpokladali sme, že zemepisné rozšírenie tohto slova nebude rovnaké vo všetkých regiónoch (krajoch) Slovenska (najväčšiu rozšírenosť sme predpokladali na západnom Slovensku, menšiu na strednom a východnom Slovensku). Ani u staršej a najstaršej generácie sme nepredpokladali všeobecnú znalosť tohto slova (ide o relatívne novšiu výpožičku). Výber výslovnostnej podoby [lodžija] sme skôr predpokladali u respondentov z východného, príp. zo západného Slovenska.

Pri usúvzt'ážnení vybraných výslovnostných podôb s miestom, kde respondent žije, príp. pracuje, sa ukázalo ako štatisticky signifikantné uprednostňovanie výslovnostnej podoby [lodži-a] respondentmi zo západného Slovenska (61,0 %, resp. 61,4 %; hodnota AR 3,9, resp. 4,7). Respondenti zo stredného Slovenska si tiež zväčša vyberali výslovnostnú podobu [lodži-a]. Na druhej strane respondenti žijúci (resp. pracujúci) na východnom Slovensku si vybrali túto podobu v oveľa menšej miere (30,8 %, resp. 30,1 %; hodnota AR -5,6). Výslovnostnú podobu [lodža] si relatívne (vzhľadom na respondentov ostatných dvoch regiónov) najčastejšie vyberali respondenti z východného Slovenska (7,5 %, resp. 8 % respondentov tejto skupiny; západné Slovensko 3,5 %, resp. 3,7 %; stredné Slovensko 4,0 %, resp. 3,5 %). Podoba [lodžija] mala oproti očakávaniu relatívne najvyššie zastúpenie u respondentov zo stredného Slovenska (29,0 %, resp. 31,8 %; západné Slovensko 27,3 %, resp. 25,9 %; východné Slovensko 26,7 %, resp. 26,5 %). Pri odpovedi *neviem, nepoužívam toto slovo* sa ako štatisticky signifikantné ukázali odpovede respondentov z východného Slovenska, kde až 35 % (resp. 35,4 %) uviedlo túto odpoveď (vysoká hodnota AR: 7,5, resp. 7,4). Dôvodom je pravdepodobne menšia miera rozšírenosti a používania tohto slova, pričom pomenovaním *balkón* sa často označuje aj to, kde je primeranejšie pomenovanie *loggia* (rozdiel vo včlenenosti, resp. vystupovaní do/z priechodu domu). Čo sa týka usúvzt'ážnenia výslovnostných podôb s vekom respondentov, vo všetkých vekových skupinách prevláda uprednostňovanie výslovnostnej podoby [lodži-a]. Nevýrazné zastúpenie má výslovnostná podoba [lodža] a v menšej miere sa uplatňuje výslovnostná podoba [lodžija] (najvýraznejšie pri skupine 41–50ročných – 41,8 %, hodnota AR 3,3). Odpoveď *neviem, nepoužívam ho* sa štatisticky významne prejavila pri skupine 15–18ročných (až 49,5 % respondentov; hodnota AR 10,9), najmenej si túto odpoveď vyberali respondenti vo veku 25–50 rokov) a zaznamenali sme len nevýrazné zvýšenie percentuálneho zastúpenia u respondentov 51–60ročných (17,5%) a 61- a viacročných (10 %). Predpoklad o závislosti používania, resp. nepoužívania tohto slova v závislosti od vyššieho veku sa nepotvrdil. Znalosť taliančiny explicitne uviedli len 4 respondenti, ani jeden si však nevybral výslovnostnú podobu zhodnú s pôvodnou talianskou výslovnosťou [lodža]. Ani tu sa nepotvrdil predpoklad o závislosti medzi určitou znalosťou taliančiny a vybranou výslovnostnou podobou (treba však poznamenať, že taliančina nebola – na rozdiel od rozšírenejších jazykov – v dotazníku explicitne uvedená, respondenti ju mohli uviesť pri špecifikácii odpovede "iný jazyk", ktorý ovládajú). Z výsledkov ankety týkajúcich sa výslovnosti slova *loggia* jednoznačne vyplýva uprednostňovanie výslovnosti [lodži-a], v menšej miere výslovnosti [lodžija] a veľmi zriedkavo išlo o výslovnostnú podobu [lodža]. Aj tu ide, ako to už zachytil KSSJ o koexistenciu prinajmenšom dvoch výslovnostných variantov [lodži-a, lodža] s dominantným postavením prvého uvedeného variantu.

Pri výslovnosti slova *smena* (vo význame "vymedzený pracovný čas obyčajne vo výrobe, príp. pracovná skupina, ktorá strieda v práci inú skupinu" - porov. KSSJ), resp. *Smena* (názov denníka a vydavateľstva) sa v posledných rokoch ukazuje v kodifikačných príručkách jednoznačné uprednostňovanie výslovnosti [zmena] v obi-

dvoch prípadoch. SSJ zachytával ešte variantnú výslovnosť [zm- i sm-], PSV už uvádzajú len výslovnosť [zmena], KSSJ tiež zaznamenáva už len jednu výslovnostnú podobu [zmena]. Nové Pravidlá slovenského pravopisu (1991) v tomto zmysle upravujú aj pravopis slova *smena* na *zmena*. Slovo *smena* je už tak zakotvené v slovenskej slovnej zásobe, že ho už dnes nepocitujeme ako prevzaté slovo. Ak si urobíme malú retrospektívu používania tohto slova, zistíme, že diferenčné slovensko-české, resp. česko-slovenské slovníky v medzivojnovom období toto slovo nezachytili (napr. Bradáč, 1920; Tvrđý, 1922; Garaj, 1937; Šedivý, 1937). V lexikálnej kartotéke JÚLŠ SAV prvé doklady na toto slovo pochádzajú z 30. rokov. Je príznačné, že najstarší doklad³ je z diela autora českého pôvodu P. Jilemnického *Pole neorané* (1932): *Keď prišiel Pavel na s m e n u, keď vzal svoju ťažkú lopotu do rúk*. Ďalšie doklady zo slovenskej literatúry 30. a zo začiatku 40. rokov prinášajú však aj pravopisnú podobu *zmena* (vo význame "pracovná časť dňa", napr. u spisovateľov M. Rázusa, F. Švantnera, J. Bodeneka). Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 však kodifikovali pravopisnú podobu *smena* (pravdepodobne odrážajúc tak väčšinový súdobý úzus a významovú diferenciáciu lexíí *smena* – *zmena*) s poznámkou "iné je *zmena*, *zámena*" (Pravidlá z roku 1930 ešte podobu *smena* vo svojom pravopisnom slovníku nezachytili). V ďalšom období – v 40. rokoch a začiatkom 50-tych rokov a neskôr sa skoro výlučne používa pravopisná podoba *smena* (okrem češtiny sa tu prejavilo aj výraznejšie pôsobenie ruštiny, hlavne v politicko-publicistických textoch od 50-tych rokov, kde sa tiež používa slovo *smena* v tomto význame, resp. aj v ďalších; porov. Veľký rusko-slovenský slovník, 1960–1970). Slovanský pôvod tohto slova (česky: *směna*, rusky: *smena*) a blízkosť hlavne s lexémou *zmena* spôsobili, že sa nové slovo *smena* rýchlo udomácnilo vo svojej pôvodnej pravopisnej podobe, nie však s jednoznačnou výslovnosťou. Okrem výslovnosti zhodnej s pravopisom [smena] sa od začiatku svojho začlenenia do slovenskej slovnej zásoby objavuje aj výslovnosť [zmena], ako ju odráža aj pravopis tejto lexie u niektorých spomínaných spisovateľov z 30., resp. zo začiatku 40. rokov (napr.: *Išli do nočnej zmeny*. J. Bodenek, *Zapálené srdce*, 1939). Túto druhú výslovnostnú podobu presadzovala aj časť jazykovedcov (v posledných desaťročiach napr. Pauliny – Ružička – Štolc, 1968, s. 37; Stanislav, 1969; Král', 1976; najnovšie Kačala 1990). Argumentácia v prospech výslovnostnej podoby [zmena] vychádza z predpokladu "o živěj a uvedomovanej súvislosti medzi slovom *smena* a slovesom *menit'* i substantívom *zmena*" (Král', 1976, s. 51). Nazdávame sa, že predpoklad živěj a uvedomovanej súvislosti medzi uvedenými slovami u bežného používateľa slovenčiny je prinajmenšom sporný (tento predpoklad, ako neskôr ukážeme, vyvracajú aj výsledky ankety). Ustálené členenie významov oboch lexém – pôvodnej domácej lexémy *zmena* a prevzatej lexémy *smena* (*zmena*: 1. nadobudnutie iných vlastností, iného rázu, premena; 2. nahradenie niečoho, niekoho iným, vystriedanie; *smena* – v uvedených významoch: 1. vymedzený pracovný čas vo

³ Nepredpokladáme však, že ide o celkom prvý doklad, cielená excerpcia z tohto obdobia by pravdepodobne priniesla aj ďalšie doklady nielen z beletrie, ale aj z vtedajšej publicistiky.

výrobe, príp. 2. pracovný kolektív, ktorý strieda iný kolektív; porov. SSJ, KSSJ) len veľmi slabo mohlo podporovať výslovnostné a následne aj pravopisné zbližovanie oboch slov, skôr slúžilo upevňovaniu ich rozdielnej pravopisnej a výslovnostnej podoby *smena* – *zmena* [*smena* – *zmena*]. Potom aj druhý argument o znelostnej asimilácii (*sm-* [*zm-*]) má prinajmenšom oslabenú argumentačnú silu. Ak pri slove *smena*, resp. *Smena* si mnohí nositelia slovenčiny neuvedomujú morfológickú štruktúru, resp. derivačnú súvislosť so slovesom *meniť*, potom aj výslovnosť tohto slova nepodlieha u nich pravidlám znelostnej asimilácie, podobne ako je to pri ďalších slovenských slovách s rovnakou začiatkovou slabikou *sme-* v pravopise aj vo výslovnosti (napr. *smer*, *smelý*, *smeti* a ich deriváty; porov. aj Sabol, 1989, s. 154). Táto interpretácia skôr zodpovedá aj vlastnému začleňovaniu lexie *smena* (pôvodne len s prvým významom⁴) do slovenskej slovnej zásoby – nešlo o vyčlenenie významu "časť dňa venovaná práci obyčajne vo výrobe" zo všeobecnejšieho významu pôvodného slovenského slova *zmena* (premena, náhly obrat atď.), ale o prevzatie hotovej lexie so svojím osobitným významom, pravopisom (len čiastočne upraveným – české *ě* na *e*) i výslovnosťou z češtiny, resp. z ruštiny. Oprávnené možno vysloviť predpoklad, že lexéma *smena* s výslovnostnou podobou [*smena*] funguje (fungovala) vo vedomí značnej časti používateľov slovenčiny skôr ako "značkové slovo" v mathesiusovskom zmysle (Mathesius, 1947, s. 177). Keďže však hlavne v poslednom desaťročí sa v kodifikačných príručkách (PSV, KSSJ) presadzovala len výslovnostná podoba [*zmena*], zaujímalo nás, akú výslovnostnú podobu uprednostňujú používatelia slovenčiny podľa svojho jazykového vedomia. Pripomíname, že anketa sa uskutočnila na prelome rokov 1989/1990 ešte pred vydaním nových Pravidiel slovenského pravopisu (1991; ďalej PSP).

Pri výbere výslovnostnej podoby si respondenti mohli vybrať zo štyroch možností. Slovo *smena*, príp. *Smena* vyslovujem: 1. vždy ako [*zmena*]; 2. vždy ako [*smena*]; 3. ako [*zmena*], keď ide o pracovnú smenu, ako [*smena*], keď ide o názov denníka (príp. vydavateľstva)⁵; 4. ako [*smena*], keď ide o pracovnú smenu, ako [*zmena*], keď ide o názov denníka a vydavateľstva. Prvú možnosť si vybralo 8,1 % respondentov, druhú možnosť však uprednostnilo až 60,8 % respondentov (čo je najvyššie zastúpenie), tretiu kombinovanú možnosť si zvolilo 22,2 % respondentov a poslednú možnosť 7,0 % osôb odpovedajúcich na anketu. Už pri prvom pohľade na tieto výsledky je zrejmé, že tu ide o značný nesúlad medzi jazykovým vedomím respondentov ankety a preskriptívnymi príručkami. Z ďalších údajov, ktoré bolo možné z ankety získať, sme chceli zistiť, či niektoré vekové, sociálne, príp. jazykovo-zemepisné činitele neovplyvňujú výber výslovnostnej podoby. Pri usúvztážnení s údajmi o veku

⁴ Termín *lexia* používame vtedy, keď máme na mysli lexikálnu formu s jedným významom; ak berieme do úvahy oba významy slova (príp. viac významov) hovoríme o lexéme.

⁵ Treba poznamenať, že v čase vyplňania ankety nebol ešte taký známy týždenník *Zmena*, ktorý začal vychádzať koncom roku 1989. Výslovnosť a pravopis tohto nového periodika upevnil a posilnil výslovnostnú a pravopisnú podobu denníka *Smena* [*smena*], ktorá má už teraz navyše v bežnej komunikácii aj významovo-rozlišovaciu platnosť.

respondentov sa ukázalo, že všetky vekové kategórie respondentov uprednostňujú zväčša výslovnosť podobu [smena] v oboch prípadoch (okolo 60 %, pri skupine 25–30-ročných až 70,3 %). Výslovnosť [zmena] pri oboch lexémach mala výraznejšie menšinové zastúpenie len pri vekovej kategórii 61 a viac rokov (25 % respondentov tejto vekovej skupiny; hodnota AR 2,8). Korelácia s pracovným zaradením respondentov ukázala, že skoro pri všetkých profesijných (resp. sociálnych) skupinách respondentov (vrátane kultúrnych a vedeckých pracovníkov, redaktorov, učiteľov a vysokoškolákov) prevládal výber výslovnostnej podoby [smena] v oboch prípadoch (od 52,5 % pri učiteľoch po 70 % pri technikoch a až 80,5 % pri skupine robotníkov). Len skupina žiakov zapojených do ankety v malej miere uprednostňovala zväčša diferencovanú výslovnosť [zmena] pri označení pracovnej smeny a výslovnosť [smena] na pomenovanie denníka. Pri usúvzt'ažnení s údajmi o mieste narodenia, resp. s tým, kde respondent prežil väčšinu doterajšieho života, sa neprejavila podmienenosť vybranej výslovnosti jazykovozemepisným regiónom Slovenska. Účastníci ankety zo všetkých troch regiónov zväčša dávali prednosť druhej možnosti (výslovnosť [smena] v oboch prípadoch; 57,6 až 66,2 %). Z respondentov, ktorí sa narodili mimo územia Slovenska, respondenti narodení v Čechách a na Morave si v drvivej väčšine vybrali uvedenú výslovnostnú podobu [smena] (89,5 %, hodnota AR 2,5). Vybrané výslovnostné podoby sme ešte konfrontovali s prístupom respondentov k ankete. Predpokladali sme, že respondenti, ktorí k nej pristupovali spontánne, budú si vo väčšej miere vyberať výslovnostnú podobu [smena], respondenti, ktorí sa snažili vybrať hlavne spisovné podoby, budú uvádzať podobu [zmena] a respondenti, ktorí sa rozhodovali na základe svojho jazykového citu, si vo väčšej miere budú diferencovane vyberať výslovnostné podoby [zmena, smena] na označenie pracovnej smeny alebo denníka. Podľa štatistického vyhodnotenia sa potvrdil predpoklad o usúvzt'ažnenosti spontánneho prístupu k ankete a výberu výslovnostnej podoby [smena] pri oboch lexémach (až 70,8 % respondentov prístupujúcich k ankete podľa vlastného sebahodnotenia spontánne si vybralo túto výslovnostnú podobu; hodnota AR 3,5). Na druhej strane však pri ostatných dvoch skupinách respondentov, ktorí sa snažili vybrať spisovné podoby, alebo sa rozhodovali na základe svojho jazykového citu, nadpolovičná väčšina respondentov (58,1 % – 56,8 %) sa rozhodla tiež pre výslovnostnú podobu [smena]. Skupina respondentov preferujúcich podľa vlastného jazykového vedomia to, čo pokladala za spisovné podoby, sa rozhodla pre odporúčanú výslovnosť [zmena] v oboch prípadoch len vo veľmi malej miere (10,5 %), čo je dosť prekvapujúci výsledok. Ostatní respondenti tejto skupiny si vybrali kombinácie výslovnostných podôb, ako ich predstavovali tretia a štvrtá možnosť (25,6 % – 5,8 %). Respondenti, ktorí sa rozhodovali hlavne na základe vlastného jazykového citu, ako sme uviedli, rovnako uprednostňovali zväčša výslovnosť [smena] v oboch prípadoch, aj keď menšia časť respondentov sa rozhodla pre diferencovanú výslovnosť ([zmena, smena] – 24,5 %, resp. [smena, Zmena] – 9,3 %). Výsledky tejto časti ankety ukazujú, že jediná výslovnostná podoba [zmena] bez variantnej výslovnostnej podoby [smena], ako ju odporúčajú kodifikačné príručky (PSV, KSSJ) z posledného desaťročia, nie je v zhode s jazykovým

vedomím značnej časti (nadpolovičnej väčšiny) respondentov ankety. V čase usku-točnenia ankety ju nemali osvojenú (resp. ju neprijali za svoju) ani tí respondenti, ktorí sa snažili vybrať podľa svojho jazykového vedomia spisovné výslovnostné po-doby. Z tohto hľadiska kodifikovanie jedinej výslovnostnej podoby [*zmena*], ako aj najnovšia pravopisná úprava *smena* na *zmena* (PSP, 1991, s. 15) sa ukazujú ako predčasné⁶.

Výsledky ankety potvrdili v značnej miere všeobecné hypotézy formulované v úvode prvej časti našej štúdie (porov. Šikra, 1992). Pri viacerých slovách sa ukáza-lo výraznejšie ovplyvnenie zvukovou podobou slova v cudzom jazyku (napr. *koktejl*, *lejzer*, *futbal*) u respondentov, ktorí príslušný jazyk aspoň pasívne ovládajú. Pri nie-ktorých slovách však aj títo respondenti uprednostňovali výslovnostnú podobu slova vychádzajúcu z jeho grafickej podoby (napr. *kontajner*, *aids*). Ovplyvnenie grafickou podobou bolo výraznejšie pri respondentoch, ktorí neovládajú ani pasívne určitý cu-dzí jazyk. Pri málo známom jazyku (z hľadiska miery ovládania medzi respondent-mi ankety – napr. taliančine) sa potvrdilo väčšinové uprednostňovanie výslovnostnej podoby vychádzajúcej z grafickej podoby (slovo *loggìa*). Podrobnejšia analýza vybra-nej vzorky prevzatých slov však ukázala ich nepriamočiare spontánne preberanie, čo sa odráža na rozdieloch vo výbere výslovnostných podôb respondentmi. Do hry čas-to vstupujú viaceré faktory, pričom pri rôznych slovách sa zvyšňujú (stanú rele-vantnými) odlišné okolnosti (vplyv výslovnosti pôvodného jazyka, grafická podoba slova, zvyčajnosť – nezvyčajnosť slova a pod.). Istú skupinu slov, ktoré by sa z jazy-kovedného pohľadu mali/mohli vyslovovať analogicky, si nezriedka respondenti osvojujú odlišne v dôsledku pôsobenia ďalších jazykových a mimojazykových činite-ľov (porov. respondentmi preferovanú výslovnostnú podobu [*kontainer*] oproti [*kok-teil*], skratkových slov [*lejzer*, *lejzer*] oproti [*aic*]). Pri niektorých slovách (napr. *futbal*, *aids*) jazykové príručky a príspevky sa zhodovali s vedomím väčšej časti res-pondentov ankety, pri iných je však táto zhoda menšia (napr. respondentmi uvádza-ná výslovnostná podoba [*lejzr*]), resp. preskribovaná výslovnosť a výslovnostná podo-ba, ktorú uprednostnili respondenti ankety, sa rozchádzajú (najvýraznejšie pri slo-vách *smena*/*Smena*). Pravdepodobne ani v budúcnosti nebude možné úplne sa vy-hnúť protirečeniam tohto typu, nazdávame sa však, že rôzne metódy zisťovania sku-točného stavu jazykového vedomia a úzu (anketa je len jednou z možností a pri sa-motnej výslovnosti azda ani nie je najdôležitejšou formou) a zohľadnenie ich výsled-kov v kodifikačných publikáciách pomôže znížiť ich výskyt na minimum.

Literatúra

- BRADÁČ, J.: Malý slovensko-český slovníček. Praha, nakladatel J. R. Vilímek 1920. 46 s.
DVONČ, L.: *Loggia*, *loggiový*. Slovenská reč, 32, 1967, s. 124 – 126.

⁶ Autor článku upozornil na tento nesúlad na zasadnutí JÚLEŠ SAV, na ktorom boli predstavené pracovníkom ústavu nové Pravidlá slovenského pravopisu. Žiaľ, na toto upozornenie sa v konečnom texte PSP (1991, s. 15-16) nebral ohľad.

- GARAJ, J. K.: Príručný slovník diferenciálny a synonymický. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1937. 250 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.
- KAČALA, J.: O nových Pravidlách slovenského pravopisu. Kultúra slova, 24, 1990, s. 289–294.
- KRÁL, Ā.: Systematika znelostnej asimilácie II (Kapitoly zo slovenskej ortoepie). Kultúra slova, 10, 1976, s. 48–52.
- KRÁL, Ā.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
- MATHESIUS, V.: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha, Melantrich 1947. 463 s.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- PISÁRČIKOVÁ, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 288 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Praha, Štátne nakladateľstvo 1931. 360 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 475 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- SABOL, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 253 s.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.
- SMIEŠKOVÁ, E.: *Loggia* – výslovnosť *lodža* i *lodžia*. Jazyková poradňa Čs. rozhlasu – 10. 1. 1978.
- STANISLAV, J.: Ešte o Pravidlách slovenského pravopisu. Kultúra slova, 3, 1969, s. 51–54.
- ŠEDIVÝ, V.: Diferenciálny slovník česko-slovenský. Praha – Prešov, Čs. grafická Unia 1937. 75 s.
- ŠIKRA, J.: Výslovnosť niektorých prevzatých slov zo sociolingvistického pohľadu (I). Slovenská reč, 57, 1992, s. 79–87.
- TVRDÝ, P.: Česko-slovenský diferenciálny slovník. Trnava, "Lev" 1922. 170 s.
- Veľký rusko-slovenský slovník. 5 zv. Red. Ľ. Ďurovič et al. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960–1970.
- Základné názvy z astronómie. Prístrojová technika. Kultúra slova, 22, 1988, s. 165–181.

Štefan Švagrovský

JAZYKOVEDNÝ ODKAZ HENRICHA BARTKA

Dňa 11. februára 1986 pochovali na cintoríne kláštora benediktínov v bavorskom Niederaltaichu významného slovenského jazykovedca, bývalého profesora Slovenskej univerzity v Bratislave Dr. Henricha B a r t k a. Na poslednú cestu ho vypravdala len hŕstka najvernejších priateľov na čele so slovenským exilovým básnikom J. Okáľom, dnes už tiež nebohým, ktorý sa s ním aj naposledy rozlúčil.

Od roku 1945 až do novembra 1989 sa u nás o H. Bartkovi písalo neobjektívne, jeho vedecké dielo sa zaznávalo, ba až znevažovalo. Cieľom tohto príspevku je priblížiť život a dielo H. Bartka mladšej generácii slovenských jazykovedcov a očistiť jeho meno i pamiatku.

H. Bartek sa narodil 25. marca 1907 v Žiline. V rodnom meste skončil ľudovú školu a gymnázium. Po maturite študoval slovenskú a románsku filológiu na univerzitách v Prahe, Paríži a Strasbourgu. Po skončení vysokoškolských štúdií a získaní doktorátu na Karlovej univerzite v roku 1931 pôsobil krátky čas ako lektor slovenského jazyka v Nantes vo Francúzsku. Potom bol stredoškolským profesorom na dievčenskom gymnáziu v Banskej Bystrici. Odtiaľ na žiadosť tajomníka Matice slovenskej Dr. Š. Krčméryho prešiel pracovať do Ústredia slovenských ochotníckych divadiel v Turčianskom Sv. Martine. Tu urobíme krátky exkurz, pretože bez neho by sme dobre nepochopili, prečo sa mladý adept jazykovedy vydal cestou "budovania slovenského spisovného jazyka v duchu dobrých tradícií a podľa vnútorných potrieb slovenského života bez cudzieho tútorstva a cudzej nadvlády". Bartkovou úlohou v Ústredí slovenských ochotníckych divadiel totiž bolo pomáhať slovenským ochotníckym súborom pri uvádzaní divadelných hier na martinských prehliadkach. Keď však H. Bartek zistil, aká úbohá je jazyková úroveň týchto hier, zväčša len mechanicky prepísaných z češtiny do slovenčiny, opustil svoj veľmi vážny pôvodný zámer venovať sa diachrónnemu výskumu slovenčiny a predsavzal si – v súlade s potrebou doby – všestranne kultivovať slovenský spisovný jazyk. Ten bol totiž v porovnaní s predvojnovým obdobím v nedobrom stave. Bol to akýsi prefabrikát, silno bohemizovaný v hláskosloví (výslovnosti), tvarosloví, slovníku i syntaxi, na ktorého vzniku mali hlavnú zásluhu českí redaktori, profesori, učitelia, úradníci a ďalší českí pracovníci, ktorí po roku 1918 prišli na Slovensko budovať štátnu správu. To je len čistá konštatácia faktu a nie popieranie záslužnej práce, ktorú na Slovensku vykonala česká inteligencia po roku 1918. Dobová tlač, najmä pročecky orientovaná, veľmi názorne dosvedčuje, že matičný úzus, ktorý pred vojnou tak prísne strážila Matica slovenská a J. Škultéty osobne (opierajúc sa o S. Czambľa), bol celkom rozvrátený.

Za tejto jazykovej a spoločensko-politickej situácie sa na rozhraní dvadsiatych a tridsiatych rokov začali v slovenskej tlači objavovať články o tom, že sa chystá reforma slovenského pravopisu. Najčastejším autorom spomínaných článkov bol docent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského V. Vážný – Čech, pôsobiaci od roku 1919 na Slovensku. Už to, že autor uvedených článkov príliš často a väčšinou neodôvodnene "vylepšoval" a opravoval S. Czambľa, nespornú autoritu v otázkach slovenského pravopisu, no najmä jeho Rukoväť, i to, že to bol stúpenec oficiálnej ideológie čechoslovakizmu, v národne orientovaných kruhoch slovenskej spoločnosti vzbudilo značné znepokojenie. A keď J. Škultéty verejne oznámil, že sa reforma naozaj pripravuje a že V. Vážný ako predseda Jazykového odboru Matice slovenskej je zodpovedný za prípravu budúcich Pravidiel slovenského pravopisu, ako aj to, že tieto Pravidlá bude s konečnou platnosťou schvaľovať Jazykový odbor Českej akadémie, to vyvolalo na Slovensku ešte väčšiu animozitu. V Slováku a Národných novinách sa objavili články "proti miešaniu sa Českej akadémie do slovenskej pravopisnej reformy". H. Bartek sledoval za tejto situácie Vážneho články i prácu pravopisnej komisie Jazykového odboru Matice slovenskej (okrem V. Vážneho boli v nej J. Škultéty, J. Vlček, J. Damborský, F. Šteller a J. Stanislav) z titulu svojej funkcie

v ÚSOD veľmi pozorne, a keď sa práca komisie skončila a jemu sa dostal do rúk jeden ešte len brožovaný exemplár Pravidiel (také sa predbežne odosieli len členom Jazykového odboru MS), preštudoval ho a v 9. čísle Slovenských pohľadov z roku 1931 vyslovil vážne výhrady proti reforme slovenského pravopisu, tak ako ju pripravila pravopisná komisia Jazykového odboru MS pod vedením V. Vážneho. H. Bartek vychádza v článku najprv z toho, čo už V. Vážný písal o navrhovaných pravopisných zmenách v Slovenských pohľadoch, pričom uvádza, že osnovy pravopisných pravidiel vypracoval V. Vážný sám a pravopisná komisia následne rozhodovala o oprávnenosti navrhovaných zmien, dopĺňala a menila pôvodné názory, takže celé dielo je výsledkom spoločnej práce komisie. Za najväčší nedostatok Pravidiel slovenského pravopisu považoval H. Bartek to, že je v nich porušená zásada jednotného hláskoslovnia, ktoré v prípade spisovnej slovenčiny musí spočívať na stredo-slovenskom nárečí, a kritizoval kodifikáciu tvarov *rvat'*, *rváč'*, *lhat'*, *lhár'*, *videt'*, *mret'*, *vedet'*. V kmeňosloví videl prehrešky proti spisovnej slovenčine v kodifikácii dvoj-tvarov typu *kališek* – *kališok*. Chyby nachádzal aj v skloňovaní a časovaní mnohých slov. Veľmi ostro sa H. Bartek postavil proti kodifikácii slov ako *zbyt'*, *myslivec*, *syrovátka*, *delat'*, *hejtman*, *jáhen*, *kozel* a desiatok ďalších, ktoré sa predtým v spisovnej slovenčine nepoužívali. Kritizoval aj slovenčinu Úvodu k Pravidlám (*radno je*, *obecná reč* a pod.). Záver Bartkovho článku vyúsťuje do konštatovania, "že z Pravidiel sa nikto dobre po slovensky nenaučí", že pravopisná komisia "dala slobode viac, ako je zdravé najmä v hláskosloví, kvantite a nových slovách" a že bude treba čoskoro pripraviť nové, opravené Pravidlá. Bartkov článok sa veľmi dotkol "vedeckého svedomia" V. Vážneho. 10. októbra 1931 napísal V. Vážný J. Škultétymu, aby na 18. októbra zvolala správa Matice pravopisnú komisiu a Jazykový odbor, ale J. Škultéty to odmietol s odôvodnením, že Pravidlá sú už vydané (medzitým už vyšli tlačou v Prahe) a že ich "nápravu vykoná Matica sama", to značí bez V. Vážneho. Vydanie Pravidiel a ich Bartkova kritika vyvolali na Slovensku spoločenskú búrku a chyby v Pravidlách združujúca časť slovenskej verejnosti interpretovala ako jasne cielený útok proti čistote a svojskosti spisovnej slovenčiny. Sám V. Vážný odmietal názory, že v Pravidlách zastával protislovenské stanoviská, ale A. Hlinka, M. Rázus, J. C. Hronský a ďalší spisovatelia mu na príkladoch dokázali, v čom pozbavil slovenčinu jej rýdzeho charakteru, ducha svojskosti. Pravda, na slovenskej strane sa našli aj takí, ktorí Pravidlá chválili. Tak napríklad vtedajší minister školstva Dr. I. Dérer chválil Pravidlá za to, že naprávajú krivdu, čo sa stala západnej slovenčine, keďže on bohemizmy kodifikované v Pravidlách považoval za slová zo západoslovenských nárečí, "ktorých tvrdosť je demokratická oproti aristokratickej mäkkosti stredných nárečí". Polemiky okolo Pravidiel slovenského pravopisu sa nakoniec skončili na Valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. mája 1932 ich definitívnym zavrnutím. Na tomto zhromaždení A. Hlinka vyhlásil, že v ďalšom období sa Matica musí pustiť do vážnej práce na nových, opravených Pravidlách, ale už bez V. Vážneho. Krátko na to V. Vážný a J. Stanislav (neskôr aj E. Novák) vystúpili z pravopisnej komisie a Jazykového odboru MS a prešli do bratislavskej Učenej spoločnosti Šafaříkovej. Výbor Matice 10. septembra 1932 vymenoval komisiu pod vedením J. Škultéty

tyho, ktorej úlohou bolo vykonať opravu Pravidiel. Jej členmi boli L. Šenšel, M. Knapp, H. Bartek a B. Ripka. Výsledkom práce tejto komisie napokon boli opravené Pravidlá slovenského pravopisu (1932), ktoré platili až do februára 1940.

Obdobie po 12. máji 1932 znamená predeľ vo vývoji a dejinách spisovnej slovenčiny. Definitívne sa znova nadväzuje na predvojnový matičný úzus opierajúci sa o slovenčinu používanú v Národných novinách a Slovenských pohľadoch a reprezentovanú osobnosťami – S. Czamblom a J. Škultéty. Zo spisovateľov sa dáva za vzor slovenčina M. Kukučina, M. Rázusa, J. C. Hronského. O to, že slovenčina je dnes vyspelý kultivovaný jazyk, sa od roku 1932 najviac zaslúžil časopis Slovenská reč a jej hlavný redaktor H. Bartek. Zodpovedne možno vyhlásiť, že väčšina opráv v hláskosloví, tvarosloví i slovníku, ktoré sa realizovali po roku 1932 v spisovnej slovenčine, je spojená s menom H. Bartka a ním redigovanej Slovenskej reči. Tieto opravy vo väčšine prípadov platia aj dnes za všeobecnú normu, hoci v čase, keď boli navrhované, ich "univerzitná jazykoveda" označovala za "martinský diletantský purizmus".

Od septembra 1932 do júna 1939 publikoval H. Bartek na stránkach Slovenskej reči (SR) celý rad štúdií, článkov a glos, ktoré patria aj dnes do zlatého fondu dejín slovenskej jazykovedy, pretože nestratili svoju aktuálnosť ani po šesťdesiatich rokoch. Už v prvom čísle prvého ročníka v článku Výslovnosť niektorých dvojhlások poukázal na rozpor medzi Czamblovou Rukoväťou a povojnovými Damborského gramatikami: napr. výslovnosť slova *hlávka* je podľa S. Czambla *[hláyka]*, podľa Damborského *[hláfka]*. V treťom čísle SR navrhuje H. Bartek zjednodušiť písanie množného čísla *l*-ového participia na *-li* pre všetky rody, pretože ako správne podotýka, v živej reči niet preň dostatočného odôvodnenia (napr. *chlapí robili* – *ženy robily*). Významnú úlohu od tretieho čísla časopisu zohrala rubrika Slovenčina vo verejnom živote, pretože pomáhala "očisťovať" úradnícku slovenčinu z rozličných "slovenských" tlačív (vydávaných zväčša v Prahe) od čistých bohemizmov, rozličných neústrojných alebo len hláskovo prispôsobených českých slov. V tejto rubrike búral H. Bartek most, ktorým – podľa M. Hattalu – mala spisovná slovenčina "slúžiť" za most nazad k češtine". V súvislosti s diskusiou, ktorá sa rozvinula okolo opravených Pravidiel, H. Bartek vystríhal pred radikálnymi zmenami v pravopise. Rozhodne odmietol názor, že by sa v slovenčine etymologický pravopis mal nahradiť pravopisom fonetickým, ktorý v tom čase presadzoval Literárny odbor Spolku sv. Vojtecha a niektorí slovenskí jazykovedci, predovšetkým L. Novák. Neodporúčal ani prílišné "postredoslovenčovanie" spisovného jazyka (napr. *dobró diet'a*) namiesto už pevne vžitých tvarov a slov, hoci stále zdôrazňoval, že základom spisovnej slovenčiny musí byť jednotné hláskoslovie a tvaroslovie, vychádzajúce zo stredoslovenských nárečí. V skladbe a slovníku na obohatenie spisovného jazyka odporúčal hodne čerpať aj z iných nárečí. V druhom ročníku v prvom čísle SR publikoval H. Bartek obsiahlu štúdiu O správnosti jazykovej, kde v koncentrovanej podobe načrtol históriu vzniku spisovnej slovenčiny a ako sa na pozadí tejto histórie, vtedy ani nie deväťdesiatročnej, treba pozeráť na otázky jazykovej správnosti pri ďalšom rozvíjaní spisovnej reči. Na túto štúdiu reagoval v štvrtom a piatom čísle časopisu Bratislava – časopi-

su Učenej spoločnosti Šafárikovej (oficiálny názov bol v českom habite) – v dvoch článkoch pod názvom Úvahy nad Slovenskou rečou V. Vážný. V tejto úvahe nielenže kritizoval SR za jej programový purizmus, na čo mal plné právo, aj keď jeho úvahy o tom, čo treba pokladať v jazyku za správne a čo nie, boli často pochybené, pretože sa v nich odvolával len na históriu a nechcel vidieť otázky jazykovej správnosti vo vtedajšej historickej dobe, keď slovenčina bola v novom štátnom útvere pod všestranným tlakom češtiny, zo stanoviska synchronnej jazykovedy, ale ju aj obvinil z toho, že Slovákov chce "priblížiť... ku kultúrnej a štátnej ideológii maďarskej". Bolo to zlovoľné, podráždené obvinenie, za ktoré redakcia SR podala na V. Vážneho žalobu na súde. Je samozrejmé, že takýto útok na spisovnú slovenčinu, na jej autochtónnosť nemohol H. Bartek nechať bez odpovede. Pripomenul v nej V. Vážnemu, ale aj ďalším českým jazykovedcom (M. Weingartovi), že sa im páčia snahy jednotlivých slovanských národov cibriť svoje spisovné jazyky, ale keď to isté robia Slováci, je to len "diletantský purizmus".

S tým, čo sme doteraz uviedli, korešponduje aj polemický článok H. Bartka v prvom čísle šiesteho ročníka SR, v ktorom reaguje na štúdiu J. Stanislava Spisovný jazyk slovenský, uverejnenú v zborníku Slovenské spisovné jazyky v době přítomné (Melantrich 1937). H. Bartek v tomto článku (má pokračovania v štyroch nasledujúcich číslach) kritizuje J. Stanislava za to, že v 17. a 18. storočí spisovnú češtinu používanú na Slovensku nazýva slovenským jazykom, resp. československým jazykom a pripomína mu, že v náhl'adoch na minulosť i budúcnosť spisovnej slovenčiny vždy nekriticky podporoval svojho učiteľa M. Weingarta a V. Vážneho, že z "rozličných mimovedeckých príčin sa vyhýbal iniciatívne zasiahnuť do normovania spisovnej slovenčiny, hoci ešte ako člen prvej pravopisnej komisie Matice slovenskej mohol a mal sa postarať o usmernenie rečového vývinu". Následné vydanie Stanislavovej Československej mluvnice potvrdilo Bartkove slová o kunktátorstve a konfúznosti jej autora.

Siedmy ročník SR H. Bartek nedokončil. Posledné číslo vyšlo v júni 1939. Matičná správa síce H. Bartka prehovárala ročník dokončiť, ale bezúspešne. Prečo sa to stalo? Čo viedlo H. Bartka k tomu, že odchádza z časopisu, ktorý práve jeho zásluhou urobil toľko užitočného pre rozvoj, očistu a ustálenie spisovnej slovenčiny? Aby sme to pochopili, treba sa nám vrátiť k 6. októbru 1938, keď bola v Žiline vyhlásená autonómia Slovenska. Už z nášho príspevku vidieť, že pred týmto dátumom jediným uznávaným predstaviteľom jazykovej kultúry a vôbec slovenskej lingvistiky bol Jazykový odbor Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Tento odbor od roku 1932 nielenže usmerňoval každodennú jazykovú prax, odstraňoval "počešťovanie" slovenčiny, ale aj vydával, aj keď nie vo veľkom počte, teoretické jazykovedné práce v orgáne Zborníky Matice slovenskej. Proti Jazykovému odboru Matice v tých časoch stála oficiálna československá jazykoveda, reprezentovaná niekoľkými profesormi Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Z týchto predstaviteľov univerzitnej jazykovedy bol iba jeden Slováč – mimoriadny profesor J. Stanislav a aj ten sa po 12. máji 1932 manifestačne pridal k protimatičnej strane. Keď po 6. októbri 1938 tento čechoslovakistický smer prehrál svoju vec v politike, H. Bartek

právom očakával, že prehra bude mať svoje dôsledky aj v slovenskej jazykovej. Predovšetkým sa domnieval, že sedemročné úsilie SR rozvíjať, kultivovať a usmerňovať jazykový vývin i zástoj Jazykového odboru Matice slovenskej na tomto poli v novej spoločensko-politickej situácii oprávňujú Jazykový odbor MS a jeho referenta (H. Bartka) predložiť návrh nových Pravidiel slovenského pravopisu uvádzajúci do praxe aj pravopisné zmeny, ktoré sa z rozličných príčin nerealizovali v opravených Pravidlách z roku 1932. Keď však H. Bartek z poverenia Matice a podľa dispozícií Jazykového odboru MS takéto nové pravidlá vypracoval a správa Matice slovenskej dňa 22. marca 1939 ich predložila na schválenie vtedajšiemu Ministerstvu školstva a národnej osvety (MŠANO), minister J. Sivák namiesto toho, aby rešpektoval vo veci pravopisu mienku Jazykového odboru a Matice a návrh schválil, tajne vymenoval "univerzitnú komisiu" (jej členmi údajne boli J. Stanislav, E. Novák, D. Rapant a A. Mráz), ktorá mala návrh Pravidiel posúdiť. Koncom apríla 1939 sa zástupcovia Matice na čele s J. Škultétyom u ministra J. Siváka dozvedeli, že MŠANO Pravidlá v tej forme, v akej boli predložené, neschválilo, že žiada v nich zmeny na základe posudkov "univerzitnej komisie". Na väčšine námietok vtedy anonymnej komisie bolo badať – podľa slov H. Bartka – rukopis J. Stanislava, jeho ideového protivníka. To nemohol H. Bartek uniesť a na protest sa vzdal funkcie referenta v Jazykovom odbore a redaktorstva v Slovenskej reči. Neskôr sa správa Matice a J. C. Hronský bez súhlasu Jazykového odboru MS pokonali s MŠANO a nové Pravidlá slovenského pravopisu s uplatnením pripomienok univerzitnej komisie vyšli vo februári 1940.

Po odchode zo SR založil H. Bartek v roku 1940 časopis Slovenský jazyk, ale už v decembri toho istého roku časopis siedmym a ôsmym dvojčísлом musel svoju činnosť ukončiť pre nedostatok finančných prostriedkov, keďže vtedajšie ministerstvo školstva zakázalo odoberať časopis školám. Takéto dva silné údery, osobné i odborné, a to v krátkom čase, poznačili celý ďalší Bartkov život vrátane toho, ktorý strávil v emigrácii. Nakoniec z Matice slovenskej odišiel a prijal miesto správcu Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov, kde spolu s J. Svetoňom vykonal veľký kus zásluhnej práce.

Ak sa ešte raz máme vrátiť k Bartkovmu návrhu Pravidiel z roku 1939, ktoré zavrhla už spomínaná univerzitná komisia, musíme konštatovať, že dejiny dali za pravdu nie tejto komisii, ale H. Bartkovi. Každý sa o tom môže presvedčiť, keď si prečíta Bartkovu recenziu Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953 (Most, 1954, č. 2), resp. Bartkove publikácie Nový časopis slovenský, ďalej Slovenský pravopis s gramatickými poučkami a slovníkom (obidve vyšli nákladom J. J. Lacha v meste Whiting, Indiana, USA, v roku 1954, resp. 1956), z ktorých jasne vyplýva, že komisia na prípravu povojnových Pravidiel slovenského pravopisu na čele so Š. Peciarom, vymenovaná niekdajším Zborom povereníkov, realizovala vo "svojich" Pravidlách takmer všetko z Pravidiel vypracovaných H. Bartkom.

Slovenským učiteľom a divadelníkom venoval H. Bartek "na znak zásluh o šírenie dobrej slovenčiny" ortoepickú príručku Správna výslovnosť slovenská. Aj keď

táto príručka nemala schvaľovaciu klauzulu MŠANO a nebola teda všeobecne záväzná, predsa bola akceptovaná.

Nakoniec treba spomenúť aj celý rad Bartkových štúdií z dejín spisovnej slovenčiny. K najvýznamnejším patria: K základom slovenskej prozódie (Slovenské pohľady, 1935, č. 6–9), Štúrovská prozódia (Slovenské pohľady, 1936, s. 622–629, 381–402 a 483–500), faximilové vydania A. Bernoláka a L. Štúra (Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum v roku 1937, resp. Nárečie slovenské a potreba písania v tomto nárečí v roku 1943) s úvodnými štúdiami. Z "učňovských" prác H. Bartka nemožno nespomenúť štúdie: Slovenské *dz* a maďarské *gy* (1930), Le passage de *g* a *h* en slovaque (Revue des études slaves, 1931) a štúdiu Slovenské výsledky praslovanských akútových dĺžok (Zborník na počesť dr. J. Škultétyho 1933).

9. februára 1945, tesne pred koncom vojny, bol H. Bartek vymenovaný za riadneho profesora slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. Krátko pred príchodom frontu odišiel H. Bartek do exilu. Z jeho prác v exile si zasluhujú pozornosť predovšetkým štúdie Kresťanstvo a slovenčina v zborníku Nádej víťazná (Scranton, 1947), Slováci a ríša kráľa Sama (Most, 1954, č. 2.), Pôvod názvov *Slovan* a *Slovák* (Most, 1956, č. 1), Najstaršie kresťanské slová v slovenčine (Most, 1964, č. 3) a štúdia Strachota, Metodovo slovenské meno (Most, 1964, č. 2).

Autor tohto príspevku nepoznal prof. H. Bartka osobne (z dnes ešte žijúcich slovenských jazykovedcov ho dobre poznali L. Novák a E. Jóna), ale z nekrológov, ktoré boli po jeho smrti uverejnené v rozličných slovenských exilových časopisoch vie, že zomrel v biede, opustený a zatrpknutý. Veľmi túžil zložiť svoje kosti v rodnej slovenskej zemi, ale pre krutosť bývalého režimu mu to nebolo dovolené. Pravdu napísal J. Okál', jeho najbližší a najvernejší priateľ, v časopise *Slovák v Amerike* v auguste 1986, že všetci Slováci sa doma musia hanbiť, že taký človek, ako bol H. Bartek, musel umrieť vo vyhnanstve.

Ivor Ripka

PRÍSPEVOK K ŠTÚDIU NÁREČOVÝCH PREJAVOV AMERICKÝCH SLOVÁKOV

1. Slovenské nárečia ako jedna z foriem národného jazyka sa v súčasnosti vzájomne ovplyvňujú a pri komunikácii funkčne využívajú iba na pôvodnom súvislom (historickom) jazykovom území. Všetky ostatné oblasti (súvislé enklávy či menšie nekompaktné komunity), v ktorých obyvatelia slovenského pôvodu hovoria slovenskými nárečiami, sú od historického jazykového územia nielen zemepisne

izolované, ale ich aj (v rozličnom stupni) ovplyvňuje jazyk a celé kultúrno-spoločenské usporiadanie okolitého cudzieho prostredia.

Výskum jazykových (nárečových) prejavov zahraničných Slovákov (potomkov slovenských vystaľovalcov z rozličných období) je predmetom cieľavedomých dialektologických bádání najmä v období po 2. svetovej vojne. Vyšli viaceré monografie o nárečí slovenských enkláv v Maďarsku a Juhoslávii, jestvujú parciálne opisy situácie v Bulharsku, Poľsku, Rumunsku a na Zakarpatskej Ukrajine. Nevyskúmané však zostávajú jazykové prejavy obyvateľov slovenského pôvodu v západnej Európe (vo Francúzsku, v Belgicku; istú výnimku v tomto zmysle tvoria slovenské nárečia v Rakúsku) a najmä v zámorí (v Severnej Amerike – v Kanade a v USA, v Južnej Amerike – najmä v Argentíne). Je evidentné, že počet nositeľov (používateľov) slovenských nárečí v zahraničí klesá, no ich počet stále nie je – a to najmä v Spojených štátoch – zanedbateľný. Údaje získané pri analýzach spontánnych (nárečových) výpovedí potomkov slovenských vystaľovalcov prispievajú k poznaniu mnohoaspektivej problematiky jazykových kontaktov a interferencií slovenčiny, ponúkajú možnosť konfrontovať etapy vývinu jednotlivých skupín slovenských nárečí, sú prínosom pre iné spoločenskovedné disciplíny. Výskumné aktivity v tejto oblasti patria medzi aktuálne a nezastupiteľné úlohy slovenskej jazykovedy.

2. V demografickej literatúre sa publikuje množstvo štatistík, uvádzajúcich počty vystaľovalcov do Spojených štátov amerických. Tie stáli na čele importácie pracovných síl už od začiatku 19. stor. Tzv. novú imigráciu (začínajúcu sa od r. 1880) tvorili najmä obyvatelia východoeurópskych a balkánskych krajín; z bývalého Uhorska sa v tomto období vystaľovalo aj značné množstvo Slovákov. Z celkovej migračnej vlny v rokoch 1880–1914 (zo Slovenska odišlo 650 tisíc obyvateľov) pripadlo na USA 500 tisíc vystaľovalcov. Zo všetkých štatistík jednoznačne vychodí, že zo šestnástich slovenských žúp vystaľovalectvo najviac zasiahlo východoslovenské župy. R. 1899 odišlo napr. 4 521 ľudí zo Šariša, 2 801 zo Zemplína, 2 471 zo Spiša, r. 1900 sa odsťaľovalo 3 497 obyvateľov zo Šariša, zo Zemplína 3 055, zo Spiša 2 355, pričom napr. z Hontu sa v týchto dvoch rokoch nevystaľoval nikto, z Tekova 3 ľudia (porov. napr. Bielik, 1980, s. 27 a n.).

Slovenskí vystaľovalci sa v tých rokoch sústreďovali takmer výlučne vo východných štátoch USA, pričom dominujúce postavenie mala vždy Pensylvánia.

2.1. Podľa údajov v publikácii U. S. Census of Population sa pri sčítaní obyvateľstva r. 1980 k slovenskému pôvodu prihlásilo celkovo 776 806 obyvateľov USA. Väčšina z nich sa hlásila aj k iným genealogickým líniam, no 361 384 (46,52 %) osôb uviedlo slovenský pôvod ako jediný. 87 661 osôb (t.j. 11,28 % z celkového počtu 776 806 obyvateľov USA so slovenskou genealogickou líniou) uviedlo, že v domácom prostredí komunikuje po slovensky (porov. Kučera, 1990).

Pri sčítaní obyvateľstva USA r. 1980 sa zisťovali aj vekové (generačné) údaje o používateľoch minoritných neanglických jazykov (slovenčine patrí 18. miesto v tejto skupine). Zistené údaje jasne dokumentovali, že komunikačné uplatnenie slovenčiny (resp. jej miestnych nárečí) je výrazne späté so staršími príslušníkmi slovenskej populácie v USA. Tento fakt sa rešpektoval aj pri výskume jazykových

prejavov amerických Slovákov v r. 1989 a 1991, ktorý sa realizoval ako spoločný výskumný projekt v rámci dohody medzi ČSAV a americkou inštitúciou IREX (International Research and Exchanges Board). Objektom výskumu boli spontánne nárečové prejavy prvej generácie amerických Slovákov, priamych (už v USA narodených) potomkov vystaľovalcov zo začiatku 20. stor., ktorí odišli z domoviny a usadili sa v prostredí s prevahou inoetnického obyvateľstva.

3. Slovenskí vystaľovalci (boli to najmä muži v najproduktívnejšom veku; 80 % ich reprezentovalo vekovú skupinu 15–40ročných) prichádzali do búrlivo sa rozvíjajúcej priemyselnej krajiny z prostredia s nízkou životnou a sociálnou úrovňou (medzi samotnými vystaľovalcami bývalo priemerne 25 % negramotných) s prvotnou predstavou vrátiť sa, no nakoniec sa ich viac ako polovica usadila v USA natrvalo. Na toto rozhodnutie vplývali viaceré faktory. Isté je, že kompletne rodiny (manželstvá v USA sa uzatvárali spočiatku prevažne iba medzi Slovákami) sa do pôvodnej vlasti vracali výnimočne. Neznalosť nového prostredia a jazyka, nevyhnutnosť vzájomnej pomoci a podpory, pocit spolupatričnosti, ale často aj istý odpor starousadlíkov zo začiatku nútili Slovákov koncentrovať sa v slovenských, resp. slovanských štvrtiach miest či v novozakladaných "plejzoch" na vidieku (pri pokusoch o farmárčenie). Väčší počet vystaľovalcov osadených na jednom mieste vytváral predpoklady na ich organizovanie v slovenských národných spolkoch, umožňoval otvárať školy a zriaďovať kultúrne ustanovizne, vydávať noviny a časopisy v materinskom jazyku či nárečí (najmä v šarištine).

3.1. Slovenskí vystaľovalci mali v USA v prvých rokoch 20. stor. značný priestor na realizáciu svojich národnouvedomovacích potrieb. Po príchode do novej vlasti angličtinu, prirodzene, neovládali; pri vzájomných stretnutiach komunikovali výlučne vo svojom rodnom nárečí. V spolkoch sa hovorilo po slovensky, slovenské boli cirkevné obrady, usporadúvali sa tradičné slovenské svadby, zábavy a pod. Svoje deti (t.j. tú generáciu amerických Slovákov, ktorých prejavy boli predmetom súčasného výskumu) vychovávali v nárečí. Nárečie sa nikto neučí zámerne; osvojuje sa mimovoľne, takmer nevedome. Nárečová sústava vzniká i zaniká v generáciách, nie jednorazovo. V USA narodené a v nárečí rodičov vychované deti slovenských prisaľovalcov začínali mať isté problémy vtedy, keď začali chodiť do anglických škôl. Viaceré z týchto detí – ako to dokumentuje ich rozprávanie – mali v školách pre neznalosť angličtiny isté problémy, ktoré sa usilovali riešiť aj tak, že doma odmietali hovoriť s rodičmi po slovensky. Dialógy mali často dvojjazyčnú podobu: na slovenské otázky rodičov odpovedali deti po anglicky (rodičia sa postupne tiež stávali bilingvistami) a naopak. Rodičia hovorili po slovensky (nárečím) vtedy, ak chceli pred deťmi utajiť isté informácie.

3.2. Získavanie vhodných informátorov "v teréne" (v tradičných slovenských komunitách) pomáhali r. 1989 organizovať miestne odbory Slovenského národného spolku. Oznámenie o výskume (nahrávaní) jazykových prejavov amerických Slovákov bolo (po anglicky) publikované v krajanskej tlači (v Národných novinách). Prihlásilo sa okolo 70 informátorov, ktorí spĺňali stanovené kritériá (a boli schopní a ochotní poskytnúť relevantné informácie); 44 ich bolo možné navštíviť a nahráť

na rozsiahlom území USA (v štátoch Kentucky, West Virginia, Ohio, Michigan, New York a Pennsylvánia). Medzi informátormi prevládali ženy, vybrané v súlade so súčasnou teóriou nárečového výskumu. Najstaršia informátorka bola narodená r. 1901, najmladšia (žijúca dodnes v spoločnej domácnosti so svojou 101-ročnou matkou) r. 1937. Pri výskume sa výpovede rozprávačov usmerňovali do takých tematických oblastí, v ktorých sa najpreukaznejšie mohla manifestovať ich znalosť rodného slovenského nárečia i z vlasti prinesených reálií (spomienky na detstvo a pôvodne monolingvických rodičov, dodržiavanie tradičných slovenských zvykov pri výročných sviatkoch v rodinách, príprava slovenských jedál a pod.).

4. Analýza získaného materiálu dokazuje, že nárečové prejavy prvých potomkov slovenských prisťahovalcov v USA nie sú homogénne. Zistené fakty potvrdzujú platnosť tézy, podľa ktorej jazykový prejav jednotlivca nepriamo vyjadruje jeho postavenie v spoločnosti, dokumentuje väzby rozprávača s rozličnými sociálnymi skupinami, vyjadruje vzťah k partnerom rozhovoru a pod. Jazykové prejavy amerických Slovákov sú konkrétnymi realizáciami ich idiolektov, ktoré sú tým zložitejšie a bohatšie, čím sú ich sociálne väzby rozvinutejšie. Sú formované predovšetkým komunikatívnymi spoločenstvami, ktorými jednotlivec prechádza, a to najmä sociálnou skupinou rodiny i rozličnými profesijnými a záujmovými skupinami, ovplyvňujúcimi ekonomické postavenie človeka (porov. Krčmová, 1990). Existenčná odkázanosť na inojazyčné prostredie si vynucuje aktívny bilingvizmus, urýchľuje asimilačné procesy, ovplyvňuje formovanie idiolektu.

4.1. Monolingvickí používatelia slovenčiny v USA v súčasnosti prakticky nejestvujú. Aj tí najstarší informátori (s najširšou komunikačnou kompetenciou rodného slovenského nárečia) sú dnes bilingvisti, jednotlivé výrazové prostriedky môžu uplatňovať diferencovane. Pri istom potrebnom zovšeobecňovaní zapísaného korpusu prejavov možno vyčleniť tri základné skupiny informátorov:

a) Jazykovo (nárečovo) úplne spôsobilí (plne kompetentní) informátori, ktorí napriek svojmu veku (alebo práve preto, že majú okolo 80 rokov a so svojimi rovesníkmi ešte príležitostne komunikujú v rodnom jazyku) hovoria slovenským nárečím plynule, prirodzeným tempom, sú schopní vyrozprávať epické príbehy plné archaických prirovnaní, pôvodnej slovenskej lexiky a zachovávajú najvýraznejšie črty svojho nárečia aj v hláskosloví, tvarosloví, slovotvorbe či v syntaxi. Tak napr. informátori, ktorých rodičia pochádzali zo Spiša (používatelov východoslovenských nárečí je medzi americkými Slovákami v skúmaných oblastiach dodnes najviac), v konsonantizme dôsledne zachovávajú mäkkostné páry *n – ň, l – ľ, s – š, z – ž* (dokonca aj v lexikálnych prevzatiach typu *hauz – v hauže*, t. j. v dome), vyslovujú v náležitých pozíciách asibilované *c, dz*, nepoznajú kvantitu, prízvukujú predposlednú slabiku a pod.

b) Informátori názorne demonštrujúci prenikanie anglických prvkov a výrazov, a to jednak nekonkurujúcich (pri preberaní nových slov v prípade tzv. lexikálnych deficitov, t. j. pri pomenúvaní nových reálií), jednak konkurujúcich, teda interferenčných, pričom zachovávanie (maintenancia) rodného nárečia je stále slabšie. Je to najpočetnejšia skupina spomedzi skúmaného korpusu informátorov.

c) Menej spôsobilí (málo kompetentní) rozprávači už nedokonale ovládajúci rodné nárečie. Ich rozprávanie je neusporiadané, chýba mu chronologický sled či tematická súvislosť. Explorátor ich musí často "povzbudzovať", často odpovedajú iba jednoslovné (*áno/nie*), prechádzajú do angličtiny aj uprostred vety, slovenčinu v súčasnosti aktívne nepoužívajú ani v neverejných komunikačných sférach (pri skupinovom či rodinnom dorozumievaní).

5. Idiolekt realizovaný v konkrétnych a neštylizovaných nárečových prejavoch informátorov v USA je, prirodzene, založený na viacerých existenčných formách dvoch národných jazykov; jeho správna interpretácia nie je jednoduchá. Slovenčina je v Spojených štátoch izolovaným jazykom; vyvíja sa (presnejšie funguje) teritoriálne oddelene od svojho východiskového, báзовého jazyka. V literatúre (porov. Vašek, 1987) sa zvyčajne rozlišujú dva základné typy izolovaných jazykov (IJ), a to a) komunikačne obmedzené IJ (napr. väčšina slovanských IJ a minoritných IJ všeobecne), b) komunikačne mnohofunkčné IJ (za taký jazyk treba pokladať aj severoamerickú angličtinu). Tieto dva typy IJ sa navzájom odlišujú nielen komunikačnou funkciou a kompetenciou, ale aj formou a najmä prognózou vývinu. Jazyky prvého typu spejú k zániku, jazyky druhého typu sa všestranne rozvíjajú a majú tendencie i ambície stať sa novým samostatným jazykom.

5.1. Prirodzený jazyk (bázový alebo izolovaný) sa pri jazykovej komunikácii dostáva do kontaktu s iným jazykom. Možno tiež povedať, že jazykový kontakt je výraz (termín) označujúci komunikovanie jednotlivca alebo kolektívu v inej jazykovej štruktúre než vlastnej. Ak jazyková komunikácia predstavuje zároveň istý podnet na realizáciu jazykového kontaktu, podmienkou uskutočnenia tohto kontaktu hovoriacim je potom aspoň pasívna znalosť ďalšej jazykovej štruktúry (istý minimálny bilingvismus) alebo znalosť jazyka – sprostredkovateľa kontaktu.

5.2. Každý jazykový kontakt smeruje k istému jazykovému "konfliktu", ktorý je jeho bezprostredným následkom i dôsledkom. Konflikt je tým väčší, čím sú typologicky vzdialenejšie kontaktujúce sa jazykové štruktúry. Tento konflikt sa rieši a) vzájomným pôsobením zúčastnených jazykových štruktúr s potenciálnymi asimilačnými dôsledkami, b) úsilím o zachovanie každej zo zúčastnených jazykových štruktúr, ich zachovávaním (maintenance).

Slovenčina (a jej miestne nárečia, používané v istých komunikačných situáciách najstaršou generáciou amerických Slovákov) je v USA v postavení (z rozličných jazykových i mimojazykových príčin) slabo sa brániaceho izolovaného jazyka. Jej postupnú asimiláciu (ktorá však neznamená totálnu deetnizáciu či akulturáciu amerických Slovákov) nemožno zastaviť.

6. Nárečové prejavy amerických Slovákov charakterizujú najmä tieto javy:

a) Spoluhlásky *p, t, k* vyslovujú niektorí informátori aspirované, t. j. s prídychom slabého *h*: *Šicke maju svoj dom, ale jag idzece do p^hervatu, t^ha šviňe idu z vami* (hovori rozprávačka o návšteve v "kraju"). Aspirovaná výslovnosť je však viac-menej náhodná: ten istý informátor napr. v tom istom slove vyslovuje *k* raz s aspiráciou, inokedy bez nej: *Moj k^hamarat i moj kamarat*.

b) Angličtina ovplyvňuje uplatňovanie a dôslednú realizáciu znelostnej asimilácie. Znelé spoluhlásky (najmä *dz, dž, z, ž*) sa na absolútnom konci a pred nasledujúcou neznelou vyslovujú často bez asimilácie, teda ako znelé.

c) Po prípone *-li* (v základnom tvare minulého času 3. os. pl.) občania hovoriaci najmä východoslovenskými nárečiami vyslovujú fakultatívne zvuk, ktorý vo fonetickom prepise pracovne označujeme ako úžinovú trenú spoluhlásku *j*: *moja madz prišli(j) do Ameriki, mi mali(j) kapustu, marhev* a pod.

d) V odvodených slovách sa vyskytuje špecifické (rozlične motivované) striedanie spoluhlások (napr. *c/č*): *Mama nam navarila šošovicu; – mi robime šošovicnu polísku doma téš. – A potom sme išli na omšu, na polnocnú. – Kukuricne pole tu nebivalo.* V jednom prípade (*mesiacne zme mali schodze*) možno navyše konštatovať neprítomnosť samohláskovej alternácie *ia/a*.

e) V rozprávaniach badať istý ústup deklinácie, pričom sa neskloňujú najmä vlastné mená (názvy lokalít), a to nielen americké, ale aj slovenské: *Dva bivaju v Ditrojt. – Ta oňi mufovali do Juniontaun. – Moja bejbi šestra biva vov Hacn Ohajo. – Mac prišli zoz Drafce* a pod.

Málo kompetentní rozprávači neovládajú paradigmy, neskloňujú ani apelatíva, napr.: *Mam jeden brat, jedna sestra, to su zomrete* a pod.

f) Vo výpovediach sa objavujú nové slovesné väzby, napr. *helpovať* s priamym predmetom (predpokladali by sme väzbu s datívom) a i.: *Mi robili, helpovali mamu. – Ja še ju pitala* a pod.

g) Anglické formy typu *boys* (fungujúce ako plurálové) si slovenskí prisťahovalci interpretovali ako singulárové, a preto slovenské plurálové tvary tvorili príponou *-i*: *A potim zme mali(j) šedzom šestri a dva bojsi. – Nescel ňidž madz zoz dzecami, zoz bojsami.*

Forma *bojs* funguje aj ako odvozdocací základ pre zdrobneniny: *Ja mušela vačovac teho maleho bojsika.*

Do tejto kategórie patria aj slová *tomejtosi* (= paradajky), *penkekse* (= palacinky), *pičesi* (= broskyne), západoslovenské *kukíse* (= keksy) a iné.

h) Anglické formy (fungujúce ako singulárové) typu *candy* (= cukrík), *movie* (= kino), *whiskey* sa zasa naopak reinterpretovali ako plurálové, a preto analogicky vznikali podoby *kenda, múv, viska* (porov. Piroch, 1959, s. 70).

i) Nárečové prejavy amerických Slovákov obsahujú viaceré interferenčné javy, ktoré možno interpretovať ako idiolektové prvky. Také je napr. slovo *nemo* v predstavovaní typu *Mojo nemo je Johan A.* (predtým po anglicky *Majn nejn is Džou E.*), vyjadrenia typu *ja pisam* (podľa infinitívu *písať*) a ďalšie (napr. výslovnosť *skola* namiesto *škola* – angl. *school*), vyskytujúce sa v súvislých výpovediach skúmaných informátorov v Pensylvánii a v iných severovýchodných štátoch USA.

6.1. Typickou a charakteristickou črtou jazykových prejavov Slovákov v Amerike je tvorba hybridných slovesných zloženín z anglického základu a slovenskej prípony *-ovať* (*-ovac*): typ *vačovac* (angl. *to watch*). Rovnako frekventovane sa využívajú lexikálne prevzatia typu *border/burder* (angl. *boarder*), ktoré vstupujú do príslušných

slovenských substantívnych paradigiem. Výkladu o týchto dvoch najpreukaznejších javoch skúmaných prejavov venujeme samostatný príspevok.

7. Výskum nárečí jazykových diaspór v inojazyčnom prostredí má výrazné špecifiká. Teoreticko-metodologické východiská overené napr. pri štúdiu slovenských enkláv na Dolnej zemi (v Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku) nie je možné v Spojených štátoch uplatniť v plnom rozsahu. Značná rozptýlenosť slovenského osídlenia v USA súvisiaca aj s rozpadom vyst'ahovaleckých komún vo východných štátoch, ekonomická závislosť od anglicky hovoriaceho okolia i ďalšie kultúrno-spoločenské faktory znižujú znalosti rodného jazyka (nárečia) získané v detstve. Systém slovenčiny sa postupne uvoľňuje, rozrušené je vedomie normy; hovoriaci ťažšie začleňuje svoje vyjadrovacie spôsoby do organického poriadku. Komunikačná funkcia a kompetencia slovenských nárečí v USA je nízka, prognóza vývinu nepriaznivá. Staršia generácia amerických Slovákov, jediná možná používateľka tohto štruktúrneho útvaru slovenského národného jazyka, pomaly vymiera; výskum jej nárečových prejavov je aj preto neodkladný.

Literatúra

BIELIK, F.: Priebeh vyst'ahovalectva Slovákov v období kapitalizmu. In: Slováci vo svete. 2. Red. L. Hubenák. Martin, Matica slovenská 1980, s. 27–55.

KRČMOVÁ, M.: K sociolingvistické interpretaci spontánního mluveného projevu. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1990, s. 92–100.

KUČERA, K.: Postavenie slovenského jazyka v Spojených štátoch. Slovenská reč, 55, 1990, s. 20–25.

PIROCH-MEYERSTEIN, G.: Selected Problems of Bilingualism among Immigrant Slovaks. University of Michigan 1959. 199 s. (rukopis dizertácie).

RIPKA, I.: Jazykové prejavy Slovákov v Spojených štátoch. In: Studia Academica Slovaca. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 289–303.

RIPKA, I.: Slovensko-anglické interferencie v reči amerických Slovákov. (Zborník referátov z medzinárodnej konferencie vo Varšave – v tlači.)

ŠTOLC, J.: Reč Slovákov v Juhoslávii. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 356 s.

VÁŠEK, A.: Izolovaný jazyk a jazyková maintenance. Zapisník slovenského jazykovedca, 8, 1987, č. 1, s. 16–20.

WEINREICH, W.: Odnójazyčije i mnogojazyčije. In: Novoje v lingvistike. 6. Red. V. J. Rozencevg. Moskva, Progress 1972, s. 25–60.

Eduard Kostolanský

PRÍPRAVA PROJEKTOV POČÍTAČOVÉHO SPRACOVANIA PRIRODZENÉHO JAZYKA V KRAJINÁCH EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV

1. Problematika počítačového spracovania prirodzených jazykov vstupuje do novej etapy. Očakáva sa, že nová etapa prinesie výsledky dotýkajúce sa hlavne počíta-

čového spracovania informačného obsahu jazyka. To by malo byť dokumentované realizovaním náročných projektov, akými sú napr. systémy extrahovania textov. Sú to programové celky, ktoré analyzujú obrovské objemy voľných textov, vyberajú z nich vhodné informácie a pamätajú ich v štruktúrovanom tvare. Ďalšími takýmito projektmi sú systémy na sumarizovanie textov a tvorbu abstraktov. Medzi najnáročnejšie projekty patria aj systémy strojového prekladania.

Doterajšie skúsenosti z riešenia projektov počítačového spracovania prirodzeného jazyka ukazujú, že na dosiahnutie takýchto pozoruhodných výsledkov je potrebné spoločné úsilie. Takéto spoločné úsilie v oblasti počítačovej lingvistiky dokumentuje aj viacjazyčný projekt ázijských krajín (Japonsko, Čína, Indonézia, Malajzia a Thajsko). Cieľom tohto projektu je vytvoriť časť jadra multinárodnej informačnej siete využívanej na plánovanie, koordináciu a sprístupňovanie údajov v príslušnom geografickom regióne (Scott, 1990).

V tomto príspevku podáme základnú informáciu o predpokladaných činnostiach v oblasti počítačového spracovania jazyka v krajinách Európskych spoločenstiev. Tieto činnosti majú prispieť k získaniu nových základných poznatkov, nových univerzálnych nástrojov a zdrojov a k tvorbe náročných aplikácií (Linguistic research, 1991). Očakáva sa, že úspechy v počítačovom spracovaní jazykov odstránia bariéru, ktorú pre informačno-komunikačný systém tvoriaceho sa jediného európskeho trhu a pre iné ekonomické aktivity spájajúcej sa Európy predstavuje mnohojazyčnosť Európy.

V ďalšej časti článku budeme stručne informovať o smeroch, okolo ktorých by sa mali grupovať projekty programu Európskych spoločenstiev z oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka na najbližších 5 rokov. Sú to tieto smery: 1. výskum prierezového zamerania, 2. vývoj lingvistických zdrojov a primeraných výpočtových prostriedkov, 3. tvorba štandardov a pravidiel (rámcov) na kódovanie a výmenu lingvistických dát, 4. pilotné a demonštračné projekty, 5. výchova a zdokonaľovanie v počítačovej lingvistike.

2. Stručná charakteristika základných smerov výskumu

2.1. Výskum prierezového zamerania

Dosiahnuté poznatky v obidvoch oblastiach počítačového spracovania jazyka, v časti lingvistickej aj v časti výpočtovej (informačnej) sú nedostačujúce, ak treba realizovať náročnejšie aplikácie, akou je napr. strojové prekladanie (Tsutsumi, 1990). Preto je potrebný ďalší výskum, a to hlavne v oblastiach:

- *Tvorba abstraktnej reprezentácie textov.* - Európa si chce zachovať svoju jazykovú a kultúrnu rozmanitosť (Orejo, 1986). V nadväznosti na informácie a služby to značí, že ich koncový používateľ by mal mať možnosť pristupovať k týmto informáciám a službám vo svojom vlastnom jazyku bez ohľadu na to, ako sú informácie zakódované. Ideálne by bolo, keby existovala abstraktná reprezentácia textov, v ktorej by sa zotreli všetky rozdielnosti medzi jazykmi. Vstupný text v akomkoľvek jazyku by sa zobrazil do tejto reprezentácie. A naopak, výstupný text v akomkoľvek jazyku by sa generoval z tejto abstraktnej reprezentácie.

Súčasný lingvistický výskum v tomto smere sú nedostatočné, a preto je potrebný ďalší výskum, orientovaný na nájdenie reprezentácií, ktoré sú jazykovo nezávislé. V prípadoch, kde by sa takéto ideálne reprezentácie nemohli nájsť, treba nájsť rovnocenné riešenie pragmatickými cestami.

– *Využívanie špecifických poznatkov na ohraňenie možných lingvistických reprezentácií.* – Ak sa využívajú iba jazykové poznatky, je možných veľa nezamýšľaných interpretácií, ktoré sú však jazykovo prijateľné. Preto pri interpretácii textu je potrebné využívať špecifické poznatky o reálnom svete, na ktorý sa text vzťahuje, aby sa dosiahla redukcia všetkých možných interpretácií.

Výskum v tejto oblasti sa bude sústreďovať hlavne na: rozpoznanie špecifických poznatkov v situáciách, keď tieto poznatky môžu byť spojené s viacerými reálnymi svetmi; na využívanie špecifických poznatkov, ktoré sú obsiahnuté v terminologických bázach a iných bázach poznatkov; na využívanie poznatkov v nadväznosti na typ textu (napr. dialóg, príručka, odborný článok a pod.); na tvorbu inferenčných mechanizmov, podporujúcich najprijateľnejšiu interpretáciu.

– *Prepojenie na technológie spracovania reči.* – Uvažovaný jazykový výskum je z väčšej časti sústredený na skúmanie jazyka v písanej podobe (zaznamenaného v elektronickej podobe). Avšak aplikácie typu komunikácia s informačným systémom na báze hlasu vynucujú výskum v dvoch smeroch. Prvý je spojený s využívaním lingvistických poznatkov v procesoch rozpoznávania reči. Druhý sa týka integrovania rečových vstupov a výstupov s lingvistickými aplikáciami.

– *Využívanie pokrokových výpočtových technológií.* – Výpočtové technológie, a to v smere technických prostriedkov (hardware) aj v smere programových prostriedkov (software) sa zdokonaľujú extrémne rýchlo. Preto je potrebný špecifický výskum, ktorého výsledkom by malo byť zaručenie, že lingvistické technológie držia krok s úspechmi výpočtových technológií. Predmetom záujmu sú najmä nové formálne jazyky a výpočtové techniky, ktoré sa môžu využiť pri tvorbe špecializovaných a ekonomických jazykových systémov. Ďalej nové architektúry technických a programových prostriedkov, ktoré sa môžu modifikovať aj pre systémy spracovania jazykov, napr. paralelizmus v architektúrach. Nakoniec pozornosť treba venovať novým databázovým technológiám a ich využitiu na tvorbu a sprístupňovanie lingvistických zdrojov.

2.2. Vývoj jazykových zdrojov a primeraných výpočtových prostriedkov

Cieľom je tvoriť tieto prostriedky a zdroje:

– *Programové prostriedky.* – Cieľom je vytvorenie programových celkov, ktoré by mali byť použiteľné na vytváranie lingvistických zdrojov uvedených ďalej a taktiež by mali podporovať riešenie problematiky opísanej v 2.1. Tieto programové prostriedky by mali byť nezávislé od konkrétnych jazykových produktov a schopné pracovať v prostrediach rôznych operačných systémov. Ide hlavne o integrované vývojové prostredia pre výskumníkov v lingvistike aj tvorcov aplikácií, ďalej automatizované nástroje na importovanie, reformátovanie, rozširovanie existujúcich lexikálnych, terminologických a textových súborov a nástroje na interaktívne zhromažďovanie takýchto súborov.

– *Gramatiky*. – Proces transformovania textu do abstraktnej (formálnej) reprezentácie a naopak, generovanie textu v niektorom jazyku z takejto reprezentácie vyžaduje gramatiky pre jednotlivé jazyky. Príslušné práce sa budú opierať o predchádzajúce výsledky (napr. o projekt EUROTRA, 1990) a predpokladá sa aj zohľadnenie výsledkov z projektov opísaných v 2.1.

– *Slovníky*. – Vysokokvalitné počítačové slovníky sú základným predpokladom pre každú jazykovú aplikáciu založenú na počítačoch. Takéto slovníky pre každý zo zúčastnených jazykov na spoločných projektoch budú jedným z hlavných výsledkov navrhovaného výskumného programu.

Dôraz pri tvorbe slovníkov sa bude klásť aj na to, aby boli použiteľné aj na aplikácie mimo tohto výskumného programu (napr. tlačné jedno- aj viacjazyčné slovníky, verzie slovníkov s priamym používateľským prístupom a pod.).

– *Terminologické súbory*. – Výskumný program v tomto smere bude zameraný na sprístupnenie existujúcich terminologických súborov hlavne aplikáciám, ktoré sú opísané v ďalšej časti príspevku, a na vytváranie terminologických báz v jednotlivých jazykoch pre kľúčové vedné a technické oblasti.

– *Textové korpusy*. – Dostupnosť rozsiahleho reprezentatívneho textového korpusu je nevyhnutná podmienka akejkoľvek lingvistickej výskumnej práce. Cieľom je stimulovať tvorbu takýchto korpusov pre všetky jazyky zahrnuté do programu a sprístupniť tieto korpusy celej obci pracovníkov z oblasti počítačovej lingvistiky.

Vzhľadom na časový horizont, ohraničený zámer programu a počet jazykov zahrnutých do programu (9 jazykov) treba očakávať, že výsledkom programu budú iba reprezentatívne "fragmenty" lingvistických poznatkov a dát. Tvorba jemne štruktúrovaných zdrojov pre všetky uvažované jazyky je náročná a nákladná práca. Jej úspešnosť navyše závisí aj od široko akceptovaných štandardov. Takéto štandardy by sa však mali ukázať ako jeden z výsledkov programu.

2.3. Tvorba štandardov a pravidiel na kódovanie a výmenu lingvistických dát

Činnosť zahrnutá v tomto smere výskumného programu obsahuje: výskum a experimenty smerujúce k formovaniu štandardných pravidiel kódovania a výmeny lingvistických zdrojov s dôrazom na počítačové slovníky a textové korpusy; formovanie európskej expertnej skupiny, pozostávajúcej zo zástupcov akademických inštitúcií a priemyslu (výroba počítačov, softwarové firmy, vydavateľstvá a pod.), ktorá bude aktívne spolupracovať s medzinárodným fórom riešiacim formuláciu pravidiel vzájomnej výmeny lingvistických zdrojov; účasť na práci a stimulovanie práce národných a medzinárodných organizácií, ktorá smeruje k definovaniu štandardov v podstatných oblastiach.

2.4. Aplikácie – pilotné a demonštračné projekty

Pilotné a demonštračné projekty v rôznych aplikačných oblastiach sú potrebné z rozličných príčin. V prvom rade majú byť mierou postupu výskumu uvedeného v 2.1. a zároveň testujú primeranosť a kvalitu nástrojov vytváraných v rámci smeru opísaného v 2.2. Ďalej ukazujú cestu, ako výsledky výskumu treba využívať pri tvorbe aplikácií a príp. ako ich integrovať s existujúcimi systémami. Nakoniec tieto pro-

jekty slúžia ako spätná väzba nesúca informácie o nevýhodách alebo úzkych miestach vo výskume a vyvinutých prostriedkoch. Pilotné projekty budú taktiež slúžiť ako testovacie prostredie navrhovaných štandardov.

Výberom aplikácií sa ďalej sleduje vzájomné obohacovanie riešiteľskej komunity zúčastňujúcej sa na výskumnom programe. Do vzťahu sa dáva očakávanie a skutočnosť pri projektoch vyúsťujúcich do komerčných prekladačov. Malo by byť reálne, že životný cyklus takýchto projektov je v intervale 3–5 rokov. Aplikácie by mali dokumentovať integráciu a kooperáciu. Integrácia sa chápe ako schopnosť zabudovania lingvistických komponentov do existujúcich, dobre etablovaných technických sektorov (napr. automatizácia administratívy). Kooperácia sa chápe ako schopnosť uvoľniť alebo výrazne rozšíriť spoluprácu medzi výskumom a priemyslom alebo inými slovami – odstrániť či výrazne zmenšiť existujúcu medzeru medzi výskumom a vývojom produktov.

Počíta sa hlavne s takýmito aplikáciami:

– *Strojové prekladanie.* – Táto aplikácia sa pokladá za dominantnú aplikáciu, pretože predstavuje ideálne testovacie okolie, keďže zahŕňa všetky aspekty jazykovej analýzy, syntézy a transferu medzi jazykmi. Pre krajiny Európskych spoločenstiev (12 krajín s 9 rôznymi jazykmi) strojové prekladanie je projektom, ktorý má poskytnúť základný kameň výstavby viacjazykovej informačno-komunikačnej siete. Očakáva sa, že výsledkom projektu bude celok uskutočňujúci prekladanie medzi jazykmi krajín Európskych spoločenstiev. Získané preklady majú byť vysokej kvality a za nízke náklady.

– *Abstraktovanie a indexovanie dokumentov.* – Bibliografické informačné systémy, rozširujúce sa ročne o niekoľko miliónov položiek, sú založené na abstraktovaní a indexovaní dokumentov. Automatizovaním týchto dvoch operácií sa sleduje zvýšenie produktivity pri tvorbe položiek bibliografických databáz, ako aj prístup k informáciám vo vlastnom jazyku používateľa.

– *Jednojazyčné a viacjazyčné generovanie dokumentov, ich uchovávanie a vyhladávanie.* – Objem prác, spojených s prípravou, písaním, rysovaním a iným spracovaním dokumentov stále rastie. Preto aj malé zlomky zvýšenia produktivity týchto prác znamenajú veľké úspory (ľudskej práce, finančných prostriedkov a pod.).

Aplikácie tejto skupiny zahŕňajú paletu programových prostriedkov na kontrolu syntaxe, štýlu, ortografie, terminológie a pod. a prostriedky podporujúce generovanie dokumentov v rôznych jazykových kombináciách. Súčasťou týchto aplikácií sú aj celky na pamätanie a sprístupňovanie textov. Výsledky týchto aplikačných projektov by mali byť integrovateľné hlavne s projektmi tvorby používateľskej dokumentácie a automatizácie administratívy.

– *Komunikácia človek – počítač.* – Analýzy uskutočnené výrobcami počítačov ukazujú, že väčšina používateľov pri svojej práci uprednostňuje grafický jazyk alebo niektorý formálny jazyk pred komunikáciou na báze prirodzeného jazyka. Hlavnými porovnávacími parametrami boli: spôsob použitia, efektívnosť a spoľahlivosť. Táto situácia sa môže zmeniť v prospech prirodzeného jazyka, ak príslušné komunikačné

moduly zabezpečujúce komunikáciu v jazyku používateľa budú rozšírené o pokrokové lingvistické komponenty (také sú napr. postupy kontextuálneho "zvažovania" pri stanovení interpretácie textov).

– *Konštrukcia poznatkových báz z voľných textov.* – Veľká pozornosť sa venuje tvorbe poznatkových báz a expertných systémov a problematike ich dopytu v prirodzenom jazyku. Treba počítať s tým, že riešenie tejto problematiky bude dovedené do komerčnej podoby.

Väčšina ľudských poznatkov je však opísaných v prirodzených jazykoch. Účinnosť poznatkových databáz a expertných systémov by sa zmenšovala, keby bola možnosť iba ručného kódovania poznatkov, ktoré tieto obidva celky obsahujú.

Aplikácie tohoto smeru majú za cieľ automatizované kódovanie poznatkov z voľného textu do podoby požadovanej poznatkovými bázami a expertnými systémami. Program lingvistického výskumu môže prispieť k tomuto ambicióznemu projektu poskytnutím základnej lingvistickej technológie. Lokalizovanie poznatkov, ich extrakciu, preklad do jazyka poznatkovej bázy, príp. ich importovanie do tejto bázy musia riešiť príslušné disciplíny informatiky (Kostolanský, 1990).

– *Počítačom podporovaná inštrukcia a výučba.* – K rôznym typom systémov počítačom podporovaných inštrukcií môže program lingvistického výskumu prispieť modulmi, ktoré zabezpečujú komunikáciu s týmito systémami v jazyku používateľa. Výučba sa týka hlavne cudzích jazykov. Projekt počítačom podporovanej výučby cudzích jazykov patrí medzi ambiciózne projekty a treba počítať s tým, že je to dlhodobý projekt. Pre najbližšie obdobie projekty počítačovej lingvistiky môžu na výučbu poskytnúť slovníky, gramatiky a pod. ako lingvistickú poznatkovú bázu procesov výučby.

2.5. Podporné akcie

Aby program výskumu opísaný v predchádzajúcich 4 častiach bol úspešný, je potrebné vytvoriť mu primerané prostredie a pomáhať mu rôznymi podpornými akciami. Týmto otázkami sa nebudeme obšírnejšie zaoberať. Poznamenávame iba, že na prvom mieste z týchto podporných činností je výučba a zdokonaľovanie v počítačovej lingvistike. Rápidne budú rásť požiadavky na výskumné sily, jazykových inžinierov, ale aj požiadavky na schopnosti používateľov v počítačovom spracovaní textov. Je ďalej potrebná informačná aktivita, zacielená na rôzne priemyselné rezorty, ktorá by upozorňovala na obrovský ekonomický potenciál, obsiahnutý v aplikáciách a prostriedkoch počítačového spracovania textov.

3. Záver. Aj stručný opis výskumného programu v počítačovom spracovaní prirodzených jazykov Európskych spoločností vedie k týmto záverom:

1. Problematika počítačového spracovania prirodzených jazykov je veľmi náročná oblasť. Úspech projektov tejto oblasti spravidla závisí od ich komplexnosti.

2. S cieľom dosiahnuť komplexnosť projektov sa jednotlivé projekty riešia na širokej medzinárodnej báze. To zaručí vzájomné myšlienkové obohacovanie, tvorbu širokopoužitelných prostriedkov a zdrojov, ktoré by v izolovaných prostrediach nedosahovali také parametre.

3. Riešenie tejto problematiky vyžaduje tvorivú činnosť v dvoch smeroch, a to v teoretickom výskume a v konštrukcii aplikácií. Úspechy v informačných technológiách predurčujú, že tvorba aplikácií môže priniesť väčšiu časť poznatkov alebo podnetov, než by sa očakávalo.

4. Riešenie rozsiahlych projektov počítačov aj lingvistiky na medzinárodnej báze sa stáva pravidlom. Spravidla sú to projekty s cieľom dosiahnuť výsledky použiteľné vo všetkých jazykoch zúčastnených na projektoch.

5. Úspešné pôsobenie v takýchto medzinárodných projektoch sa môže dosiahnuť, ak príslušný jazyk vstupuje do projektov s integrovanými prostriedkami a úsilím.

6. V nevýhode sú menšie jazyky, ktoré musia racionálne organizovať a uskutočňovať svoje sebaopoznanie prostredníctvom počítačov, aby dokázali držať krok s jazykovým priemyslom ekonomicky silných krajín.

Literatúra

EUROTRA - Forschungs und Entwicklungsprojekt der Europäischen Gemeinschaft zur maschinellen Übersetzung. Luxemburg 1990.

KOSTOLANSKÝ, E.: Informačná technika, informatika a informatizácia. Knižnice a vedecké informácie, 22, 1990, č. 5, s. 193–197.

Linguistic research and Engineering in the framework Programme 1990–1994. Technical Background Document, Commission of the European Communities, August 1991.

OREJO, M.: Memorandum z Tours za záchranu európskeho jazykového dedičstva. Zborník kolokvia The language products industries – the stakes for Europe. 1986.

SCOTT, B. E.: Letters to the Editor. Computational Linguistics, 16, 1990, č. 4, s. 237–239.

TSUTSUMI, T.: Wide-Range Restructuring of Intermediate Representations in Machine Translation. Computational Linguistics, 16, 1990, č. 2, s. 71–78.

Mária Pisárčiková

SYNONYMÁ VO VÝKLADOVOM SLOVNÍKU

(Príspevok ku koncepcii chystaného výkladového slovníka)

1. Synonymá a lexikografia. – Zo sémantickej podstaty synonymie vyplýva, že v lexikografii má bohaté uplatnenie. V jednotlivých typoch slovníkov sa však uplatňuje rozlične: inú úlohu má v dvojazyčných slovníkoch a inú vo výkladových slovníkoch, kde zasa môže byť rozdiel v tom, či ide o veľké výkladové slovníky alebo o stručné jednozväzkové slovníky. Výlučne na synonymiu ako špecifickú oblasť lexiky sa zameriavajú osobitné synonymické slovníky. Naša pozornosť sa upriamuje na využitie synonym vo výkladovom slovníku stredného typu.

Keďže synonymia sa v jazykovede podľa jednotlivých teórií a jednotlivých teoretikov chápe dosť rozdielne (porov. napr. širšie chápanie synonymie V. L. Silina, 1987, s. 96, zahŕňajúce do synonymie aj rodovo-druhovú vzťahy typu *pes* – *vlčiak* – *ovčiak*, *mäso* – *hovädzina* – *bravčovina* – *kuracina*, alebo voľnejšie chápanie synonymie u J. Mistríka, 1985, s. 115, a na druhej strane užšie chápanie reprezentované napr. v českej jazykovede J. Filipcom, 1985, s. 132), treba uviesť, že vo výkladovej lexikografii sa synonymiou rozumie jednak totožnosť, identickosť významu a jednak takmer úplná rovnakosť významu, ktorú potvrdzuje najmä zameniteľnosť slov v kontexte. Ide tu teda o užšie chápanie synonymie, zreteľné napr. aj z porovnania so synonymickými slovníkmi, ktoré vo svojich radoch spravidla vychádzajú zo širšieho záberu lexikálnej synonymie, najmä čo sa týka rodovo-druhových vzťahov, vyjadrenia rozličnej miery intenzity a pod.

Synonymá vo výkladových slovníkoch plnia viacero funkcií, sú rozmanitého druhu a majú niekoľko foriem použitia. Lexikograf sa aj v tejto zložke práce musí dobre orientovať, aby práca so synonymami nebola iba slovníkovou aplikáciou náhodných výrazov s blízkym významom, ale aby pomáhala dotvoriť celostný obraz o systéme v slovnej zásobe.

2. Funkcie synonym. – Centrálnou časťou štruktúry hesla vo výkladovom slovníku je jeho výkladová časť, ktorú H. Wiegand nazýva sémantický komentár (Hausmann a kol., 1989, s. 621). Sémantický komentár pozostáva z opisu významu (t. j. vlastného výkladu, kam patria aj rozličné objasňujúce poznámky, tzv. sémantizácia), ďalej z rovnoznačného slova – synonyma – a protikladného slova – antonyma. Kým opis významu predstavuje semaziologickú časť sémantického komentára, synonymá tvoria jeho onomaziologickú časť, lebo predstavujú priame pomenúvacie jednotky. Synonymum teda primárne neplní úlohu opisu významu heslového slova, ale označuje heslové slovo iným lexikálnym pomenovaním. Túto prvú funkciu synonym

možno nazvať onomaziologickou funkciou. Druhou a veľmi častou funkciou synonym v hesle výkladového slovníka je spresňovacia alebo dopĺňacia funkcia. Kým totiž opis poukazuje na hlavné významové prvky slova, synonymá hovoria aj o vedľajších prvkoch, o odtienkoch významu. J. Filipec hovorí, že slovníkový výklad sa vyznačuje všeobecnosťou, abstraktnosťou a synonymá zasa konkrétnosťou (Filipec, 1961, s. 255). Ďalšiu, tretiu funkciu synonym možno označiť za systemizačnú. Táto funkcia vyplýva z faktu, že synonymá poukazujú na významové vzťahy medzi slovami (konkrétne vzťahy rovnoznačnosti a blízkoznačnosti), čím odkrývajú hlbšie systémové väzby v slovnej zásobe. Systém sa tu ešte zreteľnejšie načrtáva poukazom na antonymické lexikálne prostriedky. Štvrtú funkciu synonym v lexikografii možno nazvať štylistickou. Využitím synonym sa k sebe dostávajú prvky z rozličných štylistických rovín, rozličných hodnôt čo sa týka ich normatívnej stránky, časového zaradenia, expresívneho príznaku atď., čím sa predstavuje výrazová bohatosť jazyka, jeho schopnosť vyjadriť skutočnosť presne a mnohostranne. Štylistická diferencovanosť patrí vôbec k podstate synonymie, a tak je len prirodzené, že sa odráža aj v slovníkovom spracovaní lexiky a slúži na poznanie tejto zložky slovnej zásoby. Napokon piatou funkciou synonym je skracovanie (skracovacia funkcia). Rozumie sa ním nahrádzanie opisu, výkladu slova synonymom. Skracovacia funkcia vystupuje do popredia väčšmi v jednozväzkových výkladových slovníkoch, kde sa využíva najmä na úsporu miesta, ale uplatňuje sa aj vo väčších slovníkoch, ako na to poukážeme ďalej.

3. Rozličné druhy synonym

3.1. Hlavnú úlohu v slovníku spĺňajú pravé lexikálne synonymá s onomaziologickou funkciou, ktoré sa spravidla umiestňujú za výkladom významu heslového slova, najlepšie graficky oddelené (napr. bodkočiarkou). Pevné miesto synonyma v rámci sémantického komentára je dôležité, pretože ináč nie je jednoznačne jasné, či ide o súčasť výkladu, alebo o synonymum heslového slova. Niektoré slovníky pre jednoznačnosť synonymum explicitne vyznačujú (skratkou *syn.* alebo *sy* – podobne ako sa v slovenskej lexikografii vyznačuje antonymum skratkou *op.*). Príkladom na nejednoznačnosť v lexikografickom použití synonym sú heslá *čarbat'* a *čmárat'* v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ):

čarbat'... číarať, čmárat'; neúhladne, nepekne, nečitateľne písať; neúhladne kresliť

čmárat'... neúhladne al. nečitateľne písať, nedbalo písať, čarbat', narýchlo kresliť.

V prvom hesle sa najskôr uvádzajú synonymá, potom výklad; v druhom hesle sa osobitne synonymá neuvádzajú, aspoň nie zreteľne; z výkladu "nedbalo písať, čarbat'" nie je zreteľné, či sloveso *čarbat'* je súčasťou výkladu a spája sa s príslovkou *nedbalo*, alebo je samostatným synonymom. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (ďalej KSSJ) je iné riešenie: pri slovese *čarbat'* je výklad i synonymum, pri slovese *čmárat'* je iba synonymum, ktoré tu plní onomaziologickú i skracovaciu funkciu:

čarbat'... neúhladne písať al. kresliť, čmárat'

čmárat'... čarbat'

Vo výkladovom slovníku stredného typu dvojica takýchto blízkyh synonym má mať pri sebe výklad a príslušné synonymá:

čarbať... neúhľadne, nečitateľne písať, zriedkavejšie i kresliť; *čmárať*, *čiarat'*

čmárať... neúhľadne, nečitateľne písať al. kresliť nezmyselné, neúhľadné obrazce; *čarbať*, *čiarat'*.

Poznámka: sloveso *čiarat'* má trocha odlišný význam, ale je synonymné s obidvoma uvedenými slovesami.

Iný príklad zo SSJ:

pauza... prestávka, prerušenie trvajúce určitý čas

prestávka... kratšie prerušenie, prechodné zastavenie niečoho; pauza.

Pri hesle *pauza* nie je jasné, či substantívum *prestávka* je synonymom alebo súčasťou výkladu. Heslo *prestávka* je spracované jednoznačne.

3.2. Od pravých lexikálnych synonym treba odlíšiť tzv. lexikografické synonymá. Termín používame podľa slovníkovej encyklopédie Wörterbücher (Hausmann a kol., 1989, s. 620); v našej lexikografii, napr. v koncepcii KSSJ sa používal termín výkladové synonymá. Ide o také slová, ktoré dobre objasňujú význam hesla, významovo sú s heslovým slovom zameniteľné, ale nie sú samostatnými, lexikalizovanými jednotkami. Ak sa napr. heslové slovo *prepad* objasňuje pomocou verbálneho substantíva *prepadnutie*, nejde o pravé lexikálne synonymum, ale o výkladové (lexikografické) synonymum (ide o slovesný tvar). Podobný ráz má výkladové synonymum (citované zo SSJ) v hesle *vynález*... objavenie v niektorom odbore činnosti, vynájdenie niečoho; tu popri výkladovom synonyme *vynájdenie* chýba pravé lexikálne synonymum *objav.* – Lexikografické (výkladové) synonymá sú tu vlastne jednoslovným lexikálnym opisom a nepatria do synonymických radov.

3.3. Napokon v rámci sémantického komentára možno vyčleniť tzv. kvázisynonymá (termín opäť podľa citovanej encyklopédie Wörterbücher, 1989, s. 624). Kvázisynonymá sú istým skupinovým voľným druhom synonym, ktoré sa uplatňujú najmä pri slovách z oblasti nepomenúvacej lexiky, teda pri gramatických slovách (predložky, spojky, častice, sčasti i príslovky). Odlišujú sa od pravých i od lexikografických synonym, lebo majú syntaktickú formu syntagmy; s heslovým slovom sú zameniteľné. Vystupujú samostatne vo funkcii výkladu alebo sa uvádzajú za výkladom. Príklady zo SSJ:

trocha... 3. krátky čas, na krátky čas, na chvíľu

vôbec... (pri zápornom prísudku) zdôrazňuje zápor, ani trochu, ani najmenej, vonkoncom nie.

4. Spôsoby (formy) použitia synonym

4.1. Synonymá popri výklade. – Ak vychádzame z toho, že vo výkladovom slovníku stredného typu by mal byť výklad v zásade pri každom slove, potom tento spôsob použitia synonym je najbežnejší. Je to rozdiel oproti stručným jednozväzkovým slovníkom, kde synonymá často nahrádzajú výklad (porov. Pisárčiková, 1966). Pre výkladový slovník stredného typu možno formulovať zásadu, že výklad sa uvádza pri každom slove z dvojíc alebo trojíc slov, ktoré majú totožný význam, rovnakú štylistickú hodnotu a často označujú ten istý denotát. Takéto dvojice alebo trojice

spisovných neutrálnych synonym majú obyčajne 1. rozličný územný pôvod (*hlavnica, vankúš, poduška; mláďa, otava; kvasnice, droždie; rumanček, harmanček, kamilky; žihľava, pŕhl'ava; čkať, štikútať; šiška, šuška; pražiť, smažiť*). 2. Synonymické páry charakterizuje rozdiel v domácom a cudzom pôvode (*písmeno, litera; komédia, vese-lohra; tvar, forma; plavý, blond; pástiar, boxer; nahradiť, substituovať*). Ide predovšetkým o také cudzie slová, ktoré vykazujú vysoký stupeň zdomácnenia. Pri nezdomácnených, resp. menej zdomácnených slovách sa výklad nahrádza synonymom (ako ukážeme ďalej). 3. Synonymické dvojice majú medzi sebou vzťah termín – netermín. Slovo, ktoré je zároveň súčasťou istého odboru, má pri sebe výklad vždy. Vykladá sa aj neterminologické synonymum, pokiaľ je súčasťou bežnej slovnej zásoby (*rumanček, harmanček*). 4. Osobitný výklad majú pri sebe aj rovnoznačné slová, ktoré sa odlišujú istými slovotvornými obmenami, a to najmä vtedy, keď ich oddeľuje abecedná vzdialenosť (*oblievačka, polievačka; dôjsť, prísť; doniesť, priniesť; osúch, posúch; ľadovica, poľadovica; mražiť, vražiť*). Platí zásada, že výklad sa nikdy nenahrádza pri takom slove, ktoré obsahuje oproti synonymu významové diferencie. Využitie synonym namiesto výkladu vo všetkých uvedených prípadoch nie je namieste ani z čisto praktických dôvodov, lebo odkazovanie synonymami je pri viacväzkovom slovníku pre používateľa nepraktické.

Synonymami sa popri výklade realizujú ich najdôležitejšie úlohy – onomazio-logická, spresňovacia (doplňacia) i systemizačná. Výkladový slovník síce nemôže suplovať synonymický slovník, ale jednako musí poukázať na základné, najtesnejšie významové zväzky slovnej zásoby, ktoré utvárajú jeho systém. To značí, že v hesle sa popri výklade uvádzajú také jednotky, ktoré majú spomínané vlastnosti, a to v takom počte, v akom sa vyskytujú v jazyku (spravidla ide o jedno-dve synonymá, ale môže ísť aj o celý rad; synonymický rad je otvorený systém, preto sa jeho dĺžka nedá určiť pravidlom).

Synonymá sa umiestňujú hneď za výkladom heslového slova, a to pred antonymom. Významovo i štylisticky najbližšie synonymum stojí na čele radu, ďalšie členy sú usporiadané podľa významovej blízkosti, frekvencie a pod. V SSJ je opačná prax: významovo najbližšie synonymum sa spravidla uvádza ako posledné v rade.

Uvedieme niekoľko príkladov zo SSJ, v ktorých sa po výklade významu heslového slova uvádzajú ďalšie synonymá takto: *ľazkopádny* – nešikovný, nepružný, ľarbavý; *temer* – skoro, takmer; *katan* – trýzniteľ, ukrutník, tyran; *ohnať sa* – zbaviť sa, striasť sa, obohnáť sa; *táradlo* – tlčhuba, tárač, táraj; *troška* – kúsok, trocha; *túlať sa* – ponevierať sa, potľkať sa, blúdiť, tárať sa, potulovať sa atď. Domnievame sa, že uvádzanie najbližšieho synonyma na konci radu protirečí faktu, že synonymický rad je otvorený systém, a preto ho nemožno uzatvárať najbližším synonymom, t. j. rad nemožno uvádzať od konca, ale naopak, prirodzený postup smeruje od zhody k významovým rozdielom.

Popri výklade významu heslového slova sa uplňujú rozmanité typy synonym rozlične:

a) významovo totožné, resp. veľmi blízke, štylisticky neutrálne a slovotvorne nesúvisiace (rozličnokoreňové) synonymá sa uvádzajú bez obmedzenia, napr.:

hnusný... vzbudzujúci hnus, odporný, ohavný, ošklivý. V tomto hesle sa ako synonymá neuvádzajú expresíva *šeredný*, *nešeredný* a významovo užšie synonymá typu *škaredý*, *mrzký* atď. V hesle *opiť sa* uvedú sa synonymá *spiť sa*, *napiť sa*, ale už nie desiatky expresív typu *ožrať sa*, *otrúliť sa*...;

b) ak je heslové slovo štylisticky príznakové, v synonymickom rade sa popri neutrálnom synonyme uvádzajú aj synonymá s rovnakým príznakom; pri týchto príznakových slovách sa však osobitne neuvádza ich štylistická charakteristika; *ošúdiť*... dopustiť sa podvodu voči niekomu, podviesť, oklamať, ošvindľovať, oplietť (slovesá *ošvindľovať* a *oplietť* sú hovorové a expresívne rovnako ako heslové slovo *ošúdiť*; tieto expresíva sa však neuvádzajú ako synonymá pri neutrálnom heslovom slove *oklamať*);

c) slovotvorné synonymá dost často utvárajú dlhý rad rovnoznačných, príp. významovo veľmi blízkych výrazov, a to bez odlišnej štylistickej hodnoty. Tieto rady nemožno v slovníku uvádzať celé, ale iba v istom výbere: napr. pri slove *bledobelasý* by bolo možné uviesť synonymá *bledomodrý*, *svetlobelasý*, *svetlomodrý*, *jasnobelasý*, *jasnomodrý*. Aby sa zabránilo opakovaniu radu osobitne pri každom člene, uvádzajú sa iba najbližšie synonymá: pri *bledobelasý* synonymum *bledomodrý* a pod. Synonymické vzťahy medzi *bledý*, *svetlý* a *jasný* sa naznačia pri týchto základných (nezložených) podobách. Iný príklad: pri slove *prúžkovaný* by sa mohol uviesť rad veľmi blízkych slovotvorných synonym – *pruhovaný*, *pásavý*, *páskavý*, *pásikavý*, *pásikovaný*, *páskovaný*, *štráfkovaný*, *štráfovaný*, *štráfkatý*. Z takéhoto rozsiahleho radu sa vyberú základné, najfrekvencovanejšie podoby (*pruhovaný*, *pásikovaný*, *štráfkovaný*); kde je to možné, dá sa využiť v lexikografii bežne používané skracovanie: *pás(i)kovaný*, *štráf(k)ovaný* a pod.

Aby sa významové vzťahy vyjadrené synonymami zaznačovali čo najdôslednejšie, treba uplatňovať spoľahlivú lexikografickú techniku a robiť sústavnú vnútornú významovú koordináciu. Na jej nedodržanie je v lexikografii veľa príkladov, napr. v SSJ pri hesle *podrobiť* (*si*) je výklad "uviesť do závislosti" a synonymá *podmaniť* (*si*), *podriadit*; pri hesle *podriaďť* sa synonymá neuvádzajú. Pri hesle *podružný* sa uvádza synonymum *podradný*, ale už nie naopak atď.

4.2. Synonymá namiesto výkladu. – Využitie synonym namiesto výkladu patrí navonok k prostriedkom lexikografickej techniky, pretože ide vlastne o istý spôsob odkazovania. Takýto dojem môže vznikáť iba vo výslednom štádiu, ale aplikácia tejto metódy musí byť podložená výskumom zložitých vzťahov medzi lexikálnymi jednotkami.

Výklad významu heslového slova sa nahrádza synonymom alebo synonymami vo viacerých prípadoch. Vo všeobecnosti vtedy, keď ide o slovo veľmi vzdialené od centra slovnej zásoby alebo o slovo nejakým spôsobom silno príznakové a zároveň majúce pri sebe bezpríznakový, neutrálny synonymnický prostriedok. Vcelku ide o tieto prípady:

a) nespisovné slová (nárečové, subštandardné, slangové, napr. *šrób*/*šróf*, *šróbovať*/*šrófovať*, *švábka*; *magneták*, *nákladák*, *sáčik*, *slabinger*, *dovi* [= dovidenia]; *profák*, *kompetenčák*); synonymá sa, pochopiteľne, využívajú vo všetkých prípadoch,

keď ide o také slová, ktoré sa v spisovnom jazyku odmietajú z normatívnych dôvodov (*východzí, tvorčí, nerez* a pod.); tu vlastne nejde o vzťah synonymie, ale o pomer ekvivalencie, lebo ide o slová z iného jazyka a o zodpovedajúce domáce náprotivky;

b) slová citovo silne príznakové, t. j. niektoré expresíva, hovorové expresíva, pejoratíva, melioratíva, hypokoristické a familiárne slová, vulgarizmy a hrubé slová, ako aj žartovné a ironické výrazy (napr. *skývražník, skuhravec, lofnúť si, ľapnúť si, hačnúť si, sadkať si, chruňo, chl'astať, kohútiť sa, paprčiť sa* a pod.);

c) okrajové slová z časového hľadiska, najmä zastarané, zastarávajúce, archaizmy a neologizmy (pri historizmoch treba osobitný výklad, lebo tie pomenávajú realie, ktoré už dnes nejstávajú). Príklady: *ródlovať sa* (= sánkovať sa), *štrôfať* (= hrešiť), *špacirovať sa, kišasonka, próba, meruôsmy, žízniť*;

d) menej bežné cudzie slová, príp. také cudzie slová, ktorých preberanie nie je z hľadiska spisovného jazyka žiadateľné, pretože jestvujú plnohodnotné domáce výrazy (*komputer* – *počítač*);

e) slovotvorné synonymá utvárajúce často nielen rovnoznačné dvojice (hoci štylisticky často diferencované), ale aj celé rady: *vřzgavý, vřzgl'avý, vřzgotavý; špl'achtat' sa, špl'achotať sa, šplechtat' sa, šplechotať sa; chechotať sa, chechtat' sa, chachotať sa, chichotať sa, chechliť sa, chichúňať sa, chichútať sa* atď. V takýchto prípadoch sa výklad uvedie pri základnom člene radu (tzv. dominante) a pri ostatných členoch radu sa výklad nahradí synonymami.

Pri uplatnení synonyma namiesto výkladu (opisu významu) treba dodržať zásadu, že príslušné synonymum musí mať pri sebe výklad. Táto zásada sa v slovníkoch často porušuje a vzniká tzv. kruhový výklad.

4.3. Synonymá v exemplifikácii. – K výrazným vlastnostiam synonym patrí to, že aj popri zhode významu sa často odlišujú okruhom spájania. Táto vlastnosť sa v slovníku premietá tak, že synonymá sa často uplatňujú za jednotlivými spojeniami v príkladovej časti hesla, t. j. za exemplifikačným spojením. Synonymá tu plnia sčasti výkladovú a sčasti systemizačnú funkciu. Príklady:

zdĺhavý príliš dlho trvajúci, vlečúci sa: *zdĺhavá vojna; zdĺhavý postup* nepružný
nedotknutý ktorého sa nikto nedotkol; neporušený, nenarušený: *nedotknuté jedlo; nedotknuté dievča* poctivé

4.4. Synonymá v polysémických heslách. – Všetky zásady, ktoré sme uvádzali pri využívaní synonym, vzťahujú sa aj na prípady polysémie, t. j. na všetky lexie v rámci heslového slova. Z podstaty vecí však vyplýva, že v polysémickom hesle v poradí vzdialenejšie lexikálne významy (lexie) smerujú von z centra slovnej zásoby a niekedy sú v jazyku celkom okrajové. Z toho vyplýva, že sa pri nich častejšie uplatňujú synonymá v úlohe výkladu. Ak sú však aj tieto synonymá vo funkcii výkladu polysémické, na identifikáciu ich významu treba použiť ďalšie lexikálne (resp. lexikografické, výkladové) synonymum, príp. výklad. Príklad zo SSJ: *škola...*
5. *hovor*. štúdium, vzdelávanie: *vyjsť, vychodiť školu*. Slovo *štúdium* je polysémické, jeho prvý význam značí "vedecký výskum, odborné bádanie", preto v pozícii výkladu by nebolo jednoznačné; na identifikáciu sa používa lexikografické synonymum

vzdelávanie. Inokedy sa na identifikáciu významu synonyma používa číslica príslušného významu. Taká prax je napr. v KSSJ, ale vo viacväzkovom, postupne vychádzajúcom slovníku to nie je technicky možné.

4.5. Synonymá v texte opisu významu. – Problematika využitia synonymie sa týka ešte aj textu opisov, výkladov lexikálnych významov. Aj tu treba rešpektovať isté zásady vychádzajúce z rozsahu a typu slovníka. Porovnanie:

SSJ: *sadrovať*... 2. *hovor.* mazať, zatierať sadrou (napr. diery v dreve, v omietke)

KSSJ: *sadrovať*... zatierať sadrou; s. *diery* v stene

SSJ: *sálať*... (o tepelnom al. svetelnom zdroji) vyžarovať, vydávať zo seba, šíriť okolo seba silné teplo al. žiaru, svetlo...

KSSJ: *sálať*... vyžarovať teplo (a svetlo)...

SSJ: *podriecť* sa... povedať nevdojak, mimovoľne, čo sme chceli zamlčať...

KSSJ: *podriecť* sa... neúmyselne v reči prezradiť...

SSJ: *podružný*... menej významný, menej dôležitý, vedľajší, podradný

KSSJ: *podružný*... menej dôležitý, druhoradý, vedľajší

Z porovnávania je očividné, že v SSJ sa hojne využívali jestvujúce synonymá aj pri objasňovaní výkladu, a to aj vtedy, keď ďalšie synonymum neprinášalo informáciu o novom významovom prvku alebo o významovom odtienku (napr. *vyžarovať* má význam "vydávať zo seba", preto kladenie týchto synonym vedľa seba vo výkladovom texte je redundantné). Z koncepcie KSSJ vyplývalo, že synonymá sa v texte výkladu nevyužívali; istú prirodzenú výnimku tvorili tie synonymá, ktoré obohacovali výklad o nové významové prvky alebo odtienky, napr. *brloh*... chránené ležovisko, *skrýša* zvierat... Slovo *ležovisko* naznačuje, že ide o miesto ležania, odpočinku, kým synonymum *skrýša* podčiarkuje skrytosť, bezpečnosť tohto miesta.

Aj vo výkladovom slovníku stredného typu treba v tomto bode dodržiavať isté zásady. Do výkladu nepatria synonymá, ktoré sa od seba odlišujú iba štylistickou hodnotou. Vyplýva to aj z faktu, že vo výklade sa používajú len nocionálne, bezpríznačkové výrazové prostriedky. V texte výkladu netreba hromadiť ani slová významovo totožné (napr. *vyvinúť úsilie, snahu; okienko, oblôčik*), najmä nie rozličné slovotvorné synonymá alebo cudzie a zároveň aj domáce pomenovania. Dobré sa však uplatnia tzv. ideografické (pojmové) synonymá, ktoré istý pojem označujú z rozličných stránok a tým dotvárajú celostný význam opisovaného slova. Napr. pri adjektívach s predponou *pri-* (*prinízky, prínebezpečný, prihrubý*) sa vo výklade uplatnia synonymá *príliš, veľmi* (*nízky, nebezpečný, hrubý*), a to preto, že sa navzájom dopĺňajú a dobre opisujú význam tohto typu adjektív. Príslovkou *veľmi* sa naznačuje, že ide o veľkú, značnú mieru vlastností a príslovkou *príliš* sa konštatuje, že mieru vlastností presahuje normálnu alebo určenú hranicu. Pravdaže, spôsob výkladu pri všetkých adjektívach s predponou *pri-* by mal byť rovnaký (to je vec lexikografickej "čistoty"). Jestvujú totiž aj ďalšie synonymá, ktoré by mohli stáť popri dvojici *veľmi, príliš*, resp. ktoré by ich mohli celkom nahradiť. Sú to synonymá *nadmieru, mimoriadne*, príp. *neobyčajne, nezvyčajne*. Tieto synonymá však neprinášajú nové významové prvky. Ich náhrada za dvojicu *veľmi, príliš* rozbíja jednotu výkladu rovnakých lexikálno-sémantických javov.

Synonymá ako súčasť výkladu majú aj tú nevýhodu, že často nie je pri nich jasné, či ide o synonymum heslového slova alebo o súčasť výkladu. Napr. v SSJ pri hesle *nasprostastý* je výklad "trocha sprostý, hlúpy". Z takto formulovaného sémantického komentára nie je zjavné, či sa má slovo *hlúpy* rozumieť ako súčasť výkladu alebo ako synonymum heslového slova. V KSSJ je výklad "trocha sprostý". Chýba tu však synonymum *prisprostý*.

5. Možno konštatovať, že synonymá v jednojazyčnom výkladovom slovníku majú mnohostranné využitié. Pri ich uplatnení sa predpokladá dobrá orientácia v sémantických vzťahoch lexikálnych prvkov a v štylistickom rozvrstvení slovnej zásoby, ako aj spoľahlivé ovládanie technických lexikografických postupov.

Literatúra

- FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.
FILIPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961. 386 s.
HAUSMANN, F. J. – REICHMANN, O. – WIEGAND, H. E. – ZGUSTA, L.: Wörterbücher. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1989, s. 614–628.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
PISÁRČIKOVÁ, M.: K niektorým otázkam využitia synonym v jednoväzkovom výkladovom slovníku. Slovenská reč, 37, 1966, s. 349–352.
SILIN, V. L.: K probleme sinonimii. Voprosy jazykoznanija, 1987, s. 95–101.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Juraj Vaňko

O JEDNOM TYPE POSTUPNE ROZVITÉHO PRÍVLASTKU

K málo preskúmaným otázkam slovenskej syntaxe patria aj zložené substantívne syntagmy, v ktorých nadradené substantívum je určované zhodným adjektívnym a nezhodným substantívnym prívlastkom: *veľký strapec hrozna, nečakaný aspirant na titul, prasknutá hlava valcov* a pod. Hlavným problémom pri týchto zložených syntagmách je interpretácia sémantických vzťahov určujúcich členov syntagmy k určovanému substantívu, a teda aj interpretácia vecnovýznamových vzťahov, ktoré tento typ syntagiem odráža.

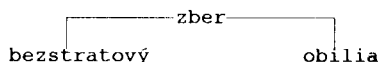
Pri výklade sémantických vzťahov v rámci syntagiem tohto typu sa stretávame s dvoma protichodnými náhľadmi na vzťah určujúcich členov týchto syntagiem k určovanému substantívu: 1. medzi určujúcimi členmi (vo funkcii prívlastku) nie je

nijaký vzťah; 2. pri vzťahu určujúcich členov k určovanému substantívu ide o postupne rozvitý prívlastok.

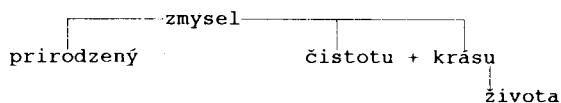
J. Oravec vo vysokoškolských učebných textoch *Náčrt slovenskej skladby* pre vysokoškolákov (1978, s. 26) interpretuje syntagmy *zapínací špendlík z ocele*, resp. *špendlík na zapínanie z ocele* ako spojenia vo vetvovej závislosti, pri ktorých každý člen "rozvíja nadradené substantívum z inej strany":

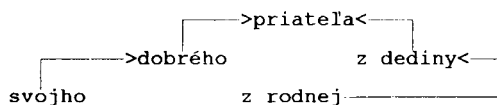
Vzťahy zhodného a nezhodného prívlastku k nadradenému substantívu podobne chápe aj J. Nižníková (Moško – Nižníková – Sabol, 1988), ktorá pri syntagmách typu *bezstratový zber obilia* hovorí o "dvojakom prívlastku" a vzťahy zhodného adjektívneho a nezhodného substantívneho prívlastku k určovanému substantívu graficky naznačuje takto:

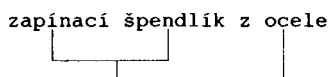
Podľa J. Nižníkovej medzi prívlastkami *bezstratový* a *obilía* nie je nijaký vzťah, "nemožno ich spojiť do syntagmy, lebo spojenie *bezstratový obilía* je nezmyselné" (s. 112). Tu sa však žiada poznamenať, aj keď bez hlbšej analýzy, že pri skúmaní sémantických vzťahov v rámci syntagiem tohto typu – a vlastne i v rámci determinatívnych zložených syntagiem vôbec – nemožno vychádzať zo sémantických vzťahov medzi určujúcimi členmi, ale zo sémantických vzťahov určujúceho člena/určujúcich členov k určovanému členu (podrobnejšie budeme o tom hovoriť nižšie). Podobne ako J. Nižníková sémantické vzťahy v rámci substantívnej syntagmy so zhodným adjektívnym a nezhodným substantívnym prívlastkom interpretuje aj G. Gotthardová-Štibraná (Findra – Gotthardová-Štibraná – Jacko – Tvrdoň, 1983). Sémantické a syntaktické vzťahy v syntagme *prirodzený zmysel pre čistotu a krásu života* graficky znázorňuje (slovne však nekomentuje) takto:

Vzťahy zhodného adjektívneho a nezhodného substantívneho prívlastku k určenému substantívu takisto znázorňuje aj M. Patáková (1987, s. 48), porov. grafické zobrazenie vzťahov v rámci substantívnej syntagmy vo vete *Nedávno som stretol svojho dobrého priateľa z rodnej dediny*:

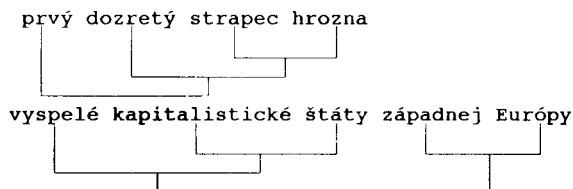

J. Oravec (1986) svoj predchádzajúci výklad syntagiem typu *zapínací špendlík z ocele* koriguje v tom zmysle, že podobné syntagmy chápe ako postupné rozvíjanie, resp. ako syntagmy s postupne rozvíjajúcim prívlastkom (porov. najmä na s. 140) a vzťah členov týchto syntagiem graficky naznačuje takto:

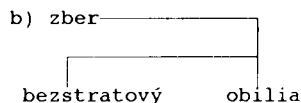
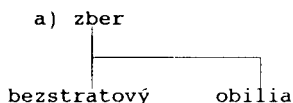

Konštatuje pritom, že "nezhodný prívlastok obyčajne určuje celú syntagmu nadradeného substantíva so zhodným prívlastkom" (s. 25).

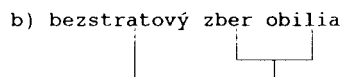
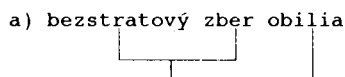
E. Pauliny (1981, s. 263–264) syntagmy tohto druhu preberá v rámci rozvíteho prívlastku a ich stavbu graficky znázorňuje takto:

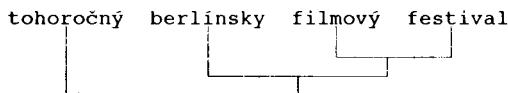
Spomenuté náhľady na povahu syntagiem typu *bezstratový zber obilia* ukazujú, že pri ich analýze treba vysvetliť dva spolu súvisiace aspekty jedného javu: 1. aké sú sémantické a syntaktické vzťahy určujúcich členov týchto syntagiem k určenému substantívu a 2. aká je hierarchia týchto vzťahov. Treba teda vysvetliť, či v syntagme *bezstratový zber obilia* každý z prívlastkov rozvíja nadradené substantívum iným spôsobom (Nižníková, Gotthardová-Štibraná, Patáková), alebo či nadradené substantívum je najprv určené jedným z prívlastkov a ďalší prívlastok neurčuje iba nadradené substantívum, ale celú syntagmu (adjektívum + substantívum alebo substantívum + substantívum). Dôležitú úlohu hrá pritom aj poradie určovania nadradeného substantíva: či nadradené substantívum je najprv určené zhodným adjektívnym prívlastkom a celá syntagma je potom určená nezhodným substantívnym prívlastkom alebo naopak. Tieto vzťahy možno graficky naznačiť takto:

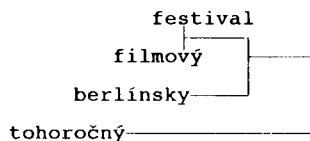
alebo (lineárne) takto:

Ako sme už naznačili vyššie, pri analýze zložených syntagiem typu *bezstratový zber obilia*, *nečakaný aspirant na titul*, ale i v syntagmách typu *tento môj nový jamý kabát*, *tohoročný berlínsky filmový festival* je relevantné skúmať sémantické a syntaktické vzťahy určujúcich členov syntagiem k určovanému, nadradenému substantívu a nie vzájomné vzťahy medzi určujúcimi členmi syntagiem. Je pochopiteľné, že v syntagme *bezstratový zber obilia* medzi prívlastkami *bezstratový* a *obilja* nie je nijaký vzťah (ani sémantický, ani syntaktický), podobne ako nijaký vzťah nejestvuje ani medzi zhodnými prívlastkami *tento môj*, *môj nový*, *nový jamý* v syntagmách typu *tento môj nový jamý kabát*. Pri interpretácii syntagiem typu *tento môj nový jamý kabát*, *tohoročný berlínsky filmový festival* sa však ani v školskej praxi nevyskytujú problémy: syntagmy tohto typu sa vysvetľujú ako slovné spojenia s postupne rozvíťým zhodným prívlastkom, pri ktorom druhý a ďalší zhodný prívlastok rozvíja celú syntagmu s predchádzajúcim prívlastkom, resp. s predchádzajúcimi prívlastkami. Graficky možno tieto vzťahy znázorniť lineárne takto:

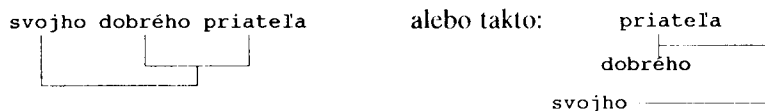
alebo plošne takto:

Nesprávne sa tieto syntagmy interpretujú iba ojedinele (porov. Patáková, 1987, s. 48).

V determinatívnej syntagme *svojho dobrého priateľa* nejde o zhodný rozvíťý prívlastok, pretože medzi zámenom *svojho* a adjektívom *dobrého* nie je žiaden sémantický vzťah. Ide tu o postupne rozvíťý prívlastok, pričom zámeno *svojho* ne-

určuje prídavné meno *dobrého*, ale syntagmu *dobrého priateľa*. Graficky teda takto:

Bezproblémové (alebo takmer bezproblémové) chápanie sémantických vzťahov v podobných syntagmách vyplýva zrejme z toho, že v týchto syntagmách ide o určovanie nadradeného substantíva iba zhodnými prívlastkami v antepozícii, kým interpretáciu syntagiem typu *bezstratový zber obilia* sťažuje zrejme ten fakt, že nadradené substantívum je určené nielen zhodným adjektívnym prívlastkom v antepozícii, ale aj nezhodným prívlastkom v postpozícii. Preto pri analýze syntagiem tohto druhu treba ozrejmiť jednak povahu vzťahu zhodného prívlastku v antepozícii, jednak povahu vzťahu nezhodného prívlastku v postpozícii a obidva tieto vzťahy vzájomne konfrontovať.

Nezhodné substantívne (ale aj iné) prívlastky sa zvyčajne charakterizujú tým, že sú vždy relačné (vzťahové), t. j. že príznak substancie určujú nepriamo, kým zhodné prívlastky určujú substantívum priamo i nepriamo (Oravec – Bajžíková, 1986, s. 130–131). Zhodné a nezhodné prívlastky majú teda jednu spoločnú vlastnosť, t. j. relačné (vzťahové) určovanie substantíva, a jednu odlišnú vlastnosť: substantívum môže byť priamo určené iba zhodným prívlastkom. Spoločná vlastnosť zhodného a nezhodného prívlastku, t. j. nepriame (relačné) určovanie substantíva, sa v mnohých prípadoch prejavuje aj v tom, že tie isté príznaky (v širšom zmysle slova) substancii sa v slovenčine dajú vyjadriť aj substantívom, aj adjektívom, porov.: *výsledky štúdia* – *študijné výsledky*, *volič kanálov* – *kanálový volič*, *politika vlády* – *vládna politika* (bližšie o tom porov. Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 183 a ďalšie). Ide teda o sémanticky synonymné a funkčne rovnocenné syntagmy, ktorých významový rozsah možno ďalej zužovať (špecifikovať) ďalším atribútom, napr.: *vynikajúce (výsledky štúdia)* – *vynikajúce (študijné výsledky)*, *mechanický (volič kanálov)* – *mechanický (kanálový volič)*, *rozumná (politika vlády)* – *rozumná (vládna politika)*. Hierarchiu vzťahov adjektívneho a substantívneho prívlastku k určenému substantívu možno graficky znázorniť takto:

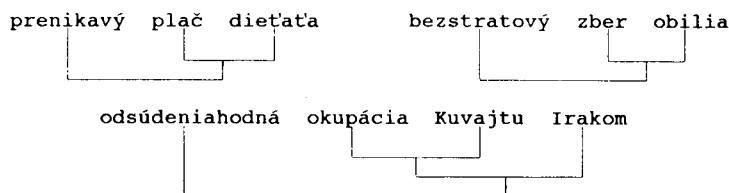
alebo plošne takto:

V syntagmách *vynikajúce výsledky štúdia* a *rozumná politika vlády* sú s nadradeným substantívom sémanticky najtesnejšie späté nezhodné prívlastky (*štúdia, vlády*), s ktorými sú synonymné zhodné adjektívne prívlastky (*študijné, vládna*) v syntagmách *vynikajúce študijné výsledky, rozumná vládna politika*. Naznačenú hierarchiu sémantických vzťahov potvrdzujú aj možnosti transformácie týchto syntagiem na vetné konštrukcie, v ktorých hodnotiace prívlastky *vynikajúce, rozumná* budú vo funkcii mennej časti slovesno-menného prísudku prísudzovať aktuálnu vlastnosť syntagmám *výsledky štúdia* – *študijné výsledky, politika vlády* – *vládna politika*: *Výsledky štúdia sú/boli ... vynikajúce; Študijné výsledky sú/boli ...vynikajúce; Politika vlády je/bola... rozumná.*

Tesnú sémantickú spätosť s určeným substantívom majú atributívne substantíva najmä v tých prípadoch, keď sú jedným z participantov propozície pri dejových substantívach, napr.: *plač dieťaťa, doprava nákladov, hvizd rozhodcu, zber obilia, dopyt po výrobkoch, okupácia Kuvajtu Irakom* a pod. V podobných prípadoch ide o zachovanie (alebo čiastočné zachovanie) intenčného poľa pôvodných predikátov, preto tu možno hovoriť o valenčnom rozvíjaní substantíva alebo o valenčnom prívlastku (porov. Mluvnice češtiny. 3. Skladba, 1987, s. 128). Substantívny prívlastok pri nadradených deverbatívach obsadzuje také pozície ako pri predikátoch v obsahovo ekvivalentných vetách, porov.: *okupácia Kuvajtu Irakom* – *Irak okupuje/okupoval... Kuvajt, ohrozovanie brankára domácimi fanúšikmi* – *Domáci fanúšikovia ohrozujú/ohrozovali... brankára, sťažnosť cestujúcich na vodiča* – *Cestujúci sa sťažujú/sťažovali... na vodiča* a pod.

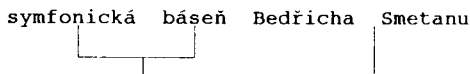
Substantívne syntagmy s tzv. valenčným prívlastkom, ktorý je sémanticky tesne spätý (zrastený) s nadradeným dejovým substantívom, môžu byť ako celok určené ďalším atribútom, napr.: *plač dieťaťa* – *prenikavý (plač dieťaťa), zber obilia* – *bezstratový (zber obilia), dopyt po výrobkoch* – *neuspokojený (dopyt po výrobkoch), okupácia Kuvajtu Irakom* – *odsúdeniahodná (okupácia Kuvajtu Irakom)*. Hierarchiu sémantických a syntaktických vzťahov v týchto syntagmách možno graficky naznačiť takto:

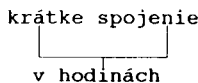
Sémantickú zrastenosť nezhodného substantívneho prívlastku s dejovými substantívami potvrdzuje i to, že pri transformácii týchto syntagiem na vetu nezhodný substantívny prívlastok zostáva pri určenom dejovom substantíve v skupine podmetu, zatiaľ čo zhodný adjektívny prívlastok prechádza do pozície predikátu, napr.: *Plač dieťaťa je/bol... prenikavý; Zber obilia je/bol... bezstratový; Okupácia Kuvajtu Irakom je/bola ... odsúdeniahodná.*

Podobnú tesnú sémantickú zrastenosť nezhodného substantívneho prívlastku s určeným substantívom možno sledovať aj v syntagmách typu *hlava valcov*, *blok motora*, *matica pastorka*, ktoré majú nominačnú funkciu a ušľachťujú sa ako dvoj-slovné, združené pomenovania vo sfére odborného vyjadrovania. Syntagmy tohto druhu takisto vstupujú do ďalších syntaktických vzťahov ako celok a podobne ako vyššie skúmané syntagmy môžu byť určené zhodnými adjektívnymi prívlastkami, napr.: *prasknutá (hlava valcov)*, *chybný (blok motora)*, *poškodená (matica pastorka)*, *elektromagnetický (ventil karburátora)*, *mechanický (spínač signalizácie zdvihu brzdového pedála)*.

Sémantické vzťahy v zložených substantívnych syntagmách so zhodným adjektívnym a nezhodným substantívnym prívlastkom, ktoré sme dosiaľ analyzovali, vyjadrovali v prvom rade tesnú sémantickú spätosť nezhodného substantívneho prívlastku s určeným substantívom (*zber obilia*, *hlava valcov*) a až v druhom rade determináciu tejto substantívno-substantívnej syntagmy zhodným adjektívom (*bezstratový zber obilia*, *prasknutá hlava valcov*). To však neznačí, že všetky substantívne syntagmy so zhodným adjektívnym a nezhodným substantívnym prívlastkom majú takú istú sémantickú štruktúru. V mnohých prípadoch je hierarchia sémantických vzťahov v podobných syntagmách obrátená: tesnejšiu sémantickú spätosť s určeným substantívom udáva adjektívny prívlastok, kým nezhodný substantívny prívlastok je determinátorom adjektívno-substantívneho spojenia, napr.: *symfonická báseň Bedřicha Smetanu*, *krátke spojenie v hodinách*, *prevádzkové napätie automobilu*, *zapaľovací okruh motora* a pod. Ide zväčša o ustálené, terminologické, resp. terminologizované spojenia adjektívnych atribútov so substantívami, ktoré tvoria jeden pojem (*symfonická báseň*, *krátke spojenie*, *prevádzkové napätie*) a ako celok môžu byť bližšie určené (špecifikované) nezhodným substantívnym prívlastkom z hľadiska autorstva, príslušnosti, miestnej alebo časovej okolnosti a pod. Sémantické vzťahy v týchto syntagmách možno graficky naznačiť takto:

alebo takto:

Syntagmy s podobnými sémantickými vzťahmi nemožno parafrázovať spôsobom *báseň Bedřicha Smetanu, ktorá je symfonická*, ale spôsobom *symfonická báseň, ktorú zložil Bedřich Smetana*.

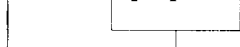
Niektoré z týchto syntagiem sa ako kondenzátory obsahovo ekvivalentných výpovedí vyskytujú aj mimo vetného kontextu ako názvy inštitúcií, politických strán, názvy kapitol v knihách, príručkách, inštruktážach a pod., napr.:

Cestovná kancelária mládeže, Sociálnodemokratická strana Uhorska, Socialistická strana Rakúska, koralové ostrovy v Tichom oceáne, elektromagnetický ventil karburátora, chladiaci systém automobilu, brzdomé obloženie na zadnej náprave, bezpečnostné opatrenia na pracovisku, biografická metóda v literárnej vede a pod.

V týchto syntagmách sa abstrahuje od aktualizáčných významov, ktoré vyjadrujú vetné predikáty. Ich kondenzačnú schopnosť zreteľne vidieť na pozadí viet (zvyčajne definícií), ktoré supľujú, resp. na ktoré sa dajú parafrázovať. Napríklad v príručke J. Andrta pre motoristov *Automobily Škoda 105/120/130, Garde-Rapid* (1987) sa niektoré zo spomenutých syntagiem definujú, resp. vysvetľujú takto: *elektrická inštalácia automobilu* je "tzv. jednovodičový systém, t. j. kladný (+) vodič tvoria káble a záporný (-) vodič vytvára oceľová konštrukcia automobilu" (s. 248); *elektromagnetický ventil karburátora* – "je to elektromagnetický ihlový ventil zaskrutkovaný do karburátora" (s. 309). Heslo *biografická metóda v literárnej vede* sa v *Slovníku literárnovedných termínov* od L. I. Timofejeva a S. V. Turajeva (Bratislava, 1981) vymedzuje takto: "výskum spisovateľovej tvorby ako výrazu jeho vlastnej životnej skúsenosti..."

Pri analýze sémantických a syntaktických vzťahov v zložených substantívnych syntagmách so zhodným adjektívnym a nezhodným substantívnym prívlastkom, ale i pri analýze zložených syntagiem vôbec treba mať na zreteli ešte ten fakt, že syntagmy sú vyčlenené zo stavby konkrétnej výpovede, v ktorej popri vecnoobsahových vzťahoch je vyjadrená aj určitá komunikatívna funkcia, resp. komunikatívny zámer autora. A to môže mať priamy dosah na adekvátnu interpretáciu sémantických a syntaktických vzťahov medzi komponentmi zložených syntagiem; napr. sémantické a syntaktické vzťahy v syntagme *drevená chalupa pri vode* možno interpretovať dvojako:

1. drevená chalupa pri vode

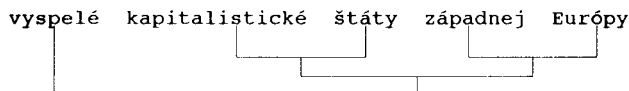
2. drevená chalupa pri vode

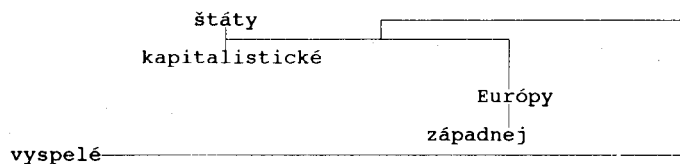
Dvojaká interpretácia podobných syntagiem súvisí s komunikatívnym zámerom autora vysloveným vo vetách, ktoré tieto syntagmy obsahujú. V komunikatívnej situácii, keď hovoriaci/píšuci konštatuje, že ide o takú chalupu pri vode, ktorá je drevená, platí prvá interpretácia sémantických vzťahov. Jadrom výpovede je teda prídavné meno *drevená*, na ktorom je aj vetný dôraz (*D r e v e n á chalupa pri vode je predaná* – teda nie murovaná). V komunikatívnej situácii, keď hovoriaci/píšuci potrebuje zdôrazniť, že ide o takú drevenú chalupu, ktorá je pri vode, platí druhá interpretácia. Jadrom výpovede je adverbialný výraz *pri vode* (*Predaná je drevená chalupa p r i v o d e* – teda nie pri kríži).

Podobne možno interpretovať i sémantické vzťahy v syntagme *vyspelé kapitalistické štáty západnej Európy*, ktorú uvádza E. Pauliny (porov. vyššie). Ak napr. vo vete *Tento projekt financujú iba vyspelé kapitalistické štáty západnej Európy* je vetný dôraz na prídavnom mene *vyspelé*, potom sémantické vzťahy v rámci syntagmy vy-

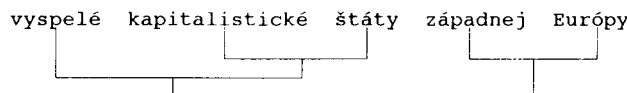
spelé kapitalistické štáty západnej Európy možno interpretovať takto: 1. s nadradeným podstatným menom *štáty* je sémanticky najtesnejšie späté adjektívum *kapitalistické*; 2. slovné spojenie *kapitalistické štáty* je bližšie určené genitívnym substantívnym prívlastkom *Európy*, ktorý je rozvitý prídavným menom *západnej*, teda *kapitalistické štáty západnej Európy* (o správnosti tohto postupu svedčí aj možnosť parafrázy nezhodného substantívneho prívlastku na zhodný adjektívny prívlastok a jeho postavenie pred adjektívom *kapitalistické*, teda *západoeurópske kapitalistické štáty*); 3. celá syntagma *kapitalistické štáty západnej Európy* je determinovaná hodnotiacim prívlastkom *vyspelé*. Graficky možno tieto vzťahy naznačiť takto:

Plošné zobrazenie je však výstižnejšie a jednoznačnejšie:

Ak je v tej istej vete dôraz na syntagme *západnej Európy*, t. j. ak hovoriaci chcel zdôrazniť, že ide (iba) o také vyspelé kapitalistické štáty, ktoré ležia v západnej Európe, možno potom zloženú syntagmu *vyspelé kapitalistické štáty západnej Európy* interpretovať tak, ako to urobil E. Pauliny:

Literatúra

- FINDRA, J. – GOTTHARDOVÁ-ŠTIBRANÁ, G. – JACKO, J. – TVRDOŇ, E.: Slovenský jazyk a sloh. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 216.
 Mluvnice češtiny. Zv. 3. Skladba. Red. J. Petr. Praha, Academia 1987, s. 128.
 MOŠKO, G. – NIŽNÍKOVÁ, J. – SABOL, J.: Súčasný slovenský jazyk. Cvičenia zo syntaxe. Prešov, Filozofická fakulta 1988, s. 111–112.
 ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 26.
 ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986, s. 130–131, 140–141.
 PATÁKOVÁ, M.: Ako rozoberať vety. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987, s. 48.
 PAULINY, E.: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 263–264.

K PREPISU TEXTU SELECKÉHO BÁSNE OBRAZ PANEJ KRÁSNEJ

K. Lifanov v príspevku K hodnoteniu jazyka básnickej skladby Š. F. Seleckého *Obraz pani krásnej perem malovaný* (Slovenská reč, 55, 1990, s. 274-285) analyzuje jazyk v titule uvedenej Seleckého básnickej skladby. Zaujímavý rozbor dokladá bohatými citátmi zo Seleckého básnického textu. Z citácií vyplýva, že K. Lifanov sa usiluje o presné, graficky a hláskovo neupravované reprodukovanie textu. Robí to však veľmi nedôsledne, čím skresľuje jeho pôvodnú grafickú a hláskovú podobu. Táto nedôslednosť v prepisovaní nemá však podstatnejší vplyv na analýzu Seleckého jazyka. K. Lifanov bezdôvodne niekedy prepisuje *h* ako *ch* (*htyel* – *chtyel*), *cz* ako *c* (*cznost* – *cnost*), *je* ako *ye* (*mnjeli* – *mnyeli*), *je* ako *e* (*widjet* – *widet*), *ye* ako *ge* (*prinutyen* – *prinutgen*), *ye* ako *e* (*istye* – *iste*), *g* ako *d* (*hogit* – *chodit*), *g* ako *j* (*swug* – *swuj*), *g* ako *y* (*gescze* – *yescze*), *d* ako *g* (*djwy* – *gywy*), *g* ako *d* (*sugil* – *sudil*), *i* ako *y* (*bi* – *by*), *i* ako *j* (*Tmawi* – *Tmawj*), *j* ako *i* (*w zemj* – *w zemi*), *s* ako *z* (*s Czech* – *z Czech*), *a* ako *e* (*sa* – *se*), *sl* ako *stl* (*gesly* – *gestli*) a pod.

Uvediem príklady na takéto nedôsledné prepisovanie textu. Necitujem celé verše, ale len chybné prepísané slová. Na prvom mieste uvádzam chybný prepis, na druhom správny. Stránky sú podľa stránkovania Lifanovho príspevku.

s. 276: *chtyel* – *htyel*, *mnyeli* – *mnjeli*, *wychirila* – *wihirila*, *z Czech*, *ze Stager* – *s Czech*, *ze Stagar*, *w zemi* – *w zemj*, *wsech* – *wseh*, *swuj* – *swug*, *by sa z panu* – *bi sa s panu*;

s. 277: *Odkat prinutgen* – *Odkat prinutyen*, *widet* – *widjet*, *abich* – *abih*, *gi* – *gy*, *chodit* – *hogit*, *kralowstwy* – *kralostwy*, *zasluzil* – *zazluzil*, *zarmuceni* – *zarmucenj*, *Chtel bich se* – *Chtjel bih sa*;

s. 278: *swgeta* – *swgetu*, *Ktery* – *Kteri*, *uhlida* – *uhleda*, *hledeli* – *hlegieli*, *negwgeczy* – *nagwgeczy*, *i cnost* – *y cznost*, *slysicze o ni widet* – *slisicze o nj widjet*, *orumpartj* – *orumparti*, *sudil* – *sugil*, *bich* – *bi*, *iste* – *istje*, *bohynu* – *bohinu*, *kragine* – *kraginje*, *odtud* – *odtad*, *si* – *sy*, *hoyt* – *hogit*;

s. 279: *wtipu* – *wtjpu*, *tjaskeho* – *tjazkeho*, *alebo* – *anebo*, *bych se* – *bih sa*, *Lukrecia* – *Lukreczia*, *byt swjeczi* – *bit swgezy*, *gestli* – *gesly*, *hanbu* – *hambu*, *z podobenstwy* – *s podobenstwy*, *wsech* – *wseh*, *rozkosneho* – *roskosneho*, *takich* – *takih*, *djwali* – *djwaly*, *Tych* – *tjh*, *by gich* – *bi gih*, *hoyt* – *hogit*, *sudil* – *sugil*, *zimne* – *temne*, *mista* – *mjsta*, *swogich* – *swogih*;

s. 280: *wseczkich* – *wseczkih*, *obzwlastni* – *obzlastni*, *nemnohym* – *nemnohim*, *byla* – *bila*, *Sluh* – *Slih*, *pocztjwim* – *pocztjwim*, *w zemi* – *w zemj*, *szcasliwich* – *szcaslywih*;

s. 281: *gescze kragjsj* – *yescze kragjsy*, *od vrh* – *od wrh*, *zimne* – *temne*, *w swem spusobe* – *w starem (?) spusobe*, *mnyeti* – *mnyety*, *praczi* – *praczce*, *gak se* – *gak sa*, *Gudit* – *Guditt*, *kterych* – *koho*, *z radostu* – *z radostyu*, *tak si* – *tak sy*;

s. 282: *kameny* – *kameni*, *Nesity* – *Nezyty*, *chtyel* – *htyel*, *pgeknosti* – *pgeknosty*, *udgelal* – *ugyelal*, *rozdyelene* – *rozdjelene*, *subtilny* – *suptilny*, *ne prawe* – *nepram*, *kterich* – *kterih*, *strany* – *strani*, *nechranily* – *nehranily*, *wsech strankach* – *wseh strankah*, *bili* – *bily*, *wunj* – *wuny*, *tichto* – *tihto*, *htjegicze* – *htjegicze*;

s. 283: *iste* – *istje*, *z ktereho* – *s ktereho*, *mnjet* – *mnyet*, *potwrdit* – *potwrdjit*, *subtilny* – *suptilny*, *ne prawe* – *nepram*, *byl* – *bil*, *wseme* – *wsema*, *nachazagu* – *nahazagu*, *gywy* – *djiwy*, *prichazagu* – *prihazagu*, *prehazce* – *prehazcze*, *cnostne* – *cznostne*, *strewice* – *strewicze*, *bohactwim* – *bohactwim*, *soby* – *sobge*, *ze wsech lidy* – *ze wseh ligy*, *by sa z panu* – *bi sa s panu*;

s. 284: moc – mocz, potwrdit – potwrdjit, udgelal – ugyelal, abich – abih, mnyesta Trnawj – mnjesta Trnawi.

K. Lifanov udáva, že cituje podľa rukopisu uloženého v Ústrednom štátnom archíve SR. Pri prepise textu však zrejme prihliadal aj k 2. vydaniu Mišianikovej Antológie staršej slovenskej literatúry (Bratislava 1981), ktorú uvádza v pripojenej literatúre. Len tak si možno vysvetliť tie isté Lifanove a Mišianikove chyby v prepise (napr. *zimne* namiesto *temne*, *ne prawe* – *nepram*, *Stagor* – *Stagar*, *sluh* – *slih*, *uhlida* – *uhleda*, *negwgeczi* – *nagwgeczi*). Ešte šťastie, že K. Lifanov necitoval viacero takých miest, kde by sa bol opieral o Mišianikov prepis, v ktorom sú celé desiatky závažných chýb vyplývajúcich z povrchného čítania textu (napr. *zahnuté* namiesto *táhnuté*, *miel* – *mnel*, *menej* – *měň*, *nad myslí* – *nad inší*, *lístečkú* – *líščěčkú*, *nade vší* – *nad inší*, *o prsách* – *o prsúch*, *nemohu* – *nemožu*, *nejhlavnejší* – *najhlavnejší*, *zlé Búh* – *Pán Búh*, *ked by* – *ked i*, *takú gráciu* – *tak tú kráciu*, *z riše aji* – *z vyše aj i*, *mluvá* – *mluvia*, *poslal mne* – *poslat chtel*, *lít* – *lét*, *lid* – *lud*). O tom som podrobnejšie písal v recenzii 2. vydania Mišianikovej Antológie staršej slovenskej literatúry (Literárny archív, 20, 1983, s. 227–235).

Životné jubileum zahraničného slovakistu

V júni tohto roku sa dožil šesťdesiatich rokov Dr. Daniel D u d o k, profesor slovenského jazyka na Filozofickej fakulte v Novom Sade, vedúci jazykovedec slovakista vo Vojvodine. Toto životné jubileum, ktoré oslávil v plnom tvorivom rozmachu na zenite svojej výskumnej, pedagogickej i organizačnej práce, dáva vhodnú príležitosť stručne predstaviť jeho bádateľské úsilie a dielo trvalo späté so Slovenskom aj na stránkach Slovenskej reči.

D. Dudok sa narodil 26. júna 1932 v sriemskom Erdevíku. Do základnej školy chodil v rodnej obci, r. 1950 maturoval na slovenskom gymnáziu v Petrovci. Na Filozofickej fakulte v Belehrade študoval český a slovenský jazyk a literatúru (v rokoch 1950–1955). Po skončení vysokoškolského štúdia si slavistické vzdelanie dopĺňal a rozširoval na jednoročnom študijnom pobyte v Prahe a v Bratislave. Už počas tohto pobytu nadviazal osobné priateľské i pracovné kontakty so slovenskými jazykovedcami, spoznával organizáciu výskumných pracovísk, osvojoval si metodologické prístupy slovenskej jazykovedy (najmä dialektológie). Od r. 1958 pracuje D. Dudok ako vysokoškolský učiteľ na Filozofickej fakulte v Novom Sade. Po svojej habilitácii (r. 1966) prednášal o (súčasnom) spisovnom jazyku, o dejinách slovenského jazyka a o dialektologickej problematike. Rozpracúval osnovy jazykovednej zložky štúdia slovenského jazyka na novovzniknutej (samostatnej) katedre slovenského jazyka a literatúry, stál pri zrode Slovakistického ústavu (r. 1975), ktorý prvé dva roky aj viedol ako riaditeľ. D. Dudok má výrazný podiel na založení a činnosti Spolku vojvodinských slovakistov (v rokoch 1969–1973, teda tiež od založenia, bol predsedom výboru SVS). Je hlavným a vedúcim redaktorom vedeckého periodika tejto organizácie – Zborníka Spolku vojvodinských slovakistov (ZSVS). V tomto zborníku vyšlo viacero významných slovakistických prác, predstavujúcich mnohoaspektovú problematiku jazyka slovenskej enklávy na Dolnej zemi.

Vo svojej vedeckovýskumnej práci sa D. Dudok zameriava na výskum obidvoch základných podôb slovenského jazyka vo Vojvodine – nárečovej i spisovnej. Vždy ich však analyzuje a interpretuje vo vzťahu k vývinu slovenčiny na Slovensku, ako aj v spätosti s podmienkami, v akých sa slovenské nárečia i spisovná slovenčina v Juho-slávii vyvíjajú od svojho začiatku.

Najvlastnejšou oblasťou bádateľskej práce D. Dudka je nepochybne dialektológia. Už na začiatku svojej vedeckej činnosti sa podobral na výskum nárečia Pivnice, svojrázneho západoslovenského nárečového útvaru vo vojvodinskom prostredí. Najprv o ňom pripravil sériu príspevkov v časopise *Nový život*; získané údaje a poznatky neskôr využil pri príprave knižnej monografie *Nárečie Pivnice v Báčke*

(Martin, Matica slovenská 1972). Metodologicky sa opiera o syntetizujúce dielo J. Štolca *Reč Slovákov v Juhoslávii* (1968); pri výkladoch jednotlivých javov úspešne zúročil aj podnety získané pri kontaktoch so slovenskou dialektológiou počas trojročného pôsobenia na Slovensku koncom šesťdesiatych rokov, keď ako hosťujúci docent prednášal srbochorvátčinu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

R. 1980 publikoval rozsiahlu štúdiu *Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte* ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny (ZSVS, 2). Opisuje také nárečové spoločenstvo, ktoré sa formovalo z prisťahovalcov z rozličných oblastí Slovenska, ako aj z účastníkov tzv. sekundárnej migrácie, takže v dôsledku osobitných konvergentných a divergentných procesov v živote tohto novotvoreného etnického spoločenstva sa utváralo aj osobitné slovenské nárečie. Autorove poznatky o výsledkoch zložitých jazykových (nárečových) kontaktov a interferencií majú aj širšiu všeobecnojazykovú platnosť.

Dôkladná znalosť skúmanej problematiky i príslušnej literatúry je charakteristická aj pre ďalšiu rozsiahlu dialektologickú štúdiu D. Dudka, v ktorej hľadá spoločné znaky slovenských nárečí na pôvodnom historickom území a v enkláve. Pod názvom *Miesto hložianskeho nárečia medzi nárečiami slovenského jazyka* ju uverejnil v 10. ročníku ZSVS (1988). Slovenské nárečia v Juhoslávii ako celok inštruktívne predstavil v rovnomennom príspevku, uverejnenom v zborníku prednášok z letného seminára slovenského jazyka a kultúry (SAS, 11, 1982). Vrcholom jeho bádateľského úsilia v tejto oblasti by malo byť vydanie dvoch syntetických prác – *Atlasu slovenských nárečí v Juhoslávii* a *Slovníka slovenských nárečí v Juhoslávii*.

Druhým výrazným bádateľským poľom D. Dudka sú dejiny (spisovnej) slovenčiny vo Vojvodine. Pri výkladoch vychádza z náležitých interpretácií celkových kultúrnych a spoločenských pomerov, pedantného štúdia materiálu, konfrontácie podoby spisovnej slovenčiny vo Vojvodine s podobou spisovnej slovenčiny na Slovensku. Na tomto mieste možno pripomenúť iba niektoré tituly Dudkových štúdií z tejto oblasti, a to napr. úvahu *O niektorých otázkach spisovnej slovenčiny u nás* (Nový život, 23, 1971), kontaktologickú prácu *Charakteristické znaky reči Slovákov v Juhoslávii ako výsledok kontaktov s inými jazykmi* (Nový život, 29, 1977), príp. syntetizujúci *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny v Juhoslávii do polovice 19. storočia* (Nový život, 36, 1984). Z jeho analýz jazykovej situácie vychádza záver, že spisovná slovenčina v Juhoslávii je pevnou súčasťou spisovnej slovenčiny na Slovensku. Je to životaschopný jazyk, ktorý v každom období národnostného života dobre splňal funkcie nadnárečového dorozumievacieho prostriedku.

V posledných rokoch sa intenzívne venuje skúmaniu poslania niektorých dolnozemských kultúrnych dejateľov či jednotlivých národnostných periodík v dejinách enklávy a jej jazyka. Sem možno zaradiť Dudkove štúdie *Dolnozemský Slováč a spisovná slovenčina v prvých dvoch desaťročiach nášho storočia* (ZSVS, 1, 1979), *Nový život v dejinách spisovnej slovenčiny v Juhoslávii* (ZSVS, 3, 1981), *Vladimír Hurban Vladimírov v kontexte funkčného používania a rozvoja spisovnej slovenčiny v Juhoslávii* (ZSVS, 8–9, 1986–1987) či najnovší príspevok o Gustávovi Maršalovi-Petrovskom.

Krátke pripomenutie vedeckej, pedagogickej i organizačnej práce profesora Dr. Daniela Dudka pri príležitosti jeho životného jubilea završujeme vyslovením úprimnej vďaky za všetko, čo doteraz vykonal pre rozvoj slovakistiky v Juhoslávii. Do ďalších rokov mu želáme dobré zdravie i dostatok tvorivých síl na realizáciu jeho výskumných plánov.

I. Ripka

Ing. Július Zimmermann päťdesiatročný

Nebýva zvykom, aby na stránkach jazykovedného časopisu sa pripomínali životné jubileá bádateľov s prírodovedným vzdelaním. Ale v prípade Ing. Júliusa Zimmermanna, CSc., pracovníka oddelenia všeobecnej jazykovedy a fonetiky a fonetického laboratória pri Katedre slovenského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove, prodekana pre rozvoj fakulty, treba urobiť výnimočnú výnimku. Bez neho si totiž nemožno predstaviť založenie a rozvoj nášho popredného fonetického pracoviska, ktoré – azda to nebude neskromné – výraznou mierou ovplyvnilo a určuje jazykovedné bádanie na Slovensku v oblasti fonetiky a fonológie.

J. Zimmermann sa narodil 29. októbra 1941 v Dobšinej v rodine tesárskeho majstra ("nomen omen"). Základnú školu skončil v rodisku r. 1956, maturoval na Priemyselnej škole elektrotechnickej a spojovej v Banskej Bystrici r. 1960. Po ukončení základnej vojenskej služby pracoval do r. 1965 na Správe rádiokomunikácií – na televíznom vysielači Dubník pri Prešove. Roku 1965 ako externý pracovník FF UPJŠ postavil pre fakultu experimentálne jazykové laboratórium. Od r. 1966 dodnes pracuje na FF UPJŠ. R. 1969 sa stal spoluzakladateľom fonetického laboratória pri Katedre slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ. R. 1972 ukončil externé štúdium na Elektrotechnickej fakulte SVŠT v Bratislave v odbore technická kybernetika – automatizačná technika. V januári 1991 obhájil na Elektrotechnickej fakulte VŠT v Košiciach kandidátsku dizertačnú prácu *Detekcia prízvuku rečového signálu*. Od 1. marca 1991 pracuje ako prodekan pre rozvoj fakulty.

Výskumná práca jubilanta je zameraná najmä na technické riešenie analýz experimentálnej fonetiky. Svojimi metódami na výskum suprasegmentálnych javov zvukovej reči (kvantita, pauzy, tempa, prízvuku, melódie) originálnym spôsobom zasiahol do fonetického bádania.

Nateraz najkomplexnejšie skúmal prízvuk – a fonetici vedia, že ide o jeden z najzáhadnejších zvukových javov. Preto výsledky jeho pozorovaní o tomto suprasegmente sú mimoriadne cenné. Veľmi podrobne a zároveň zhrnujúco sa tomuto javu venoval vo svojej kandidátskej dizertácii, ktorej podstatné časti vychádzajú v spoluautorstve knižne pod názvom *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine*. J. Zimmermann tu analyzuje zvukové spektrum uvedeného suprasegmentálneho javu a hierarchiu fonických prvkov konštituuujúcich prízvuk (ako zvukový

prominenciu slabiky) a rozhodujúcich o jeho percepcii v procese jazykovej komunikácie (čas, intenzita, frekvencia).

Neoceniteľná je pomoc jubilanta vo vzdelávacom procese na fakulte. Vyučuje výpočtovú techniku, základy experimentálnej akustickej fonetiky a štatistických metód v jazykovede a literárnej vede. Z týchto disciplín pripravil nateraz troje originálnych skrípt (dvoje z nich ako spoluautor). Je zároveň hlavným garantom, ba takpovediac dramaturgom a režisérom modernizácie vyučovacieho procesu na fakulte i experimentálnych bádateľských metód v oblasti výpočtovej techniky a experimentálnej fonetiky.

Do ďalších rokov jubilantovi višujeme, aby sa mu jeho predsavzatia vo výskume slovenskej i všeobecnej fonetiky aj v pedagogickom procese premenili na povznášajúce, obohacujúce činy a na ich hodnotné výsledky. Želáme mu, aby zotrval vo svojom optimizme, v zanietení pre dobro vecí. Nech ho neopúšťa pevné zdravie a nech ho posilňuje potešenie z poznávania.

Ad multos annos!

J. Sabol

Súpis prác Ing. Júliusa Zimmermanna za roky 1971 – 1990

Bibliografia jazykovedných prác J. Zimmermanna je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa uvádzajú väčšie práce (skriptá) a za nimi vedecké štúdie. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu.

1971

Manipulace se zvukovým materiálem při přípravě programu pro jazykovou laboratoř. – Cizí jazyky ve škole, 15, 1971/1972, s. 51–56 (spoluautor M. Frank).

1978

Základy akustickej fonetiky. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1978. 105 s. – 2. vyd. 1979. – 3. vyd. 1986 (spoluautor J. Sabol).

Ref.: Jacko, J.: Základy akustickej fonetiky. – Východoslovenské noviny, 13. 4. 1979, príl. č. 15, s. 2.

1983

Základy výpočtovej techniky a programovania. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1983. 86 s.

O vztahu tempa řeči a dôrazu. – In: Jazykovedný zborník. 6. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.) Red. M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 155–160, rus. a angl. res. s. 161 (spoluautori J. Sabol, D. Slančová).

1984

Komunikačná hodnota pauzy. – In: Úloha řeči a hudby v životním prostředí. XXIII. akustická konference. 23rd Acoustic Conference on Physiological and Psychological Acoustics, Acoustics of Speech and Music. České Budějovice, Československá vědeckotechnická společnost 1984, s. 225–228 (spoluautor J. Sabol).

1986

Štatistika. Exaktné metódy v jazykovede a v literárnej vede. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1986. 158 s. (spoluautor J. Sabol).

1988

Využitie počítača pri nácviku intonácie. – In: K otázkám elektronizace ve výchovně vzdělávacím procesu. Red. J. Skalka. Praha, Československá pedagogická společnost při ČSAV 1988, s. 238–243.

1989

Die Grundparameter des Mikrorechners für die Messung von Suprasegmenten. – In: Proceedings of the Speech Research '89. International Conference, June 1–3, 1989, Budapest. Ed. T. Szende. Budapest, Linguistic Institute of the Hungarian Academy of Sciences 1989, s. 305–308.

Príspevok k algoritmizácii detekcie suprasegmentálnych javov. – In: 28. akustická konferencia. Fyziologická akustika, psychoakustika, akustika hudby a reči. The 28th Acoustic Conference on Physiological Acoustics, Psychoacoustics, Acoustics of Music and of Speech. 3.–6. októbra 1989. Štrbské Pleso – Vysoké Tatry, ČSSR. Bratislava, Československá vědeckotechnická společnost – Dom techniky 1989, s. 241–244 (spoluautor J. Sabol).

Zostavil: J. Sabol

Oneskorene k jubileu etnografa J. Podoláka

Národopis a dialektológia majú mnoho spoločného. Svedčí o tom celoživotná práca prof. PhDr. Jána P o d o l á k a, DrSc., ktorý sa nedávno dožil svojho významného jubilea (narodil sa 17. mája 1926 v Dolnej Súči). Úzku súvislosť etnológie a jazykovedy dokazoval pri svojej pedagogickej, redakčnej, organizačnej a publikačnej činnosti v Národopisnom ústave SAV i na Katedre etnografie a folkloristiky FF UK v Bratislave.

Hneď v začiatkoch svojej bádateľskej práce si J. Podolák uvedomil, že pri hľadaní etnických znakov ľudovej kultúry sa nemožno zaoberať bez dôkladného za-

pisovania terminológie. Presvedčil sa o tom pri výskume karpatského pastierstva v celom oblúku Karpát u nás, v susedných krajinách i na Balkáne. Zistil, že skúmané formy a názvy boli totožné bez ohľadu na etnickú príslušnosť ich používateľov. Dôsledné zapisovanie nárečovej terminológie uplatňoval pri všetkých svojich výskumoch a vyžadoval to aj od svojich žiakov. Pričinil sa o zavedenie seminárov z dialektológie pre všetkých poslucháčov národopisu.

O užitočnosti svojho úsilia sa presvedčil, keď sa autori Slovníka slovenského jazyka obracali naňho o radu pri koncipovaní hesiel z oblasti národopisu. Pomáhal pri identifikácii pojmov, ale aj pri ušľachťovaní termínov z odboru chovu domácich zvierat, tradičného transportu, ľudového staviteľstva, ako aj iných odvetví národopisu.

Niektoré štúdie J. Podoláka zaregistrovali aj jazykovedné bibliografie, napr. o nomenklatúre pluhu (1957), recenzie, nekrológ o V. Machkovi, na iné neprišiel rad. Nárečovej terminológie sa dotýkajú štúdie *Die Bedeutung der Wörter "úhor" und "prielo" af dem Gebiet des slowakischen Ethnikums* (Ethnologia Slavica, 1975), *Ľudové názvy oviec ako prameň etnografického štúdia pastierstva v Karpatoch* (Slovenský národopis, 1978), syntéza *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku* (1982) a syntéza o poľnohospodárstve a doprave v Československej vlastivěde III (1968). Osobitne si zaslúži pozornosť *Etnografický atlas Slovenska*, ktorého je spoluautorom.

Na dialektológiu pamätal pri zostavovaní vlastivedných monografií, napr. o Vajnorochoch, Rači, o záhorských osadách Bratislavy. S jazykovedcami spolupracoval pri redigovaní národopisných časopisov a zborníkov (Ethnologia Slavica) a pri organizovaní konferencií a seminárov (Seminarium ethnologicum). Za vedeckú činnosť J. Podoláka odmenili Herderovou cenou za vedu (1974), členstvom v Kráľovskej akadémii Gustáva Adolfa v Uppsale vo Švédsku (od roku 1989) a členstvom v iných inštitúciách. Pri oneskorenom zázname životného jubilea želáme J. Podolákovi dobré zdravie a ďalšie úspešné pracovné výsledky v národopise i na poli spolupráce medzi národopiscami a dialektológmi.

Bibliografia prác J. Podoláka (1951–1985) vyšla v časopise Národopisné aktuality, 23, 1986, č. 3, s. 174–186.

K. Palkovič

Za Viktorom Smolejom (1910–1992)

Viktor S m o l e j je u nás známy ako slovinský prekladateľ a lektor slovenčiny v Ľubľane. Písal však aj o slovenčine a vydal dva slovníky. Začiatkom apríla po dlhšej chorobe v Ľubľane umrel.

Narodil sa 15. septembra 1910 v Prvačine ako syn finančného strážnika. V Ľubľane absolvoval univerzitné štúdium juhoslovanských literatúr a srbského i chorvátskeho jazyka a potom rok (1933–1934) pobudol na bratislavskej univerzite. Od

roku 1947 viedol lektorát a od r. 1962 sa stal prednášateľom slovenského jazyka na univerzite v Lubľane. Často chodil na Slovensko a prispieval k výmene slovensko-slovinských kultúrnych hodnôt. Zaslúžil sa o vydanie prekladov vrcholných diel slovenskej beletrie, ktoré preložil prevažne sám, niektoré jeho žiaci. Ešte ako dôchodca od roku 1976 bezplatne prednášal slovenčinu. Postupne strácal zrak a operácia chrbtice ho pripútala až do smrti na lôžko.

V časopise *Jezik in slovstvo* (1956–1957), venovanom prevažne učiteľom, upozornil na používanie slovenskej podoby mena *Šafárik* (nie *Šafařík*), názvu *Bratislava* (nie *Požun*) a na rozlišovanie mien *Čech*, *Slovák* a *Čechoslovák*. Recenzoval *Slovník slovenského jazyka* (Naši razgledi, 1960) a upozornil na vydanie *Jazykovej poradne* (Knjiga 1958). V článku *Polemična Bratislava* (Naši razgledi, 1965) referoval o diskusii o jazykovej kultúre z roku 1964. Ako účastník letného seminára slovenčiny SAS predniesol príspevok *Slovenčina a slovinčina* (*Studia Academica Slovaca*. 7. 1978, s. 540–559).

Veľkú zásluhu si získal ako autor dvoch slovníkov – *Slovaško-slovenski slovar* (Ljubljana, 1976) a *Slovensko-slovaški slovar* (Ljubljana, 1983). Druhý slovník začal koncipovať Vít'azoslav Hečko, ale smrť mu nedovolila dielo dokončiť.

V. Smolej sa zaslúžil o rozšírenie záujmu o slovenčinu u Slovincov a o slovinčinu u Slovákov. Patrí mu za to naša úcta a vďaka.

K. Palkovič

Vedecká konferencia o jazykovej komunikácii v Banskej Bystrici 3.–5. septembra 1991

2. m. nas Fakt, že pri skúmaní prirodzeného dorozumievacieho média viaceré vedecké práce čerpajú z komunikačných prístupov k jazyku, netreba osobitne zdôrazňovať. Napriek tomu sa jazykovej komunikácii – interindividuálnej či sociálnej – sústre-
dená, tematicky koordinovaná pozornosť dosiaľ výraznejšie nevenovala. Lingvistická konferencia, ktorá sa konala na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici, problematiku verbálnych komunikačných kontaktov programovo a explicitne zakomponovala do témy *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Takéto smerovanie je logickým vyústením viacerých podmienok a predpokladov. Vrcholné vedecké stretnutie slovenských, moravských a českých jazykovedcov sa orientovalo na tvorivú syntézu predošlých výskumov, naznačenie možných ciest bádania s komunikač-
no-pragmatickou bázou a pokusy o netradičné usúvzťažnenie viacerých (jazykových, sociálnych, psychologických, biologických a pod.) aspektov verbálnej komunikácie. Okrem týchto výsostne odborných zámerov lingvistická konferencia sledovala aj nie nepodstatný cieľ – v novovznikajúcom univerzitnom centre položiť kvalitné základy na vytvorenie tradície pravidelných tvorivých kontaktov domácich a zahraničných jazykovedcov.

Vedecké podujatie otvoril dekan Pedagogickej fakulty prof. PhDr. Ján F i n d r a, DrSc. Tematický profil konferencie vytvorili tri pracovné okruhy. Prvý blok príspevkov sa sústredil na formulovanie a riešenie teoreticko-metodologických otázok jazykovej komunikácie. J. H o r e c k ý v úvodnom referáte zdôraznil, že hlavný predpoklad jazykovej komunikácie spočíva v jazyku ako systéme verbálneho správania. Skúmal úlohu tohto systému ako kódu, poukázal na dôležitosť spätnej väzby a na spôsoby prekonávania komunikačných bariér. – J. K o ř e n s k ý po náčrte vývinového kontextu vo výskume reči a jazyka od Pražskej školy po súčasnosť formuloval myšlienku, že po silnej languizácii nastáva pragmatický posun. Za komunikačný prístup možno pokladať výskum procesu aktuálnej reči, produkcie a percepcie textu. – I. N e b e s k á akcentovala prekonanosť prvotného informačného modelu rečovej komunikácie; priklonila sa k tzv. globálnemu prístupu vo výskume rečovej komunikácie. – Vývin vo svetovej a domácej literárnej komunikácii analyzovala J. H o f f m a n n o v á. – M. H i r s c h o v á špecifikovala termín komunikačná funkcia.

J. F i n d r a pri vymedzovaní základných modelov a typov textov spätých so špecifickými komunikačnými situáciami vychádzal z komunikačných sfér. Rozlišoval sociálnu textovú štruktúru a textový model. Na základe tohto chápania teoreticko-metodologicky vyprofiloval osem textových modelov. – J. C h l o u p e k relativizoval tradičnú systematizáciu funkčných jazykových štýlov. – Konkrétne texty, v ktorých sa odráža charakteristická konfigurácia komunikatívnych faktorov, považovala pri výskume za dominantné M. K r ě m o v á. – J. B o s á k poukázal na viaceré citlivé rezíduá v štylistických štádiách (otázka funkčných jazykov/podjazykov, kontext hovoreného a písaného jazyka atď.); dotkol sa aj problematiky vymedzovania komunikačných sfér.

Ďalší tematický celok sa špecializoval na riešenie parciálnych komunikačných otázok a na výskum bežnej komunikácie. M. N á b ě l k o v á ukázala, ako sa v hodnotiacich postojoch produktorov textov odhaľuje ich jazykové vedomie pri procese verbalizácie. – S. M a c h o v á pri výskume kooperatívneho správania analyzovala stručné dialógy, ktoré obsahujú zisťovacie otázky. – P. O d a l o š rozborom komunikačných situácií v nápravných zariadeniach načrtol vlastnosti základných typov komunikácie v týchto špecifických prostrediach a zároveň charakterizoval osobitosti argotickej lexiky. Pohľadom na verbálnu komunikáciu v jazykovo zmiešaných prostrediach spolu s úlohou komunikačných bariér sa venovali J. S k á c e l a J. M e z u l á n í k. – J. G l o v ň a chápal komunikáciu ako informačnú a energetickú výmenu, pričom sa sústredil na expresívne a apelatívne uplatnenie frazém. – K. B u z á s s y o v á hodnotila kategóriu životnosti maskulín v spisovnom vyjadrovaní; konštatovala, že zneživotňovanie a animizácia sú odrazom komunikačno-pragmatických faktorov. – Výskumom syntaktickej stránky nového žánru – rozhlasových (telefonických) inzerátov – sa zaoberala J. K l i n c k o v á. – J. K a ě a l a vymedzil vetu ako komplexnú systémovú a komunikačnú jednotku. – J. B a r t o š e k si všimol problematiku zrozumiteľnosti rozhlasových správ. – K. K a m i š skúmal funkcie mozgu z biolingvistického

hľadiska s dôrazom na charakteristiku psychických porúch (delírium, demencia a pod.).

J. Š i k r a na základe ankety sledoval využívanie jazykových prostriedkov v komunikácii respondentov s rodičmi, manželkou/manželom, príp. deťmi, spolu-pracovníkmi a priateľmi. – V. P a t r á š sa venoval prevrstveniu viacerých variet národného jazyka v hovorenej podobe slovenčiny v meste; upozornil na generačné rozdiely v normách a definoval pružne stabilnú normu spontánneho ústneho dorozumievania v mestských podmienkach. – Vzťah spisovnosti a nespisovnosti v neverejných dialogických prejavoch na základe rozboru dvoch rozhovorov vysvetľovala O. M ü l l e r o v á. – F. U h e r si všímal iniciačné jazykové prostriedky náhodnej komunikácie pri stretnutí neznámych osôb. – R. B r a b c o v á analyzovala konotačné vlastnosti – iróniu, expresivitu, deminutivizáciu ako sekundárne signály postoja hovoriaceho k realite – v nepripravených hovorených prejavoch. – S. O n d r e j o v i č zaznamenaním a spracovaním spontánnych komunikátov sledoval nielen jazykovú situáciu v troch slovenských mestách, ale i jazykové postoje ich obyvateľov v konfrontačnej mozaike (Bratislava versus stredné Slovensko). – Pri anketovom výskume českých kontaktných javov v slovenčine M. S o k o l o v á na základe ich frekvencie konštatovala, že miera komunikačnej efektívnosti kontaktných prostriedkov závisí predovšetkým od funkčnosti v komunikácii. – Na distribúciu morfológických koncoviek a na motiváciu ich používania v poľsko-českom prechodovom pásme (severná Morava) sa zamerala D. D a v i d o v á. – E. J a n d o v á rozoberala rozhovory s majstrami – pracovníkmi Třineckých železniární s dôrazom na funkcie slovesnej osoby v komunikácii.

Záverečný pracovný súbor komunikátov sa orientoval na problematiku pedagogickej komunikácie. K. Z e l i n k o v á skúmala asertivitu – schopnosť vytvoriť kultivovaný, dostatočne presvedčivý a účinný prejav vyjadrujúci aj vlastné postoje, city a názory – v pedagogickej komunikácii začínajúceho učiteľa. – D. S l a n č o v á uvažovala o operatívnych komunikačných funkciách využívaných učiteľkou materskej školy pri rannom rozvíjovaní detí. – Špecifikáciu školskej komunikácie so zameraním na výzvu predložila J. S v o b o d o v á. – J. Z e m a n sa venoval dialógu na vyučovaní s dôrazom na pedagogické "echo" – potvrdenie správnosti odpovede žiaka a výzvy pokračovať; za integrálnu súčasť "echa" treba považovať aj primeranú intonáciu výpovedí. – M. S t e j s k a l o v á referovala o výsledkoch písomného testu na 1. stupni základnej školy; test bol zameraný na zisťovanie úrovne verbálnej kreativity. – I. M a r t i n e c sledoval tendencie uplatňovania detskej reči v umeleckej literatúre.

Banskobystrická vedecká konferencia (zatiaľ pracovne) potvrdila, že vlastným predmetom záujmu a výskumu ostáva text (komunikát) ako priesečník individuálnych a sociálnych podmienok a predpokladov; osobitná pozornosť sa venovala myšlienke o adekvátnom aplikovaní jazykovej kompetencie v tomto priestore. Vedecké príspevky i priebeh diskusie signalizovali, že pri komunikačne orientovaných výskumoch treba zachovávať hierarchiu (všeobecná) komunikácia – jazyková komunikácia. Tento názor zároveň predpokladá ešte užšiu korešpondenciu medzi rôz-

nymi vednými disciplínami, pravda, s rešpektovaním ich špecifik. Spolupráca medzi teóriou komunikácie, teóriou textu, teóriou informácie, štylistikou, sociolingvistikou, psycholingvistikou a i. by však nemala zastrieť vlastný predmet lingvistických bádanií.

Celkovú úspešnosť vedeckého podujatia okrem pracovno-tvorivej atmosféry umocnila aj zodpovedná organizačno-technická realizácia akcie (o. i. zborník z konferencie vyšiel koncom kalendárneho roka 1991) a priateľské, ale o to vzácnejšie oddychové momenty.

V. Patráš – P. Odaloš

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Od 1. septembra 1991 nadobudli platnosť nové Pravidlá slovenského pravopisu (PSP), ktoré po dohode predstaviteľov SAV a Ministerstva školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky platia zároveň ako školská príručka pre žiakov a študentov. V predhovore PSP sa konštatuje, že najvlastnejším zmyslom PSP ako jazykovej príručky s kodifikačnou platnosťou je na základe zásad slovenskej pravopisnej sústavy podať sústavný opis písomných, resp. grafických prostriedkov. Pri vydávaní PSP sa u nás utvorila tradícia, že okrem vlastnej pravopisnej problematiky sa do PSP zahŕňali aj výklady o širších jazykových javoch, preto doterajšie PSP zachytávali aj niektoré oblasti slovenského hláskoslovía a výslovnosti, skloňovania, tvorenia slov a skladby. Nové PSP plnia iba pravopisnú funkciu.

V predhovore sa stručne charakterizujú doterajšie spracovania PSP. Prvé PSP pod vedením prof. V. Vážneho z r. 1931 boli poznačené vtedajšou teóriou jednotného československého národa a československého jazyka. Rozporná je však konštatácia, že "kodifikačné zásahy do spisovnej slovenčiny v duchu tejto teórie sa podarilo odstrániť v nových PSP z r. 1940; v nich sa však zároveň prejavila opačná tendencia – oddialiť spisovnú slovenčinu od spisovnej češtiny" (s. 11). Nevieť, dokiaľ bude slovenská jazykoveda prijímať nepravdivú tézu Š. Peciara, ktorú vyslovil v PSP z r. 1953 na s. 6: "Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 zostavili puristicky orientovaní jazykovedci, prísluhovači ľudáckeho separatizmu, ktorí vychádzajúc v ústrety požiadavkám fašistických okupantov a zradných politikov tzv. slovenského štátu, usilovali sa čo najviac oddialiť spisovnú slovenčinu od češtiny a izolovať ju aj od iných slovanských jazykov." O PSP z r. 1953 sa v predhovore na s. 12 uvažuje v duchu "marxisticky orientovanej jazykovedy" aj v tejto podobe: "Nové PSP tak posilnili stabilitu najmä slovenského hláskoslovía a tvaroslovía, upevnili princíp jednoty zvukovej a pravopisnej stránky v spisovnom vyjadrovaní a v duchu demokratizácie kultúrnych hodnôt sprístupnili pravopis širokým vrstvám používateľov spisovnej slovenčiny." Nevieť, ako treba chápať demokratizáciu kultúrnych hodnôt,

keď viacerí poprední jazykovedci ako členovia komisie pre vypracovanie PSP z r. 1953 museli v tom čase opustiť svoje výskumné pracovisko alebo vysokoškolskú katedru. Nespomínam si, že by pri vydaní dodnes platných Pravidiel českého pravopisu boli do komisie vymenovaní aj slovenskí jazykovedci, ale v "duchu demokratizácie kultúrnych hodnôt" boli do komisie pre záverečnú úpravu Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 vymenovaní aj dvaja českí jazykovedci: F. Trávníček a B. Havránek. Zásluhou tejto záverečnej komisie (nie širokých vrstiev používateľov spisovnej slovenčiny) sa v r. 1953 nevykonali pravopisné úpravy v slovách *šbor*, *sváz*, *sjazd*.

Na s. 14 sa v nových PSP hovorí, že pravopisná komisia si kládla za cieľ racionalizovať slovenskú pravopisnú sústavu v tých bodoch, kde sa to so zreteľom na vývin jazyka a nové potreby spoločenského života ukázalo odôvodnené a so zreteľom na súčasné kultúrno-spoločenské potreby a na potrebu rešpektovať princíp kontinuity aj možné. Ako dozretý problém v slovenskej pravopisnej sústave sa ukázal nový spôsob písania názvov typu *Ulica osloboditeľov*, *Most Slovenského národného povstania*, *Námestie hrdinov*, *Sad slobody* a pod. Vlastným menom je tu totiž celé spojenie *Ulica osloboditeľov*, nie iba druhá časť. Treba poznamenať, že pred kodifikáciou názvov typu *Ulica osloboditeľov* bola diskusia na stránkach odborných časopisov. Treba súhlasiť aj s kodifikáciou variantného spôsobu písania príslovkových výrazov typu *dobiela/do biela*, *dovidenia/do videnia*. Treba však na druhej strane uvážiť existenciu mnohých zložených prísloviek tohto typu, ktoré sa už píše iba spolu. S týmto spôsobom písania sme sa stretli už v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ; 1987).

Na 15. s. predhovoru sa konštatuje, že "s cieľom podporiť uplatňovanie rytmického zákona a vyhnúť sa nepotrebným výnimkám ruší sa výnimka z uplatňovania rytmického zákona v tvare činného prídavia typu *píšuci*, *vládnuci*. V súhlase s hláskovým systémom súčasnej spisovnej slovenčiny, ako aj so skutočným spisovným úzom sa v nových PSP kodifikujú tvary typu *píšuci*, *vládnuci*. Platnosť rytmického zákona sa rozširuje aj pri podstatných menách s príponami *-ár*, *-áreň*: kodifikujú sa podoby *dráhar*, *prevádzkar*, *prevádzkareň* a pod." O kodifikácii tvarov typu *píšuci*, *dráhar* sa diskusia – na škodu veci a širšej informovanosti – na stránkach odborných časopisov nevedla. Podľa nášho názoru nebolo najšťastnejším riešením kodifikovať tvary typu *píšuci*, *vládnuci*, *dráhar*, *prevádzkareň* a odvolávať sa pritom na hláskový systém súčasnej spisovnej slovenčiny a na skutočný spisovný úzus. Doterajšie tvary *vládnuci*, *dráhár*, *prevádzkáreň* neboli sporné a rozkolísané ani v spisovnom úze, ani v kodifikácii. Rozkolísanie bolo v slovotvornom základe pred formantmi *-ár*, *-áreň* v spisovnom úze aj v základe. Tento fakt môžeme ilustrovať na slove *žrdkár*. Kodifikácia slova *žrdkár* sa registruje v KSSJ (s. 587) a v nových PSP (s. 461). Všetky kodifikačné príručky pred KSSJ registrovali iba podobu *žrdkár*. Podľa nášho názoru kodifikácia tvarov typu *vládnuci* rozkolíše na istý čas aj morfológický systém. Prvé náznaky sa už ukazujú, napr.: *Ocitli sme sa vo formujúcom sa uhorskom štáte, kde v l á d n u c í m etnikom sa stali starí Maďari* (Smena na nedeľu, 25. 10. 1994, s. 4). V prostriedkoch masovej komunikácie sa niektorí autori budú len pomaly vyrovnávať s kodifikáciou tvarov typu *prevádzkar*, napr.:

Ďalšie svetové rekordy *žrdkára* Sergeja Bubku... (Slovenský denník, 27. 12. 1991, s. 8) – Do veľkej atletiky sa vracia *výškár* Zvara... – Bronz *čs. skeetárov*. – ... a na prekvapenie aj najlepší *čs. prekážkar* minulej sezóny Igor Kováč... (Práca, 15. 11. 1991, s. 8)

V predhovore nových PSP sa pripomína písanie slova *smena* vo význame "vymedzený pracovný čas" (s. 15). Nové PSP namiesto doterajšej podoby *smena* kodifikujú podobu *zmena*, ktorá zodpovedá hláskovému systému slovenčiny. V konštatovaní, že výslovnosť so začiatočným *z-* je kodifikovaná v platných Pravidlách slovenskej výslovnosti z r. 1984 a v tejto podobe sa odporúča v iných kodifikačných a popularizačných príručkách, ako aj v poradenskej praxi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, je podľa nášho názoru výraz "odporúča" použitý nevhodne. Pre používateľov jazyka je kodifikácia záväzná. Preto je nepochopiteľné, keď denníky i vydavateľstvo *Smena* na túto kodifikáciu doteraz nezareagovali. Je zrejmé, že jednoduchú úpravu *s-* na *z-* im skomplikoval porevolučný týždenník *Zmena*.

Okrem predhovoru a textovej časti (s. 11–126) nové PSP obsahujú pravopisný a gramatický slovník (s. 127–462) a názvy obcí na Slovensku (s. 463–533).

Textová časť má osem kapitol. V prvej kapitole (Písmo, abeceda a pravopis) treba súhlasiť so zaradením poučiek o pravopise a jeho princípoch. Na s. 21 bolo treba popri *e, i, ia, ie, iu* uviesť aj fonému (písmeno) *i*, ktoré taktiež zmäkčuje *d, t, n, l*, napr. *nízky, lístie, dívať sa* a pod. V druhej kapitole (Písanie samohlások a spoluhlások) sa do poučky na s. 29, že po predchádzajúcej dvojhláske sa prípony *-ár, -áreň* nekrátia, napr. *pamiatka – pamiatk-ár, poviedka – poviedk-ár, mlieko – mliek-ár, mliek-áreň* atď., mali uviesť aj príklady na predchádzajúcu dvojhlásku *ô*, napr.: *konôpka – konôpk-ár, lahôdka – lahôdk-ár, lahôdk-áreň*. Na s. 33 sa konštatuje, že "slabičná podoba sa vyslovuje so spoluhláskou *s* iba v spojení s tvarom zámena *on: (so mnou)*". Tu ide o tvar zámena *ja*.

V tretej kapitole (Písanie slov cudzieho pôvodu, prevzatých slov a cudzích vlastných mien) sú podrobne rozpracované poučky o písaní slov cudzieho pôvodu. Podľa stupňa zdomácnenia sa slová cudzieho pôvodu rozdeľujú do troch skupín: 1. úplne zdomácnené slová (*adresa, bača, halier, gavalier, inžinier, džínsy*), 2. čiastočne (neúplne) zdomácnené slová (*chirurg, rizling, nymfa, syntax, xylofón*), 3. nezdomácnené slová (*derby, menu, vivace, jury, sujet*). Za nezdomácnené slová sa pokladajú predovšetkým vlastné mená, a to: a) osobné mená, t. j. rodné (krstné) mená a rodinné mená (priezviská) (*Johan Wolfgang Goethe*), b) zemepisné názvy (*New York, Washington, Helsinki*), c) iné názvy (*Washington Post, Göteborg*). Tu by sa mohlo uvažovať o vhodnosti zaradenia niektorých výrazov do jednotlivých kategórií: napr. slová *bača* a *džínsy*.

V poznámke (s. 37) sa upozorňuje, že z typografických dôvodov (na zjednotenie pri výrobe novín a popularizačných časopisov alebo pre nedostatok niektorých typov v tlačiarňach) sa namiesto cudzích písmen s odlišnými diakritickými znamienkami môžu používať domáce písmená podľa výslovnosti alebo pôvodné písmená bez cudzích diakritických znamienok (*Słowacki – Slowacki, Kuryłowicz – Kurylowicz, Krasiński – Krasinski, Braşov – Brašov* a pod.)

V tejto kapitole osobitnú pozornosť venujú nové PSP písaniu historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín (do r. 1918), ktoré sa dosiaľ písali nejednotne (zložkovým alebo maďarským pravopisom). Spomenuté propriá treba písať podľa zásad slovenského pravopisu (odstraňujú sa zdvojené a ďalšie nefunkčné písmená), najmä *h*, kvantita v nich podlieha rytmickému zákonu, napr. *Pázmány* sa píše *Pázmaň*, *Rákóczi/Rákóczy* sa píše *Rákoci*, *Forgách/Forgács* sa píše *Forgáč*, *Zichy* sa píše *Ziči*, *Pálffy/Pálffi* sa píše *Pálfi*, *Károlyi* sa píše *Károli*, *Thurzo* sa píše *Turzo* atď. Kapitola obsahuje aj poučky o hlavných zásadách prispôbovania starogréckych a latinských mien. Mnohé antické grécke a latinské mená sa dlhodobým používaním v slovenčine adaptovali (*Demostenes*, *Homér*, *Táles*, *Euklides*, *Archimedes*, *Sokrates*, *Perikles*, *Hektor*, *Xenofón*, *Apolón*, *Platón*, *Orión*).

Štvrtá kapitola (Písanie slov osobitne a dovedna) je veľmi krátka (jednostranná). Okrem poučiek o písaní zložených slov typu *veľkomesto*, *vedeckovýskumný*, prísloviak typu *nadránom*, *nahlas*, *namieste* sú aj poučky o písaní čísloviek v základnom tvare a pri skloňovaní. Piata kapitola (Rozdeľovanie slov) obsahuje poučky o rozdeľovaní slov na rozhraní morfému a na rozhraní slabík. Poučky sú formulované veľmi zreteľne a sú doložené vhodnými príkladmi. V poznámke tejto kapitoly je upozornenie o rozdeľovaní zložených slov písaných so spojovníkom na mieste tohto rozdeľovacieho znamienka. V takomto prípade spojovník treba písať na konci prvého riadka, ale aj na začiatku nasledujúceho riadka (spojovník zopakujeme), napríklad *Rakúsko-Uhorsko* rozdelíme na časť *Rakúsko-* (na konci prvého riadka) a *-Uhorsko* (na začiatku nasledujúceho riadka).

Problematika písania veľkých písmen je spracovaná v rozsiahlej šiestej kapitole (Písanie veľkých písmen). Kapitola má šesť častí: 1. písanie veľkých písmen na začiatku vlastných mien; 2. na začiatku viet ako základných dorozumievacích jednotiek; 3. v niektorých skratkách, ktoré zastupujú viacslovné pomenovania, v ustálených značkách; 4. v poézii (niekedy) na začiatku veršov; 5. na vyzdvihnutie niektorých slov a častí jazykového prejavu; 6. na znak úcty. Obsiahla je časť o písaní veľkých písmen vo vlastných menách. Exemplifikácia na jednotlivé typy je vcelku vyhovujúca, i keď zo známych dôvodov bolo vari treba niektoré propriá nahradiť, napr. *Zväz sovietskych socialistických republík* – *Sovietsky zväz*, *Ruská sovietska socialistická republika* (s. 51), *Deň víťazstva* (s. 52, 67). Na s. 55 sa uvádzajú príklady na písanie veľkých písmen pri rozlišovaní rovnako znejúcich vlastných mien, ktoré predstavujú rozličné druhy vlastných mien. Okrem príkladov *Štrbské pleso* (jazero) – *Štrbské Pleso* (obec) sa uvádzajú aj príklady *Čierna hora* (les, kraj) – *Čierna Hora* (obec). Ako príklad to poslúži, ale treba vedieť, že dnes už na Slovensku obec *Čierna Hora* nejestvuje. Z toho dôvodu by boli vhodnejšie príklady *Čierna voda* (prítok Dudváhu i Laborca) – *Čierna Voda* (obec).

Veľa poznámok, ktoré dopĺňajú jednotlivé poučky o apelativizácii proprií, bolo treba obmedziť, pretože používateľ bude v nich vidieť množstvo výnimiek. Niektoré poznámkové exemplifikácie sú podľa nášho názoru sporné. Na s. 57 sa v poznámke č. 1 uvádza slovo *nitrán* (druh salámy) s malým začiatočným písmenom, ale na s. 71 sa v odseku č. 6 (Názvy typov a značiek sériových výrobkov) píše, že názvy naj-

rozičnejších typov výrobkov sa píše s veľkým začiatočným písmenom. V poznámke č. 2 na tej istej strane sa síce uvádzajú druhy výrobkov *pragovka*, *škodovka*, *fordka*, *fiatka* (automobily), *tatramatka* (práčka) ako prostriedky hovorového štýlu. Slovo *nitran* nie je hovorové slovo.

V poznámke č. 3 (s. 58) sa hovorí o písaní prídavného mena utvoreného od vlastného mena *Boh* s veľkým začiatočným písmenom, teda *Boží*, napr. *Boží súd*, *Božia milosť*, *Božie milosrdenstvo*. V ďalšej vete sa tvrdí, že rovnako sa slovo *Boží* píše s veľkým začiatočným písmenom vo viacslovných vlastných menách typu *Božia Matka*, *Boží Syn*. Vlastné meno *Boží Syn* je aj v odseku č. 3 na tej istej strane. Doklady z náboženských textov, piesní, ale aj z masmédií ukazujú, že popri podobách *Božia Matka*, *Boží Syn* sa používajú aj podoby *Syn Boží* a *Matka Božia* napr.:

Syn Boží sa nám narodil... – Svätá Mária, *Matka Božia*, pros za nás hriešnych... – Tys' *Matka Božia* odveká... – Horí naša láska, k tebe *Matka Božia*... – Plesá *Matka Božia* sladká... – Hlas *Matky Božej* je skutočne... – ... varovný hlas *Matky Božej*...

Nakoniec v poznámke č. 3 sa konštatuje, že "v rozličných ustálených spojeniach a obrazných pomenovaniach sa slovo *boží* píše s malým začiatočným písmenom, napr. *palina božie drevko*, *božia príroda*, *každý boží deň*, *boží dar* (chlieb)". Podľa nových PSP sú spojenia *božia príroda*, *boží dar* ustálené a obrazné; treba však povedať, že aj spojenia *Božia milosť*, *Božie milosrdenstvo* sú ustálené, a predsa sa majú písať s veľkým začiatočným písmenom. Doterajšia prax ukazuje, že v prídavnom mene *Boží* prevláda písanie s veľkým začiatočným písmenom.

Treba súhlasiť s podobou prídavného mena *dukliansky* vo vlastnom mene *Dukliansky priesmyk* (s. 61). V PSP z r. 1953 bolo vlastné meno *Oravská priehrada*, v nových PSP má táto lokalita úradný názov *Oravská vodná nádrž* (s. 63). Na s. 63 sa v rámci riečnych prieplavov uvádza vlastné meno *Báčsky prieplav* a *Veľký báčsky prieplav*. V trojslovnom vlastnom mene *Veľký báčsky prieplav* je *Báčsky prieplav* vlastné meno, preto by sa malo písať v podobe *Veľký Báčsky prieplav*. Používateľom jazyka budú isté ťažkosti robiť dvojslovné názvy častí chotárov, polí a pod. (s. 66) typu *Starý laz*, *Starý Rakovec*, *Pod skalou*, *Pri troch duboch*, *Za kalváriou*, *Pod Brložným*, *Pod Močiarkou*. V týchto prípadoch používateľ jazyka musí rozlišovať vlastné meno *Brložné*, *Močiarka* (*Pod Brložným*, *Pod Močiarkou*) a všeobecné *skala*, *vrch* (*Pod skalou*, *Medzi vrchmi*). V rámci pravopisu škôl sa uvádzajú propriá *Univerzita Komenského*, *Univerzita P. J. Šafárika*, *Palackého univerzita*, *Slovenská technická univerzita*, *Vysoká vojenská letecká škola*, *Vysoká škola dopravy a spojov* bez určenia sídla, naproti tomu pri názve *Technická univerzita v Košiciach* sa uvádza aj sídlo školy. Pretože teraz u nás okrem štátnych škôl existujú aj cirkevné a súkromné školy, bolo treba uviesť aj príklady na takéto školy, napr. *Základná škola sv. Mikuláša*. Aj pri názvoch podnikov a závodov (štátnych, národných, komunálnych, účastinných, odborových, družstevných a i.) bude treba v ďalšom vydaní PSP exemplifikovať privatizované (súkromné) podniky a závody. V rámci pravopisu veľkých písmen v skratkách a ustálených značkách bolo treba exemplifikovať aj naj-

novšie skratky akademických titulov: *Bc.* (bakalár), *Mgr.* (magister). Na s. 76 sa v predposlednom odseku nesúrodo opakujú skratky *PhDr.* a *DrSc.* Na rozdiel od starých PSP sa v nových PSP celkom oprávnené uvádzajú v časti o veľkých písmenách na znak úcty aj tituly vysokých cirkevných hodnostárov, napr. *Eminencia*, *Vaša Eminencia* (oslovenie kardinála).

Predposledná siedma kapitola textovej časti nových PSP (Prepis z iných grafických sústav) sleduje bežný prepis z cyrilského písma, prepis z gréckej abecedy a prepis z jazykov Ďalekého východu. V starých PSP sa uvádzali hlavné zásady prepisu z azbuky do latinky. Išlo najmä o prepis z ruštiny a čiastočne z ukrajinčiny. V nových PSP z r. 1991 sú poučky o prepise z cyrilského písma nielen z ruštiny a ukrajinčiny, ale aj z bieloruštiny, bulharčiny, macedónčiny, srbochorvátčiny (jej srbskej verzie, lebo v chorvátskej verzii sa používa latinka). Na rozdiel od doterajšieho prepisu sú v nových PSP menšie zmeny, napr. nepíšeme už *Solovjov*, ale *Soloviov* (*io* namiesto *jo*), nepíšeme už *Il'juša*, ale *Iliuša*, *Tret'jakov*, ale *Tretiakov*, *Ul'janov*, ale *Ulianov*. Spôsob prepisu z gréckej abecedy, ktorý sa v nových PSP uvádza, sa uplatňuje pri prepise predovšetkým na vedecké účely. Mnohé starogrécke a latinské mená sa však píšu ustáleným domácim spôsobom, o čom sa hovorí v osobitnej kapitole. Pri prepise z jazykov Ďalekého východu nové PSP venujú pozornosť prepisu z čínštiny, kórejštiny a japončiny. Popri slovenskom prepise sa v porovnávacích tabuľkách uvádza aj anglický a ruský prepis. Kapitulu o prepise z niektorých iných grafických sústav ocenia najmä publicisti, prekladatelia, ale aj iní používatelia nášho jazyka, ktorí prichádzajú do styku s jazykmi s inými grafickými sústavami a potrebujú slová z jazykov s takýmito grafickými sústavami transformovať do nášho jazyka, v ktorom sa používa latinka.

V poslednej (ôsmej) kapitole (Interpunkcia) textovej časti PSP sú poučky o sústave grafických znakov, ktoré sa používajú na členenie textu. Na rozdiel od doterajších PSP sa v nových PSP ako osobitné interpunkčné znamienka uvádzajú lomka (/) a apostrof ('). Interpunkčné znamienka plnia v členení textu viac funkcií, a to: a) vyčleňovaciú, b) pripájaciú, c) odčleňovaciú. V praxi boli nejasnosti v otázke písania či nepísania bodky v dátume. Keď sú miesto a dátum umiestnené osobitne (v osobitnom riadku), bodka za dátumom sa nepíše: *Bratislava 28. 10. 1918, Prešov 1. 1. 1992* a pod. Prax privíta poučku, že za doplneným údajom v úradnom tlačive, triednej knihe, na vysvedčení, v dotazníku a pod. sa tiež bodka nepíše. V predhovore nových PSP (s. 15) sa hovorí, že pri písaní čiarky sa zjednodušujú a spresňujú poučky. Zjednodušenie a spresnenie sa dosahuje napríklad tým, že v prípadoch, keď sa medzivetný vzťah signalizuje jednoznačne priradovacou spojkou (napr. *alebo*, *či*, *ani*), nepožaduje sa už písať pred takouto spojkou čiarku. No v kapitole o interpunkcii sa táto poučka výraznejšie neexemplifikuje. Poučka na s. 110, že čiarka sa môže písať aj pred spojkami *a*, *i*, *aj*, *ani* ak medzi hlavnými vetami je zreteľne iný významový vzťah ako zlučovací (napr. odporovací, stupňovací), nie je jednoznačná, pretože používateľ si to vysvetľuje tak, že ju písať nemusí. V rámci iných funkcií čiarky je poučka, že čiarkou sa naznačuje obrátené poradie v menách a v terminologických spojeniach, a to v abecedných registroch, napr.: *Novák, Ján* –

Novák, Jozef. Poučka o oddeľovaní čiarkou desiatinných hodnôt od celých čísel, napr. 10,25; 0,4 sa v praxi často nerešpektuje, píše sa tu bodka, napr. 10.25. Podrobnejšie ako doteraz sú spracované poučky o písaní pomlčky a spojovníka. Napríklad na písanie pomlčky na naznačenie rozpätia alebo vzťahu rovnocennosti medzi dvoma, príp. viacerými bodmi sa uvádzajú aj takéto spojenia: 1980–1990, január–február, strana 5–12 (bez medzery), Rača – Račianske mýto – Námestie Ludovíta Štúra – Račianske mýto – Rača (zastávky električky), Slovan Bratislava – Sparta Praha, Nováček – Becker (súťažiaci športovci alebo družstvá), Gorbačov – Reagan (rokovanie Gorbačova a Reagana), Paulíny – Ružička – Štolc (spoluautori), Česko-slovenská grafická únia Praha – Prešov (umiestnenie podniku na dvoch alebo viacerých miestach), 5 – 3 (v matematike ako znamienkou odčítania). V poznámke (s. 118) sa upozorňuje, že treba dôsledne odlišovať pomlčku (dlhšiu čiaročku) od spojovníka (kratšia čiaročka). Pri písaní na písacích strojoch sa namiesto pomlčky píše spojovník. Na písanie spojovníka sa okrem doterajších príkladov uvádzajú aj takéto spojenia: Šaštín-Stráže (názvy pôvodne samostatných obcí spojenej do jednej), Bratislava-mesto (vlastné mesto), Bratislava-Devínska Nová Ves (mestská časť Bratislavy). Dôležitá je poučka v poznámke (s. 122), že písaním alebo nepísaním spojovníka sa naznačuje, či ide o vyjadrenie samostatnosti významov alebo o vyjadrenie jednoty, celistvosti a o tvorenie od združených pomenovaní, napr. grécko-rímsky (grécko-rímske vzťahy, t. j. vzťahy Grékov a Rimanov) – gréckorímsky (gréckorímsky zápas, t. j. športová disciplína). Prax jazykových prejavov si vyžiadala uviesť osobitné interpunkčné znamienko apostrof ako znamienko vynechania hlásky, napr. čosi – čos', ktosi – ktos', bol si – bols'; ako znamienko skrátenia údajov o rokoch vyjadrených číslicami v názvoch rozličných podujatí, v blahoželaniach a pod.: BIB '89 (Bienále ilustrácií Bratislava 1989), Incheba '89, Pf '92. Pri prepise čínskeho písma sa apostrofom označuje neurčitá samohláska: Jang-c'-t'iang. Apostrof používame aj namiesto písmen, za ktoré nemáme v našom písme ekvivalenty, napr. tvrdý znak (s'jezd). Staršie PSP poznali iba jedny zátvorky, v nových PSP sú štyri zátvorky: okrúhle, hranaté, lomené, zložené. Osobitným interpunkčným znamienkom je lomka, ktorá sa píše v odborných textoch medzi variantnými výrazmi: príbuzné/nepříbuzné jazyky, -ár/-iar; na vyjadrenie podielového alebo pomerného vzťahu dvoch veličín: 2/5 (dve pätiny); na oddeľovanie veršov v súvislom texte.

V druhej časti nových PSP (Pravopisný a gramatický slovník) sa v pravopisne kodifikovanej podobe zachytávajú najpoužívanejšie slová všeobecnej slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a výber osobných a cudzích zemepisných mien. Nespisovné slová slovník neregistruje. V niektorých cudzích zemepisných menách sa zmenila kodifikácia, napr. staršie príručky spisovnej slovenčiny miestny názov Oslo kodifikovali ako nesklonné podstatné meno, v nových PSP sa kodifikuje ako nesklonné, ale aj ako skloňované substantívum stredného rodu. Vo vlastnom mene *Salvador* (*Salvadorčan, salvádorský*) sa v nových PSP píše dlhé *á* po spoluhláske *v*, v starších príručkách sa v slove *Salvador* písalo krátke *a*. Od miestneho názvu *Hradec Králové* je kodifikovaná podoba ženského obyvateľského mena *Královohradčianka* (s. 194), a nie *Královohradčanka* (ako *Žatec* – *Žatčanka*).

Tretia časť Pravidiel slovenského pravopisu obsahuje názvy obcí na Slovensku podľa zoznamu obcí, ktorý vydalo Ministerstvo vnútra SR a ktorý platí od 23. 11. 1990. Pri každom názve obce sa uvádza príslušné obyvatel'ské meno v mužskom a ženskom rode; ako aj príslušné prídavné meno.

Posledné (jedenáste) vydanie PSP z r. 1953 vyšlo v r. 1971. Za dvadsať rokov teda nevyšlo ďalšie vydanie PSP z r. 1953 (nerátajúc do toho Príručku slovenského pravopisu pre školy), hoci široká verejnosť prejavovala o základnú kodifikačnú príručku záujem. Najnovšie PSP z r. 1991 sa tvorili dlhší čas. Udalosti 17. novembra 1989 zasiahli aj nové PSP takmer pred ich vydaním. Bolo treba v nich všeličo korigovať. Nazdávame sa však, že niektoré zmeny v najnovších PSP (*vládnuci, prevádzkar, prevádzkareň*) sa vykonali bez širšej diskusie, bez názoru verejnosti, ale aj slovenských jazykovedcov pôsobiacich na katedrách slovenského jazyka vysokých škôl a fakúlt. Preto niektorí z nich boli touto zmenou prekvapení. Veríme, že novo koncipovaná pravopisná príručka prispeje k zvýšeniu jazykovej kultúry u nás.

J. Jacko

ROZLIČNOSTI

Žiadúci a nežiadúci. – V najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 (PSP) sa v pravopisnom a gramatickom slovníku uvádza ako samostatné heslo slovo *nežiadúci* s dlhou príponou *-úci* (s. 267), ale slovo *žiaduci* s krátkou príponou *-uci* (s. 460). V textovej časti PSP (s. 28) sa hovorí, že "prípona *-úci* (*-úca*, *-úce*), ktorou sa tvorí činné prídavné prítomné, sa po predchádzajúcej dlhej slabike skraca na podobu *-uci* (*-uca*, *-uce*). Na rozdiel od tvarov typu *volaj-úci*, *nes-úci*, *žij-úci*, v ktorých je pred príponou krátka samohláska, píšeme v tvaroch po predchádzajúcej dlhej slabike krátke *u*, napr. *vládn-uci* (*vládn-uca*, *vládn-uce*), *háďž-uci* (*háďž-uca*, *háďž-uce*), *píš-uci* (*píš-uca*, *píš-uce*), *viaž-uci* (*viaž-uca*, *viaž-uce*) atď."

Slová *žiadúci* a *nežiadúci* sú prídavné mená. J. Horecký v Slovenskej lexikológii I. Tvorenie slov (1971, s. 181) upozorňuje, že "vzťah k slovesu sa vyjadruje aj príponou *-úci*, ale vo väčšine prípadov slovotvorná štruktúra týchto prídavných mien je už nezreteľná: *honúci*, *treskúci*". Do tohto slovotvorného typu môžeme zaradiť aj prídavné mená *žiadúci*, *nežiadúci*, v ktorých je prípona *-úci*. Doklady, ktoré sme získali už po nadobudnutí platnosti nových PSP, hovoria jednoznačne o prídavných menách s príponou *-úci*, napr.:

V záujme *žiadúceho* užšieho kontaktu s vyhladanými futbalistami... (Práca, 28. 1. 1992, s. 8) – V poslednom čase sa čoraz viac hovorí o *nežiadúcom* "úniku mozgov" našich vedcov... – Je naozaj *nežiadúci*? – Prechody špičkových odborníkov z vedy do iných oblastí hospodárskej činnosti sú *žiadúce*... (Smena na nedeľu, 31. 1. 1992, s. 7) – *Nežiadúci* pacient. (Práca, 1. 2. 1992, s. 3) – Rozplynú sa *nežiadúce* chmáry? (Práca, 14. 1. 1992, s. 4) – ... lebo sa v texte cítuje Tatarka a ďalší *nežiadúci* autori. (Literárny týždenník, 25. 1. 1992, s. 11)

Činné prídavné prítomné sa tvorí z druhej podoby prízmenného kmeňa nedokonavých osobných sloves príponou *-úci* (*-úca*, *-úce*) alebo príponou *-iaci* (*-iaca*, *-iace*), resp. *-aci* (*-aca*, *-ace*). Od sloves *žiadať*, *nežiadať* činné prídavné prítomné môžeme tvoriť od druhej podoby prízmenného kmeňa: *žiadajúci*, *nežiadajúci*. V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 493) sa na rozdiel medzi adjektívom a prídavným ukazujú v protikladoch: *spací vak* – *spíacé dieťa*, *bicí nástroj* – *bijúce srdce*, *visací zámok* – *visiaci kabát*, *stojacia lampa* – *stojaca lokomotíva*, *prací prášok* – *perúca žena*. Takýto rozdiel medzi adjektívom a prídavným je aj v protiklade *žiadúci*, *nežiadúci* *jav* (*stav*) – *žiadajúci*, *nežiadajúci* *občan*. *Žiadúci* (*nežiadúci*) *jav* (*stav*) je želaný (neželaný), vítaný (nevítaný), chcený (nechcený) *jav* (*stav*), naproti tomu *žiadajúci* (*nežiadajúci*) *občan* je občan, ktorý niečo žiada (nežiada). V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) sa pri prídavných menách *nežiadúci* (s. 238) a *žiadúci* (s. 584) uvádza kvalifikátor *kniž.*, to znamená, že sa pokladajú za knižné výrazy. Nazdávame sa, že prídavné mená *žiadúci* a *nežiadúci* treba hodnotiť ako slová štylisticky bezpríznamové.

Na záver konštatujeme, že od adjektivizovaných prídavných typu *vládnuci* treba odlišovať prídavné mená utvorené od slovesných základov, najmä od infinitívneho kmeňa príponami *-cí*, *-ací*, *-úci*: *bicí*, *spací*, *žací*, *hnací*, *písací*, *šijací*, *krycí*, *viazací*,

vyhovujúci, odpudzujúci, horúci, súci. Medzi ne treba zaradiť aj prídavné mená *žiadúci, nežiadúci*, pravda, vždy s dlhým *ú*. Okrem toho treba v PSP z r. 1991 podobu *žiaduci* (na s. 460) opraviť na *žiadúci*, lebo na tento tvar sa nevzťahuje nové pravidlo o krátení prípony *-úci* v činných prídavných menách.

J. Jacko

Znova o gulagoch a Gulagu. – V Slovenskej reči, 57, 1992, s. 61–63 L. Dvonč skúma pôvod slova *gulag* a odvodzuje ho od vlastného mena *Gulag*. Správne argumentuje, že prechod od vlastného mena k apelatívu nie je v spisovnej slovenčine nič mimoriadne. Chyba v jeho argumentácii je však v tom, že *Gulag* nie je zemepisný názov, nikde v bývalom Sovietskom zväze takýto zemepisný objekt nejestvuje.

Gulag je skratkové slovo zastupujúce názov inštitúcie, ktorá sa v ruštine nazýva *Gosudarstvennoje upravlenije lagerej*, teda Štátna správa (pracovných) táborov. Spojenia ako *gulag Noril'sk*, *gulag Minusinsk* treba potom chápať ako označenie tábora podliehajúceho Štátnej správe a umiestneného v Noril'sku či Minusinsku. A tak možno interpretovať aj názov Solženicynovho románu *Archipelag Gulag* ako archipelág, resp. súostrovie podliehajúce Štátnej správe táborov. Treba totiž ešte vedieť, že *archipelág* nie je len odborný názov pre súostrovie, skupinu ostrovov, ale aj starý názov pre Egejské more, ktoré bolo akoby posiate väčšími alebo menšími ostrovmi. V Solženicynovom chápaní teda pracovné tábory sú akoby ostrovčeky rozosiate na rozľahlom území a podliehajúce Štátnej správe táborov.

Prirodzene, L. Dvonč správne usudzuje, že slovo *gulag* vzniklo apelativizáciou, lenže nie zo zemepisného názvu *Gulag*, ale zo skratkového názvu pre Štátnu správu táborov – *GULAG*.

J. Horecký

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 57 – 1992
ČÍSLO 4

Juraj Šikra

VÝSLOVNOSŤ NIEKTORÝCH PREVZATÝCH SLOV ZO SOCIO- LINGVISTICKÉHO POHĽADU¹ (II)

Ďalšie dve slová, ktoré sme zaradili do ankety, boli *pointa* a *loggia*. Slovo *pointa* vo význame "vtipné (umné) zakončenie, hlavná myšlienka, vyústenie (rozprávania, príbehu a pod.)" bolo do slovenčiny prevzaté z francúzštiny. Pôvodná francúzska výslovnosť je [p^hɛ:t]. Naše kodifikačné príručky zachytávajú výslovnosť tohto slova ako [po-enta] (so zmenou francúzskej nosovky *ɛ* na *en*; tak v Pravidlách slovenskej výslovnosti (Král', 1984; ďalej PSV), v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987; ďalej KSSJ), v Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1983; ďalej SCS) a v Slovníku slovenského jazyka (1959–1968; ďalej SSJ). Pravda, pri tomto slove sme okrem vplyvu pôvodnej francúzskej výslovnosti predpokladali aj vplyv grafickej podoby na výslovnosť, resp. aj anglickej výslovnosti významovo blízkeho anglického slova *point* [point] (tak aj Kociská, 1983; Pisárčiková a kol. 1988, s. 199–200). Z dvoch výslovnostných podôb [po-enta, po-inta] si len 17,2 % respondentov vybralo odporúčanú podobu [po-enta] a až 72,3 % respondentov podobu [po-inta]. Relatívne značný počet respondentov uviedol, že nepoužíva toto slovo (resp. nevie ako sa vyslovuje – 9,4 %), len 0,4 % respondentov sa rozhodlo pre obidve výslovnostné podoby a 0,8 % na túto otázku neodpovedalo. Vybrané výslovnostné podoby sme usúvzt'ažnili s údajmi o ukončenom vzdelaní, pracovnom zaradení a o znalosti cudzích jazykov (najmä francúzštiny a angličtiny). Predpokladali sme, že menšinová výslovnosť [po-enta] (menšinová prinajmenšom z hľadiska výsledkov ankety) sa bude uplatňovať najmä u ľudí so znalosťou francúzštiny, príp. s vyšším vzdelaním (často pracujúcich v oblasti kultúry), kým výslovnosť [po-inta] si vyberú respondenti so znalosťou angličtiny s pracovným zaradením vo výrobnej,

¹ Prvá časť štúdie bola uverejnená v 2. čísle Slovenskej reči (1992).